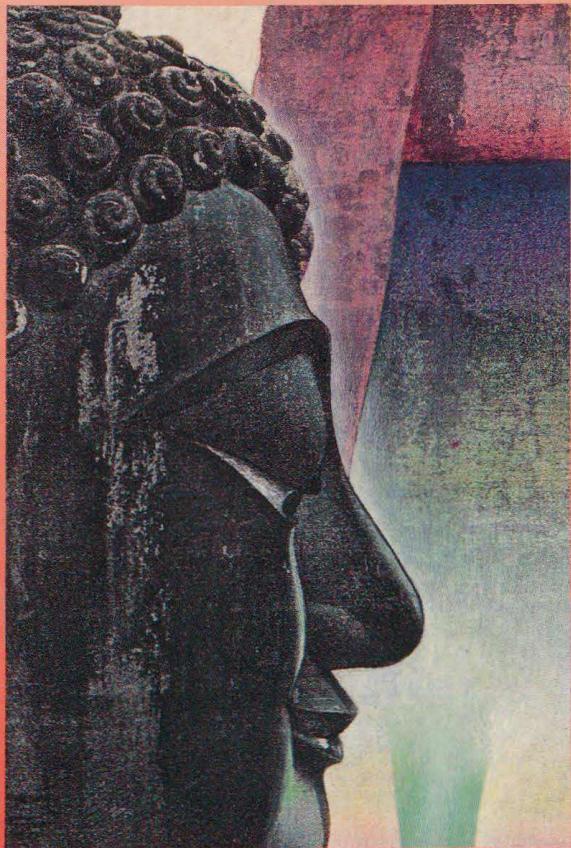
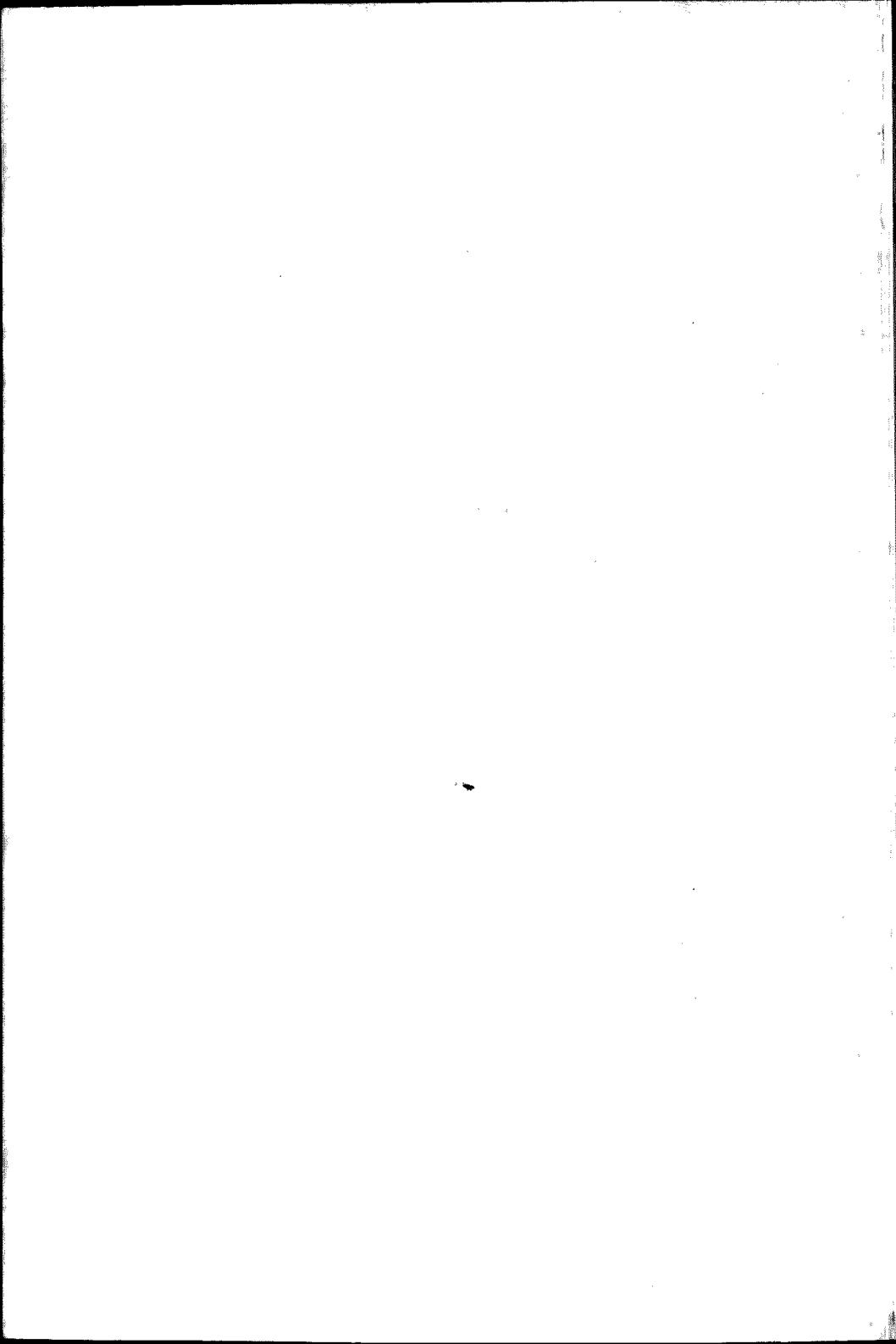

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปญุตโต)

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต

พระเทพเวที
(ประยุทธ์ ปยุตุโต)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
จัดพิมพ์เผยแพร่

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต
พระเทพเวท (ประยุทธ์ ปัญคุโต)

ISBN 974-575-139-1

พิมพ์ครั้งแรก เดือน พฤษภาคม ๒๕๓๓
ออกแบบและดำเนินการจัดพิมพ์โดย
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

โทร. ๐๕๒๖๙๖๖๘

รูปเล่มและพิสูจน์อักษร
ศักดิ์ ประสานดี
ภาพปก

ปัญญา วิจิณณสาร

สายสั่งต่างจังหวัด

สายสั่งศึกษาฯ บริษัทเคล็ดไทย จำกัด

โทร. ๐๕๒๖๙๖๖๘-๙

สายสั่ง กกม.

ธรรมสภา โทร. ๔๓๔๔๔๖๗

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

โทร. ๐๕๒๖๙๖๘๘๒, ๐๕๒๔๔๒๑๑

ราคา ๓๕ บาท

คำป্রารោ

มหาวิทยาลัยสงข์แหน่งคณะสังฆ์ไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
เป็นมหาวิทยาลัยสงข์แหน่งคณะสังฆ์ไทย ที่พระบาทสมเด็จพระ
ปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงสถาปนาเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ใน
กุฎีจัตุรัส ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระ
บรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสถานศึกษาพระศิริปีغمและวิชาชั้นสูง
ของพระสงฆ์สามเณร เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ใน
ระยะแรกการเรียนการสอนได้พัฒนามาอย่างเรื่อยๆ เนื่องจาก
การศึกษาของคณะสังฆ์ยังต้องการอนุรักษ์การศึกษาแบบใบราณอยู่
จนมาถึง พ.ศ. ๒๕๙๐ จึงได้พัฒนาเข้าสู่ระบบมหาวิทยาลัย การ
เรียนการสอนก็เจริญเติบโตขึ้น จำนวนนิสิตนักศึกษาและนักเรียน
ก็เพิ่มมากขึ้น ทั้งยังได้ขยายการศึกษาออกไปต่างจังหวัดด้วย
เป็นวิทยาเขตถึง ๔ วิทยาเขตทั่วทุกภาคของประเทศไทย รัฐบาลได้ออก
พระราชบัญญัติรับรองปริญญาของมหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. ๒๕๔๙

แม้ว่าการศึกษาจะเจริญรุ่งเรืองมาก แต่มหาวิทยา
ลัยก็ยังขาดตำราเรียนและหนังสือประกอบการเรียนเป็นอย่างมาก
เนื่องมาจากมูลเหตุหลายประการ มาบัดนี้มหาวิทยาลัยได้จัดตั้ง^๑
โรงพิมพ์ของมหาวิทยาลัยขึ้น เพื่อรับรองคัดพิมพ์ตำราและ
อุปกรณ์การเรียนการสอน และได้เริ่มจัดพิมพ์ตำราและหนังสือ
ประกอบได้บางส่วนแล้ว แต่ก็ยังอยู่ห่างไกลกับความเพียงพอมาก

คณะกรรมการมหาวิทยาลัยฯ ได้เสนอให้จัดพิมพ์หนังสือ “พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต” นิพนธ์ของท่านเจ้าคุณพระเทพเวท (ประยุทธ์ ปัญโต) เพื่อใช้ประกอบการเรียน การสอน ซึ่งท่านเจ้าคุณพระเทพเวท ก็ได้มे�ตตาอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้โดยไม่มีข้อแม้ใด ๆ นับเป็นความกรุณาอย่างเหลือล้น เพราะหนังสือที่ท่านเจ้าคุณฯ ได้นิพนธ์จำนวนมากที่มีมหาวิทยาลัยฯ ให้จัดพิมพ์มาแล้วทุกเรื่อง ท่านเจ้าคุณไม่เคยคิดผลประโยชน์ใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากท่านเจ้าคุณจะเมตตาไว้บันทึกความเรียบง่ายให้แล้ว บางคราวท่านเจ้าคุณยังเมตตาหานุจัดพิมพ์ให้อีกด้วย เช่นหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสนาตรร舎บันประมวลคำพทฯ และประมวลธรรม เป็นต้น น้ำใจของท่านเจ้าคุณพระเทพเวท นับว่าประเสริฐมากที่จะนำผู้เชื่อมโยงนี้ให้ในความกรุณาและความกตัญญูกตเวทิต่อสถาบันและต่อพระพุทธศาสนาโดยส่วนรวม จึงขอขอบพระคุณ ไว้ในโอกาสนี้

หนังสือ “พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต” ที่มหาวิทยาลัยฯ ได้จัดพิมพ์ครั้งนี้ คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในอดีต ที่สังคมถึงปัจจุบันและอนาคตเป็นอย่างมาก ด้วยเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่สามารถอ้างอิงในทางวิชาการได้เป็นอย่างดี

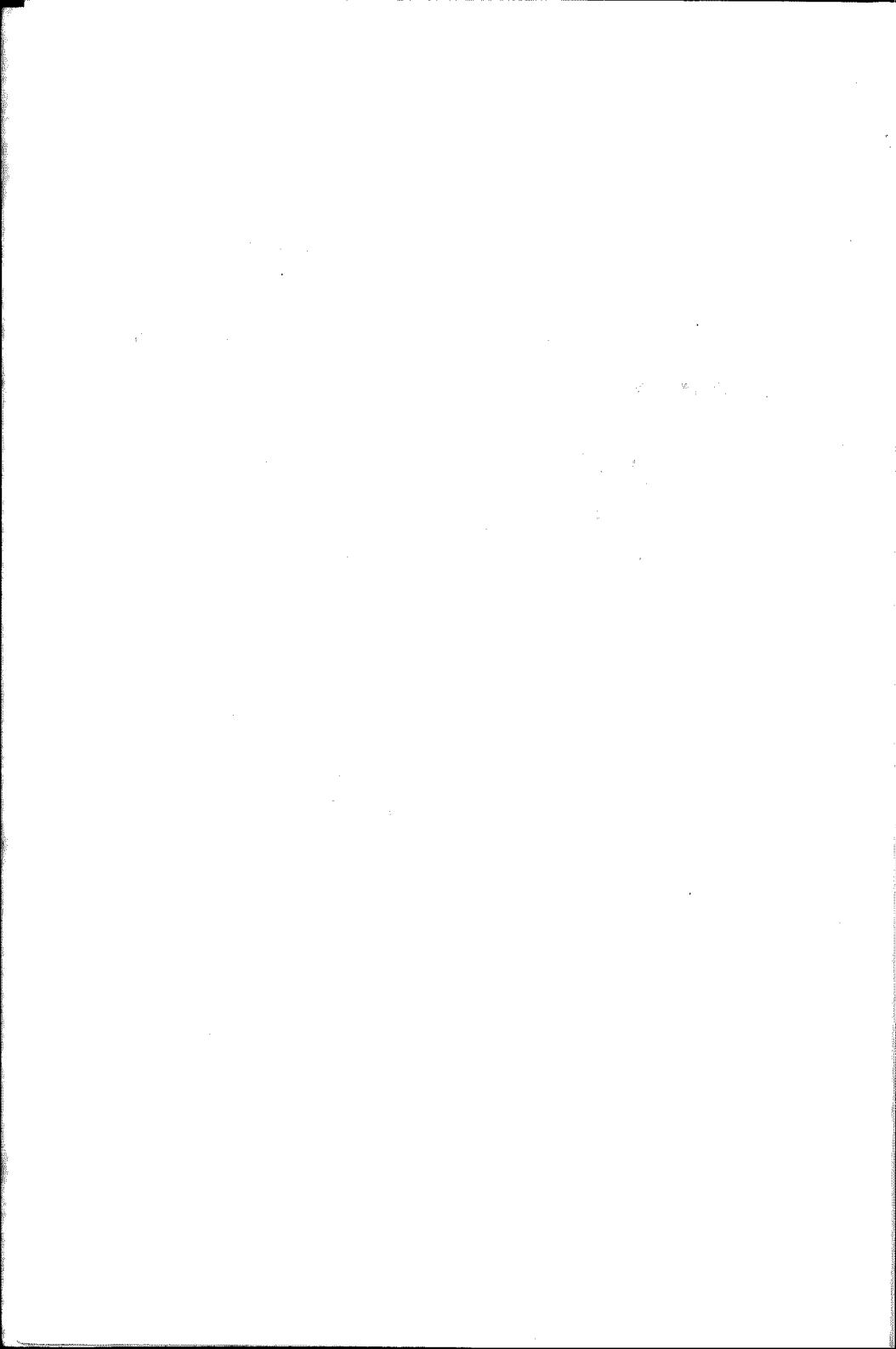
ขออนุโมทนาและขอบคุณพระบรมราชูปถัมภ์ สำหรับความพยายาม

(๕)

ศิษย์เก่ามหาวิทยาลัย ได้เฉพาะอย่างยิ่งพันโน๒
ทองขาว พ่วงรองพันธุ์ นายกสมานคน ที่แม้จะมีภารกิจหน้าที่ใน
ราชการตามตำแหน่งที่จะต้องปฏิบัติอย่างมากแล้ว ยังเสียสละเวลา
มาสนใจงานของมหาวิทยาลัยร่วมกับท่านผู้ร่วมงาน ปฏิบัติหน้าที่
อย่างมีประสิทธิภาพ

ขอให้สมาชิกแห่งสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยกรณราช-
วิทยาลัยทุกท่าน รวมทั้งท่านผู้มีส่วนในการจัดพิมพ์หนังสือนี้
จะประสบความสุขความเจริญตลอดกาลเป็นนิตย์.

มหาวิทยาลัยกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์
สิงหาคม ๒๕๓๓

อนุโมทนา

พ.ต. ทองขาว พ่วงรอดพันธุ์ นายกสมาคมศิษย์เก่า
มหาวิทยาลัยราชภัฏ ในนามของสมาคมฯ ได้มีมติคลับนั้น
แจ้งความประสงค์ที่จะพิมพ์หนังสือ เรื่อง “พระพุทธศาสนา กับ^{กับ}
การศึกษาในอดีต” เพื่อเผยแพร่ให้เป็นประโยชน์ก่อวังข้างออกไป
ตามภาพของอนุโมทนา และยินดีอนุญาตด้วยความเต็มใจ

หนังสือเรื่อง “พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต” นี้
เดิมเป็นคำบรรยายในการประชุมทางวิชาการ เรื่อง พระพุทธศาสนา
กับการศึกษาในประเทศไทย ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ในวันที่
๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๓ มหาวิทยาลัยราชภัฏฯ ได้พิมพ์เป็น^{เป็น}
เอกสารเผยแพร่ในวงจำกัดสำหรับผู้ครรภ์ในใจ ครั้งแรกและครั้งที่สอง
ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ และ พ.ศ. ๒๕๑๘ ตามลำดับ ต่อมา เมื่อสำนัก-
พิมพ์เคล็ดไทย ขออนุญาตร่วมบทความของอัฒภาพ พิมพ์ในเรื่อง
ว่า “ประชญาการศึกษาไทย” ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ก็ได้นำคำบรรยาย
เรื่องนี้ไปรวมไว้ด้วย โดยจัดเป็นภาคผนวกของหนังสือดังกล่าว
การจัดพิมพ์ของสมาคมศิษย์เก่า มหาวิทยาลัยราชภัฏฯ
ครั้งนี้ เป็นครั้งแรกที่คำบรรยายเรื่อง “พระพุทธศาสนา กับ^{กับ}
การศึกษาในอดีต” จะได้รับการเผยแพร่出去เรื่องอย่างกว้างขวาง

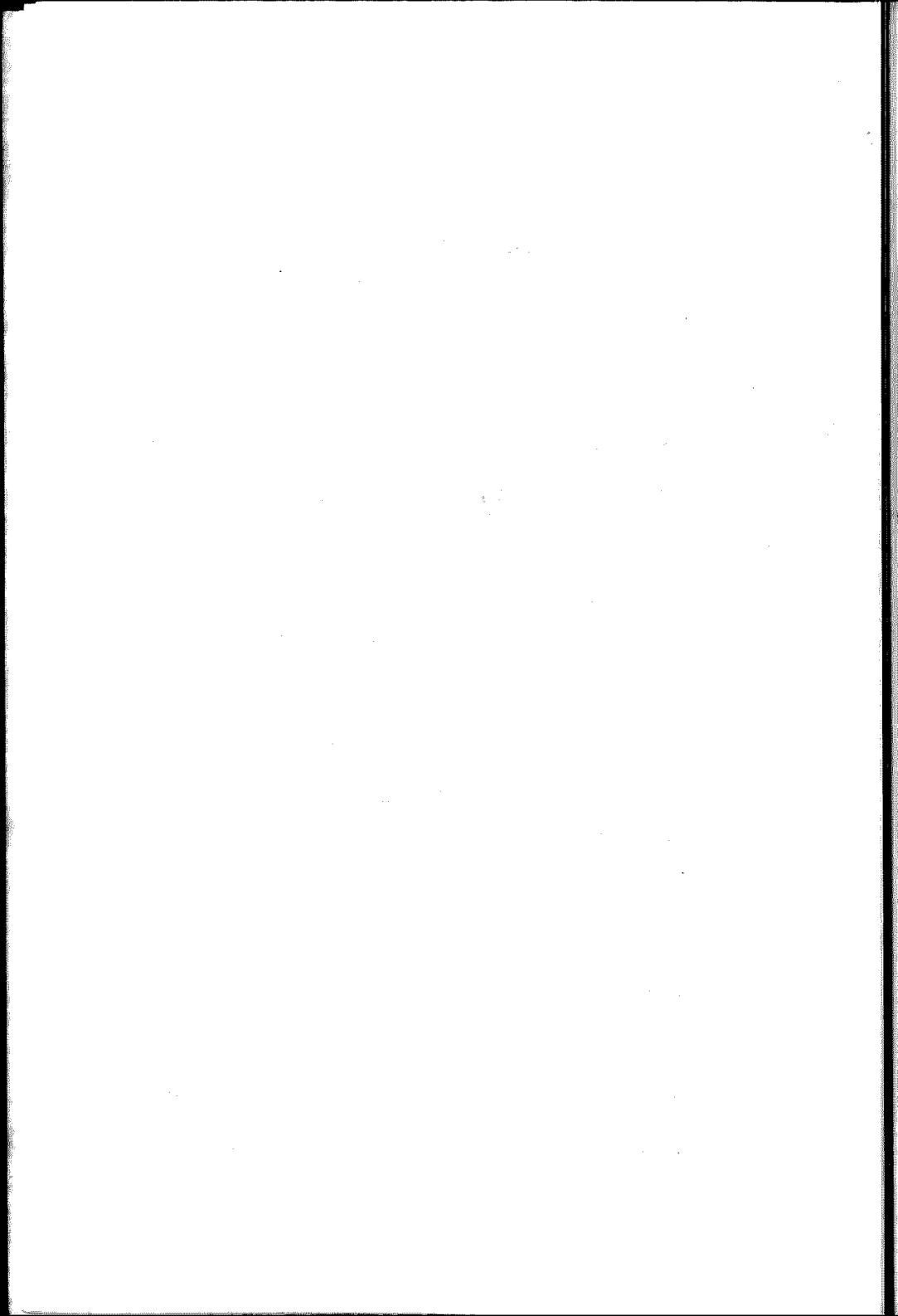
ขออนุโมทนาบุคลฉันทะของสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัย
ลงกรณราชวิทยาลัย ในการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นเผยแพร่
อันเป็นที่หวังว่า จักอำนวยประโยชน์ทางการศึกษา และช่วยให้
เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในฐานะสถาบัน
การศึกษาและสถาบันสังคมของไทย สมตามวัตถุประสงค์ในการ
สร้างงานทางวิชาการ และการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เพื่อ
ประโยชน์สุขแก่ประชาชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้นสืบไป

พระเหตุเวที

๑ มิถุนายน ๒๕๓๓

สารบัญ

คณะสังฆ์เป็นสถาบันสังคมตัวอย่าง	๒
หลักพระพุทธศาสนาส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษา	๗
การศึกษาขยายตัว	๑๐
เกิดมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก	๒๓
ข้อสังเกตเกี่ยวกับความเจริญ และความเสื่อมของการศึกษา ในอินเดีย	๓๖
เปรียบเทียบมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา กับมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่น พระพุทธศาสนา กับการศึกษาสมัยเดิมของไทย	๖๙
๑. สมัยสุโขทัย	๖๕
ข้อสันนิษฐานเชิงวิจารณ์เพิ่มเติม	๘๔
๒. สมัยอาณาจักรล้านนาไทย	๙๓
๓. สมัยอยุธยา	๑๐๙
๔. สมัยอนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ถึงรัชกาลที่ ๕)	๑๑๔
ข้อสังเกตและข้อสรุปบางประการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา กับการศึกษาสมัยเดิมของไทย	๑๑๗

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต

หัวข้อคำบรรยายเรื่องนี้ จำกัดเฉพาะขอบเขตของการละว่า เป็นส่วนอดีต แต่ไม่จำกัดขอบเขตของเทศว่า เป็นการศึกษา ในประเทศหนึ่งประเทศใดโดยเฉพาะ แม้ในฝ่ายกาลที่เป็นส่วนอดีตนั้น ก็มิได้จำกัดระยะเวลาจะย้อนหลังลงไปเพียงใด แต่ โดยเหตุผล เมื่อพิจารณาจากข้อของการประชุมใหญ่ตลอดสามวัน ที่การบรรยายครั้งนี้เป็นส่วนประกอบอยู่ด้วย ซึ่งมีข้อรวมเรียกว่า การประชุมทางวิชาการเรื่องพระพุทธศาสนา กับการศึกษาในประเทศไทย ก็ทำให้เห็นว่า ทางฝ่ายท่านผู้จัดการประชุมคงมุ่งหมายให้บรรยายเรื่องพระพุทธศาสนา กับการศึกษาในประเทศไทยเป็นสำคัญ และให้บรรยายเรื่องรวม ตั้งแต่พระพุทธศาสนา เริ่มเข้ามา มีส่วนเกี่ยวข้อง กับการศึกษาของชนชาติไทยที่เดียว

อย่างไรก็ได้ ผู้บรรยายเห็นว่า มีเหตุผลสมควรที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ นับแต่สมัยที่พระพุทธศาสนาแรกอุบัติในประเทศไทย คืนเดียวกันเป็นต้นมา เพราะเป็นส่วนต้นตอแสดงถึงพื้นฐานความคิด เป็น

เรื่องเนื่องถึงกัน และเกี่ยวด้วยการเบรี่ยบเที่ยบ อันจะทำให้เกิดความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

คณะสงก์เป็นสถาบันสังคมตัวอย่าง

เมื่อพระพุทธศาสนาอุบติขึ้นนั้น ความเป็นอยู่ของประชาชนในชนพูทวีป ถูกกำหนดด้วยระบบความเชื่อถือและคำสอนของศาสนาพราหมณ์ ในทางสังคม มนุษย์ถูกแบ่งออกเป็นวรรณะ ดัง ๆ ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูกร นอกจากนี้ ยังมีพวกนอกราชวงศ์ซึ่งดำรงไปกว่าศูกรอีก เช่น พวจันฑล และปุกุสะเป็นต้น ฐานะ อาชีพ การงานและสิทธิทางสังคมของประชาชนแตกต่างกันไปตามวรรณะของตน ซึ่งถือเป็นเกณฑ์ สามวรรณะแรกเรียกพวกตนว่าเป็น “อารยะ” ส่วนพวศูกรและพวกนอกราชวงศ์ เป็นคนชั้นต่ำ ได้รับความดูถูกเหยียดหยาม ถูกจำกัดและกีดกันจากสิทธิต่าง ๆ ในทางสังคม เป็นอันมาก โดยนัยนี้ ความเริญก้าวหน้าของชีวิตจึงขึ้นต่อชาติ ภานิด บุคคลเกิดมาจึงมีสิทธิและโอกาสในการพัฒนาและแสดงออก ซึ่งความสามารถ ไม่เท่าเทียมกัน กล่าวเฉพาะในด้านการศึกษา คนชั้นต่ำคือศูกร และพวกนอกราชวงศ์ จะไม่มีโอกาสได้เรียนรู้ คัมภีร์พระเวท ที่ถือเป็นความรู้สูงสุดในสมัยนั้นด้วยประการใด ๆ

โดย ขอถกความในภูมิปัญญาศักดิ์สิทธิ์ของพวกราษฎร์มาแสดง เช่น
ในอาปัสดัมภะ ๑๒/๔-๕-๖ ว่า:-

“แล้วมัน (ศูนย์) มีเดนาฟังคำสอนพยายามพระเวท ให้
ເเอกสาร์ห์หรือตะกั่วหลอมกรอกหุ้น ถ้ามันสามารถพยายามพระเวท ให้
ตัดลิ้นมันเสีย ถ้ามันทรงจำความในพระเวทได้ ให้ผู้ร่างของ
มันออกเป็น ๒ ชีก”^๑

ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ ก็มีข้อห้ามไม่ให้ผู้ศึกษาพระเวท
แล้วสามารถพยายามพระเวทในที่มีคนวรรณะศูนย์อยู่ด้วย^๒

ในชาดก มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชายหนุ่มจันทาล ๒ คน อยาก
ศึกษาศิลปวิทยา ถึงกับปลอมตัวเป็นคนวรรณะพราหมณ์ ไป
ศึกษาอยู่ที่ตักกสิลา แต่ภายหลังถูกจับได้ จึงถูกขับไล่ออกจากมา^๓

ความที่ยกมาอ้างเป็นตัวอย่างนี้ แสดงถึงสภาพความเป็นอยู่
สิทธิและโอกาสในชีวิตที่เหลือมล้าต่ำสูงกว่ากัน เนื่องมาแต่ชาติ
กำเนิด ซึ่งไม่มีทางแก้ไขได้ในสังคมสมัยนั้น เมื่อพระพุทธเจ้า
อุบัติแล้ว พระองค์ได้ทรงประภาศคำสอนใหม่ ซึ่งเป็นการปฏิวัติต่อ
คำสอนของพราหมณ์ ทรงจำกัดความเชื่อถือเรื่องวรรณะ ไม่ให้

๑ S.B.E., vol. 2, p. 236.

๒ มนูธรรมศาสตร์ ๔/๙๗; S.B.E., Vol. 25, p. 144.

๓ จิตตสัมภูตชาดก, ชา.อ. ๘/๒๑.

๔ พระเทพเวท

ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกความสูงต่ำและสิทธิของมนุษย์
ให้ถือว่าคนทุกวรรณะเกิดมา มีความเสมอภาคกัน จะดีช้า ประเสริฐ
หรือต่ำธรรม เพราะการกระทำ และความประพฤติของตนเอง
จะเป็นกษัตริย์ พระมหาณ์ แพศย์ ศุห จันหาล หรือปุกุสะ^๑
กิตา ทำดีก็ได้ผลเหมือนกัน ทำชั่วก็ได้ผลเหมือนกัน ประพฤติ
ชั่ว ก็ Lew ธรรมเหมือนกัน ประพฤติดี ก็ประเสริฐเหมือนกัน^๒
คนใดปฏิบัติธรรม ก็ได้ความสงบจิต มีความก้าวหน้า ถึงจุดหมาย
ของศาสนาได้เหมือนกัน ชาติกำเนิดไม่สำคัญ สำคัญที่การฝึกฝน
อบรม^๓ และได้ทรงบัญญติความหมายใหม่ให้เก่าคำว่า พระมหาณ์
คำว่า อริยะ หรือ อาริยะ เป็นต้น ว่าทุกคนแม้เป็นศุห เป็น
จันหาล หรือเป็นไคร ฯ ก็เป็นพระมหาณ์ได้ เป็นอริยะหรืออาริยะ
ได้ ด้วยการกระทำการประพฤติปฏิบัติ แม้ผู้เป็นพระมหาณ์เป็น^๔
อาริยะโดยชาติกำเนิด ก็ให้ถือว่าเป็นคนต่ำธรรม ถ้าประพฤติชั่ว
กระทำไม่ดี ๓

นอกจากทรงประภาศคำสอน เพื่อให้เกิดผลในทางความ
เชื่อถืออย่างใหม่ของประชาชนแล้ว พระพุทธเจ้ายังได้ทรงนำ

๑ ที่ป่า. ๑๑/๕๗-๘๙/๘๘-๑๐๙. ม.ม. ๑๓/๔๖๔/๔๘๙; ๖๑๕/๕๖๐; ๙๐๙/๖๔๓.

๒ ม.อ. ๑๔/๙๓๓/๑๖๕. ส.น. ๑๖/๙๒๔/๓๓๑. ฯลฯ

๓ ม.ม. ๑๗/๔๘๙/๕๑๙. ม.ม. ๑๓/๕๑๙/๕๒๒. อุปปุญา. ๒๒/๑๙๙/๙๓๙ ฯลฯ

๔ ปุส. ๒๕/๓๘๒/๔๕๑-๔๕๒. ปุธิ. ๒๕/๔๘๔/๓๑๙. ปุส. ๒๕/๓๙๐/๔๓๔. ปุ.ร. ๒๕/๙๙๙/๕๙๙. วินย. ๕/๙๑/๓๔ ฯลฯ

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต ๕

หลักการนี้มาปฏิบัติ ให้เกิดผลในรูปสถาบันด้วย โดยได้ทรงตั้ง คณะสงฆ์ขึ้น คณะสงฆ์นี้ เปิดรับบุคคลจากทุกราชนະและนอก ราชนະ ทุกคนที่เข้ามาเป็นสมาชิกของสถาบันนี้แล้ว มีสิทธิ์เสมอ กันในทางการปกครองและชีวิตทางสังคม มีข้อกำหนดเพียงให้ แสดงความเคารพกันตามลำดับอายุสมาชิกภาพ และมีโอกาส เท่ากันในการที่จะได้รับการศึกษาอบรม ตลอดจนปฏิบัติเพื่อเข้า ถึงจุดหมายสูงสุดที่ชีวิตในสังคมจะให้เข้าถึงได้ ดังพุทธพจน์ว่า:-

“วรรณ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศุภ อกนกษาเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประภาครแล้ว ย่อมลະ นามและโคตรเดิมเสีย นับว่าเป็นสมณศากยบุตรทั้งสิ้น”^๑

“บรรดาธรรมะทั้งสิ้น ผู้ได้เป็นภิกษุสิ้นกิเลสาสวะแล้ว อายุ จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ตนจะต้องทำสำเร็จแล้ว ปลงภาระลง ได้แล้ว ลุถึงประไยชน์ตนแล้ว หมดเครื่องผุกมัดไว้ในภาพแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้ขอบ ผู้นั้นจึงเรียกได้ว่าเป็นผู้เลิกกว่าวรรณะ เหล่านั้น (นีก) เพราะธรรมแท้ๆ หาใช่พระสิงห์ที่มีใช่ธรรม ไม่ ด้วยว่าธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่ชนทั้งในปัจจุบัน และ ภัยหน้า”^๒

พิจารณาจากประวัติการประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะ

๑ ขุ.อธ.๒๓/๑๐๙/๒๐๕.

๒ ท.ป.๑๑/๗๑/๑๐๙.

เห็นได้จากนั้นในความหมายที่แท้จริง พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเป็นสังคมด้วยป่าที่มีการจัดระบบต่างๆ ทั้งในทางการปกครอง การเลี้ยงชีพ ชีวิตทางสังคม ตลอดจนการศึกษาอบรมทุกอย่าง โดยให้สมาชิกทุกคนมีสิทธิและมีส่วนร่วมในกิจการและผลประโยชน์ต่างๆ ของสถาบันโดยทั่วถึงและเท่าเทียมกัน มีความรู้สึกที่ดีต่อกัน เคารพในคุณค่าของกันและกัน อยู่ด้วยความกลมกลืนประสานกัน เป็นระเบียบเรียบร้อย มีความปลดปล่อยเป็นอิสระทั้งทางกาย ทางวิชา และความคิด มีโอกาสพร้อมปรับปรุงที่จะให้ความสามารถ และคุณสมบัติต่างๆ ของตน ได้รับการฝึกอบรมเจริญก้าวหน้าโดยเต็มที่ถึงขีดสุด เท่าที่ตนจะทำได้ ในมรรคาแห่งการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระศาสนา คือให้ทุกคนมีสิทธิและมีส่วนร่วมในการปกครองสถาบันของตน มีปัจจัย๔ พ่อเมืองพอดีแก่การที่จะให้ชีวิตดำเนินอยู่ด้วยความสงบสุข สวยงามควรแกะ และช่วยให้การปฏิบัติหน้าที่ได้ผลดี สมาชิกทุกคนอยู่ร่วมกัน โดยให้ความเคราะห์สนับสนุนกันฉันท์น่อง ช่วย-

- ๑ หลักการเหล่านี้เรียกอย่างสมัยใหม่ ก็คือ สมภพ เสรีภาพ และภารดรภาพ นั่นเอง; หลักสมภพพึงเห็นได้จากเรื่องความไม่มี规律ที่กล่าวแล้ว และในเรื่องสังฆกรรมตามความหมายที่แท้ทุกอย่าง, เสรีภาพ พึงเห็นได้จากสังฆกรรมเหล่านั้น และกาลามสูตร ($๒๐/๕๐๕/๕๔๓$) เป็นต้น, ภารดรภาพ พึงเห็นได้จากวินัยบัญญัติต่างๆ ในขันธะทั้งหลาย จากสารานุยธรรม (เช่น $๒๒/๒๘๒-๓/๓๗๑-๒;$ $๑๐/๙๕/๙๑$) และจากข้อความในคัมภีร์แห่งต่างๆ อันแสดงถึงสภาพความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ เช่น ในธรรมเดติยสูตร ($๑๓/๕๖๓/๕๐๙$) เป็นต้น.

เหลือกันและให้โอกาสแก่กันในการปฏิบัติหน้าที่ ผู้จบการศึกษา อบรมแล้ว หรือศึกษาอบรมอยู่ในระดับสูงกว่า ถ้าสามารถ ต้องช่วยในการศึกษาอบรมแก่ผู้เริ่มต้นศึกษา หรือศึกษาต่ำกว่า ผู้รับการศึกษาจะต้องฝึกฝนอบรมตน ด้วยตั้งใจจริงเต็มหน้าที่และ ความสามารถของตน ก่อลาสั่น ๆ ในแห่งภัยนอกรด แห่งภัยใน ตน คือ ภัยนอกรด เป็นการจัดสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ให้อยู่ในสภาพที่ จะอำนวยให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสพัฒนาความรู้ ความสามารถ และลงมือกระทำการต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุดที่ชีวิตควร เข้าถึงได้ โดยเท่าเทียมกัน ส่วนในด้านภัยใน แต่ละบุคคล นอกจากการปฏิบัติหน้าที่เพื่อรักษาสถาบันให้เป็นสิ่งแวดล้อม ที่มีสภาพอันอำนวยโอกาสสังกล่าวแล้ว ย่อมมีความรับผิดชอบ โดยตรง ที่จะต้องฝึกฝนอบรมตนเองอย่างดีที่สุด และลงมือ ทำการต่าง ๆ เพื่อบรรลุถึงจุดหมายที่ควรเข้าถึงนั้นด้วยตนเอง โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมที่อำนวยโอกาสันนั้น เป็นเครื่องสนับสนุน

หลักพระพุทธศาสนาส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษา

จากข้อความที่กล่าวมานี้ จะมองเห็นต่อไปกว่า งานหลักหรือ ภารกิจสำคัญของสถาบันสงฆ์ ก็คือการศึกษา ระบบการต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในทางการปกครอง ก็คือ ทางการเลี้ยงชีพ ก็คือ ทางชีวิต

สังคมก็ต้องมุ่งให้เป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนระบบการศึกษา อบรมทั้งนั้น กล่าวได้ว่า การศึกษาเป็นความหมายหรือเป็นตัวแท้ของชีวิตพรมจารย์ คำสอนและบทบัญญัติต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา มีสาระสำคัญที่ส่งเสริมการศึกษาอบรม หลักฐาน สำหรับยืนยันหรือสนับสนุนความข้อนี้ จะเห็นได้ทั้งในทางธรรม และทางวินัย

ในทางธรรม พึงเห็นได้ดังนี้:

๑. จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือ นิพพาน และแม่คุณพิเศษอื่น ๆ ที่มนุษย์ต้องการ จะสำเร็จเพียงด้วยความปรารถนา หรือด้วยการร้องขออ้อนวอนให้อำนาจวิเศษได้ บันดาลให้ไม่ได้ บุคคลจะต้องเข้าถึงโดยประจักษ์แก่ตนเอง ด้วยความสามารถ ความสนใจ ใจ แล้วการลงมือกระทำ ซึ่งรวมเรียกว่ากรรมของตนเอง พระศาสดา ครู อาจารย์ ผู้แนะนำสั่งสอน ช่วยเหลือ และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นต้น เป็นเพียงสิ่งแวดล้อม ที่ช่วยส่งเสริมสนับสนุนการกระทำนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องมีระบบการฝึกหัดอบรม เพื่อให้บุคคลได้พัฒนาคุณสมบัติและความสามารถต่าง ๆ ตลอดจนลงมือกระทำการต่าง ๆ ด้วยวิธีการอันถูกต้องเพื่อเข้าถึงจุดหมายหรือบรรลุสิ่งที่ต้องการนั้น คือ ต้องมีการศึกษานั้นเอง

๒. ตามหลักพระพุทธศาสนา อวิชชา คือความไม่รู้ (หมายถึง ไม่รู้สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น) เป็นรากแห่ง เป็นต้นต่อ ของความ

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๙

ข้าวและความทุกข์ทั้งปวง การกำจัดความชั่วและความทุกข์ กระทำได้โดยฝึกอบรมให้ปัญญาเพิ่มพูนขึ้น ให้วิชาเกิดขึ้น เมื่อรู้สภาพของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงแล้ว ก็กำจัดความชั่วได้หมดสิ้น หลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นอิสระโดยสมบูรณ์^๑ การสร้างความรู้ ปัญญา หรือวิชา จึงเป็นสิ่งจำเป็น

๓. การประพฤติพรมใจร้าย หรือนลักษณะประพฤติปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ๗ กีดี ๘ สิกขา หรือ การศึกษา สิกขากีดี ระบบการฝึกหัดอบรมบุคคล ซึ่งมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา เรียกง่ายๆ ว่า ศีล สามิ ปัญญา ศีลเป็นพื้น

๑ ที่มีผู้กล่าวว่า พระพุทธศาสนาถือว่า สมุทัย คือ ตัณหา เป็นเหตุแห่งทุกข์ จึงสอนให้บุคคลกำจัดทุกข์ ด้วยการรกรดและปั่นดันนาของตนนั้น แสดงถึงความเข้าใจพุทธศาสนาอย่างผิวนิยมผลลัพธ์ ไม่ตลอดกระบวนการความ ว่าตามหลักตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การกำจัดตัณหา ซึ่งหมายถึงการกำจัดทุกข์ด้วย ทำได้โดยกำจัด ภัยชาที่เป็นต้นตอของตัณหานั้น ข้อปฏิบัติต่างๆ ที่เป็นการขัด格ลังหรือลด กอนตัณหานั้น เป็นเพียงวิธีการสร้างสภาพที่ช่วยให้พร้อมหรืออำนวยต่อการสร้าง วิชา และกำจัดภัยชาเท่านั้น โดยนัยนี้ จะเห็นความหมาย ๓ แห่ง คือ ในระบบ การต่างๆ ที่จะสร้างวิชา หรือกำจัดภัยชา ย่อมจะมีการควบคุมขัด格ลัง หรือ กำจัดตัณหาอยู่ด้วยตามส่วน ๑ การอบรมทุกข์ที่แท้จริงนั้น ทำไม่ได้ด้วยการ ปั่นดันนา แต่ต้องสำเร็จด้วยการกำจัดภัยชา ๑ และการรกรดหรือปั่นดันหานั้น ถ้าไม่มีจุดหมายที่จะดำเนินการต่อไปถึงขั้นกำจัดภัยชาด้วยแล้ว จะกลับเป็นผล เสียหาย ซึ่งอาจร้ายแรงก็ได้ ๑

สมาชิกเป็นตัวยึด ปัญญาเป็นตัวกระทำการให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ ระบบการฝึกอบรมจึงเพ่งเล็งไปที่ตัวปัญญา มุ่งสร้างเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจให้มากขึ้นไปโดยลำดับ ด้วยอาศัยศีลและสมานเป็นเครื่องสนับสนุน จนกว่าจะบรรลุถึงวัตถุประสงค์ โดยนัยนี้ พระพุทธศาสนาในทางปฏิบัติคือการศึกษา และปัญญาเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบการศึกษานี้

๔. พระพุทธศาสนา เน้นความสำคัญของปัญญาอย่างมาก กำหนดปัญญาไว้ในคำสอนทั่วทุกแห่ง เช่น ในที่ทุกแห่งที่สอนศรัทธา จะต้องสอนปัญญาด้วย ปัญญาเป็นทั้งเบื้องต้นและที่สุดของ การปฏิบัติธรรม และกล่าวถึงปัญญาที่ได้รับการอบรมเพิ่มพูน ขึ้นตามลำดับการปฏิบัตินั้น ในเชื่อต่าง ๆ กัน ปัญญามีไว้พจน์ เป็นอันมาก เช่น ญาณ วิชา วิปัสสนา ปริญญา อภิญญา อัญญา ปฏิสัมภิทา สัมปชัญญะ ทัศนะ อไมหะ สัมมาทิภูติ เป็นต้น แสดงถึงความหมายในແء່ຕ่าง ๆ และขึ้นต่าง ๆ ของ ปัญญา โดยเฉพาะในการปฏิบัติซึ่งสูง ปัญญาที่กล่าวถึงบ่อย ก็คือความหยั่งรู้ที่เรียกว่าญาณ อันเป็นความรู้ที่อาศัยความรู้ ทางประสาทสัมผัส แต่เกิดขึ้นเมื่อรับการรับรู้ทางประสาท สัมผัสแล้ว และมีเชื่อแยกย่อออกໄປอีกตามระดับต่าง ๆ เป็น อันมาก พระพุทธศาสนาถือว่า ความรู้ที่แท้จริงนั้น เป็นความรู้ ประจำกาย เช้าไม่ถึงด้วยตراكหรือการเก็บความจริงทางปรัชญา วิธีการคิดที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเน้นหนัก คือ ไยนิสมนสิการ

เปล่งกว่า การใส่ใจโดยแยกชาย หมายถึง การใช้ความคิดสืบสาน ตลอดสาย การคิดอย่างมีระเบียบ การพิจารณาด้วยอุบัติ ถือว่า การใช้ความคิดแบบนี้ เป็นวิธีสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง มีพุทธจนแสดงความสำคัญของในสมนัสการว่า “สำหรับภิกษุ ผู้เช่น... เราของไม่เห็นองค์ประกอบภายนอกในอื่นได้มีประโยชน์มากเท่าในนิสมนัสการเลย”^๑ (ขอให้เทียบกับองค์ประกอบภายนอกในข้อต่อไป) นี้แสดงถึงความสำคัญของการศึกษาในเรื่อง การฝึกการใช้ความคิด

๕. มีพุทธจนว่า “สำหรับภิกษุผู้เช่น... เราของไม่เห็น องค์ประกอบภายนอกอื่นได มีประโยชน์มากเท่าความมีกัลยาน- มิตตรเลย”^๒ “ความมีกัลยานมิตร เป็นเบื้องต้น เป็นบุพนิมิตของ อริยมรรค มีองค์ ๔ แห่ง อ่อนแรงเงินแรงทอง เป็นเบื้องต้น เป็นบุพนิมิต เมื่อดวงอาทิตย์จะอุทัย จะนั่น”^๓ “อันนั้น ความมี กัลยานมิตรนี้ เท่ากับเป็นพระมหาธรรมทั้งหมดที่เดียว”^๔ คำว่า “กัลยานมิตร” ไม่ได้หมายถึงเพื่อนสามัญในความหมายที่เข้าใจ กันทั่วไป ในทางธรรม กัลยานมิตร หมายถึงบุคคลที่มีคุณธรรม ผู้จะสังสอน และนำ ชักจูง ช่วยเหลือ ซึ่งช่องทางให้ดำเนินไปใน

๑ พ. อธิ. ๒๕/๑๙๔/๒๓๖. เที่ยบ สม. ๑๙/๕๗๐/๑๔๑.

๒ พ. อธิ. ๒๕/๑๙๕/๒๓๖. เที่ยบ สม. ๑๙/๕๗๐/๑๔๒.

๓ สม. ๑๙/๑๙๘/๓๖.

๔ สม. ๑๙/๕๗๐/๑๑/๒-๕.

มรรคาแห่งการฝึกอบรมอย่างถูกต้อง ตามคัมภีร์แสดงว่า ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอรหันต์สาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหุสูตร ทรงภูมิปัญญาที่จะสังสอนแนะนำได้ เมื่อ่อนวัยกว่า ๑

คำสอนที่เน้นความสำคัญของกัลยานมิติ คือผู้นำการฝึกอบรมนี้ก็ต้องเป็น ๔ ประเภทตามภูมิธรรม อันเบริญเหมือนบัว ๔ เหลา^๑ และแยกคนเป็น ๖ ประเภท ตามความถนัด ความโน้มเอียง ที่เรียกว่าจริต^๒ อันแสดงถึงการยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคลก็ต้องเป็นต้นก็ต้องเป็นต้น ๓ เรื่องสับปายะ ๘ อสัปปายะ ๙^๓ และปฏิรูปเทศา^๔ เป็นต้น ก็ต้องเป็นหลักฐานยืนยันว่า แม้พระพุทธศาสนาจะถือว่าจุดหมายหรือผลสำเร็จที่ต้องการ บุคคลจะต้องเข้าถึงด้วยตนเอง ด้วยการลงมือทำลงมือปฏิบัติเองก็ตาม แต่พระพุทธศาสนาก็มองเห็นความสำคัญเป็นอย่างยิ่งของผู้สอน และความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นต้น ในฐานะเป็นสิงแวดล้อมและเป็นองค์ประกอบอื่น ๆ ที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้การฝึกอบรมดูนั้นเป็นผลสำเร็จอย่างดี หลักการข้อ

๑ ดู วิสุทธิมัคค์ ๑/๑๗๓-๑๗๕.

๒ ดู จตุภาค. ๑๑/๑๓๓/๑๙๓. วินย. ๔/๙/๑๑.

๓ วิสุทธิ. ๑/๑๔๗.

๔ ดู ทศก. ๒๔/๑๑-๒๔/๓๔-๔๑.

๕ วิสุทธิมัคค์ ๑/๑๖๑.

๖ ดู ดู ๒๕/๖/๓.

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต ๑๓

นี้แสดงถึงความสำคัญของการศึกษา ในเรื่องของการมีหลักการสอนและวิธีสอนที่ดี เริ่มแต่คุณสมบัติของผู้สอน ลั่งแวดล้อมที่เหมาะสม กล่าววิธีสอน ตลอดจนอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะน้อมนำความสนใจ สอดคล้องกับอุปนิสัย ส่งเสริมความตั้งใจและความสามารถ ช่วยให้การศึกษาสัมฤทธิ์ผลด้วยดี

๖. พาหุสจจะ คือ ความเป็นพหุสูต ความเป็นผู้คงแก่เรียน หรือได้เรียนรู้มาก เป็นคุณธรรมสำคัญมากอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนอยู่เสมอ โดยเฉพาะในฐานะเป็นคุณสมบัติสำหรับพระภิกษุ ผู้จะปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับประโยชน์ผู้อื่น เป็นที่พึงอาศัย หรือเป็นผู้ควรเคารพนับถือในทางธรรม^๑ เป็นผู้ควรได้รับการเด่งดังหรือมอบหมายหน้าที่ในทางวินัย^๒ บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรมข้อนี้ได้รับความยกย่องสรรเสริญอย่างสูงในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา จึงนับว่าเป็นเหตุกระตุ้น หรือแรงจูงใจสำคัญอย่างหนึ่ง ที่จะให้นิยมการศึกษาและการให้การศึกษา

อย่างไรก็ได้ พาหุสจจะ อันเป็นความรู้ประเภทสั่งสม ข้อควรรู้นี้ แต่ลำพังอย่างเดียวย่อมให้ผลสำเร็จได้ไม่สมบูรณ์และ

๑ ดู อ. จตุกุก. ๒๑/๔๒๔/๔๘; ๑๖๐/๑๙๘. อ. ปัญญา. ๒๒/๔๗/๑๙๙, ท. ป. ๑๑/๓๓๐/๔๖๕; ๔๓๘/๓๑๒. ช. ม. ๒๕/๒๕/๔๒. ช. ชิติ. ๒๕/๑๖๓/๔๙๒. อ. จตุกุก. ๒๑/๔๐๔/๔๙๙.

๒ ดู วินัย. ๖/๖๘๕/๓๕๓. วินัย. ๕/๑๙๐/๔๔๙. วินัย. ๑/๖๔๑/๔๐๖.

ไม่สามารถทำให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดที่ชีวิตควรเข้าถึงได้ จึงมีคุณค่าต่ำกว่าปัญญา อันเป็นความรู้ประเทศาเข้าใจสภาวะ รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ ด้วยเหตุนี้ ในที่ได้สอนพานุสักจะไว้จึงมักสอนปัญญาทำกับไปด้วย เพื่อให้ผลที่ต้องการสำเร็จด้วยดี และปัญญาจึงเป็นจุดรวมความสนใจ ในระบบการศึกษาอบรมของพระพุทธศาสนา หลักการข้อนี้ แสดงว่า การศึกษามิได้หมายความเพียงการสั่งสมสุตะ การประมวลหรือรวบรวมสิ่งอันจะพึงรู้ แต่ตนให้เป็นคลังเก็บความรู้เท่านั้น แต่หมายถึงการฝึกฝนความคิด อบรมปัญญา ให้เกิดความเข้าใจสภาวะ ความรู้วินิจฉัย และความรู้ที่จะจัดการโดยถูกต้องถึงที่สุดด้วย

๗. บุคคลในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ก็คือผู้ที่ปฏิบัติกิจหน้าที่ของตนครบถ้วนสมบูรณ์ มีจิตใจบริสุทธิ์เป็นอิสระ มองสิ่งทั้งหลายด้วยความเข้าใจตามที่เป็นจริง มีความปลดปล่อยปราศจากเงื่อนปมภัยในที่จะเป็นเหตุสร้างปัญหาชีวิตให้แก่ตน และผู้อื่น มีชีวิตอยู่ด้วยความสุข เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจาระ ดำเนินชีวิตที่ส่งเสริมความราบรื่นกลมกลืน ความสงบสุขของสังคม และพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น บุคคลเช่นนี้ไม่อาจสร้างขึ้นมาได้ด้วยวิธีอื่น นอกจากเป็นผลแห่งการศึกษาอบรมที่ถูกต้อง ซึ่งมีองค์ประกอบพร้อมทั้งฝ่าย วิชา และฝ่าย ธรรมะ คือ มีทั้งศีล สมາธ และปัญญา

ในทางพระวินัย มีบทบัญญัติที่ส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษาดังตัวอย่างต่อไปนี้:-

๑. ในพระวินัย มีบทบัญญัติกำหนดไว้ ให้ผู้อุปสมบทใหม่ ต้องถือ นิสัย คืออยู่รับการฝึกอบรมจากอุปचารายหรืออาจารย์ จนกว่าจะมีความรู้ความสามารถปกคลุมตนเองได้ เป็นเวลา อย่างน้อยที่สุด & ปี บทบัญญัตินี้เป็นเหตุให้สามาชิกทุกคนของคณะสงฆ์ ได้รับการศึกษาอบรมอย่างที่เรียกได้ว่า เป็นหลักสูตร เดียว กัน เป็นการศึกษาที่มีลักษณะน้อมนำไปในทางเป็นแบบแผน และมีชีวิตแบบนักศึกษาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในเมื่อมนิสิตร่วมอุปัชฌาย์ หรืออาจารย์เดียว กัน หลายรูป นิสิตได้รับการถ่ายทอดทั้งความรู้ ในธรรมวินัย การฝึกอบรมความประพฤติและมีส่วนร่วมในชีวิต สังคม ๑

๒. คณะสงฆ์มีสภาพเป็นหลักฐานมั่นคงขึ้น เพราะมีวัด เป็นเครื่องกำหนด วัดเป็นหน่วยสังคมตัวอย่าง พระพุทธเจ้าทรง บัญญัติก្រุณอบั้งคับต่าง ๆ ไว้โดยละเอียด เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยในหน่วยสังคมคือวัดนั้น ชีวิต สังคมของพระภิกษุสงฆ์นอกจากผูกพันอยู่กับอุปัชฌาย์อาจารย์ และนิสิตร่วมอุปัชฌาย์อาจารย์อันเป็นหน่วยย่อยแล้ว ยังต้อง

๓. นึกถึงตามระบบการเดินตามพุทธบัญญัติ ส่วนในปัจจุบัน บทบัญญัติเหล่านี้ มากเหลืออยู่เพียงในรูปพิธีการเท่านั้น

ເກື່ອງຂ້ອງກັບນຸ່ຄລໃນໜ່ວຍຢ່ອຍອື່ນ ຈຳນວດເດືອກັນນັ້ນອີກ ອຳປາງ
ນ້ອຍກີໃນສັງຄະກຣມຕ່າງ ທີ່ຈະຕ້ອງໄປປະຊຸມຮ່ວມກັນໃນໂຮງ
ອຸປະສົດເດືອກັນ ແລະ ໄດຍທີ່ຫົວີດຂອງພະກິກຊູສົງໝົງ ເປັນຫົວີດທີ່ມູ່ງ
ຕ່ອກກຳໄກບ່ຽນແລກການໃຫ້ກາຮືກີກາຂອບບ່ຽນ ດັ່ງນັ້ນ ຫົວີດສັງຄມ
ຂອງພະກິກຊູສົງໝົງແລ່ນັ້ນ ຈຶ່ງມາກໄປດ້ວຍກິຈກຣມທາງດ້ານກາຮື
ກີກາຂ ໃນວັດຕາມພຸທຮານໆຢາຕເດີມນັ້ນ ສະຖານທີ່ພະສົງໝົງພບພົກ
ເພື່ອງກັນ ພົບປະກິດຈຳນວນນັ້ນ ນອກຈາກໂຮງອຸປະສົດແລ້ວ ກີ່ຄື່ອ
ອຸປະກອບສະຫຼຸບ ທີ່ຈຶ່ງເປັນທັງໂຮງຈັນ ແລະ ນອບປະຊຸມ ເມື່ອພະກິກຊູສົງໝົງ
ວ່າງຈາກກາຮືກີກາປົງປັງປົງສ່ວນຕົນແລ້ວ ເວລາປ່າຍກົດອາຈານ້ຳປະຊຸມ
ແສດງຮຽນ ສນທານ ສາກັຈຈາ ອົກປະກາຍ ຕອນບໍ່ຢູ່ນາຂອງຮຽນກັນ ມີ
ເຮື່ອງປະກົງບັນທຶກໄວ້ໃນພະສູດຮາຫລາຍແໜ່ງ^๑ ແລະ ກາຮືກີກາປົງປັງປົງ
ກາຮືກີກາປົງປັງປົງ ສນທານ ສາກັຈຈາ ອົກປະກາຍ ເຊັ່ນນີ້ເປັນ
ກິຈກຣມທີ່ພະພຸທຮົບເຈົ້າທຽບຍົກຍ່ອງສັນບສຸນນັ້ນນັ້ນມາກັດ້ວຍ^๒

ກາຮືກີກາຂຢ່າຍຕ້ວ

ອາຄັ້ຍອົງຄົປະກອບທັງທາງຄໍາສອນ ແລະ ກາຮືກີກາປົງປັງປົງໃນພະຮຽນ
ວິນຍມາເກື້ອໜຸນເຊັ່ນນີ້ ກາຮືກີກາໃນພະພຸທຮົບສາກົດຢ່າຍຕ້ວ

^๑ ປູ. ມ.ຊ. ១៤/២៨៩/២០៣; ៣៥/២៨៦; /៥៥/៥៥. ສ.ນ. ១៦/៧០៦/៥៥.

^๒ ປູ. ຊ.ຊ. ២៥/៦/៤ ເປັນຕົ້ນ

เป็นกิจกรรมกว้างขวางยิ่งขึ้น ปรากฏหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ว่า คณะสังฆได้ทำให้เกิดระบบการศึกษาแบบใหม่ขึ้นในชุมพูทวีปสมัยนั้น เดิมการศึกษาตามระบบของศาสนาพราหมณ์ เป็นการศึกษาแบบครัวเรือน บ้านอาจารย์แต่ละคนนั้นเองเป็นโรงเรียน ศิษย์ไปสมัครเรียนและอยู่รับใช้อาจารย์ที่บ้าน แต่เมื่อคณะสังฆเกิดขึ้นแล้ว วัดได้เป็นแหล่งการศึกษาใหญ่ ประกอบด้วยกลุ่มอาจารย์และศิษย์ กลุ่มต่างๆ หลาย ๆ กลุ่มรวมเข้าด้วยกัน และมีระบบการบริหารรวมกันทั้งหมดอีกขั้นหนึ่ง เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายมากขึ้น มีวัดเกิดมากขึ้น ก็นับว่าการศึกษาได้ก้าวหน้าขึ้นอีกขั้นหนึ่ง คือขยายตัวจากระบบการศึกษาในครัวเรือนแบบพราหมณ์ มาเป็นระบบการศึกษาในวัดแบบพุทธศาสนา อันเป็นกิจกรรมแบบสนพันธ์^๑ และเป็นการศึกษาแบบให้เปล่าโดยสิ้นเชิง

มีองค์ประกอบสำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่ง ที่ทำให้การศึกษาในพระพุทธศาสนาเจริญก้าวหน้าอย่างมาก กล่าวคือพระพุทธศาสนา มีความมุ่งหมายที่จะให้การศึกษาอบรมและการปฏิบัติธรรม จำกัดอยู่ในวงสามัชิกของสถาบันคือในวัดเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศหลักการของพระองค์ไว้ ตั้งแต่เริ่มประดิษฐานพระพุทธศาสนา เมื่อคราวส่งพระสาวกออกประกาศ

๑. ดู R.K. Mookerjee, *Ancient Indian Education* (1951), pp. 459-460.

พระศาสนานิรันดร์ “ภิกขุทั้งหลาย เครื่องหนาดอย่างจาริกไป เพื่อประไชน์และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”^๑ ผู้ดีง่ายๆ ว่า พระพุทธศาสนาไม่วัดถุปะสังค์ในการที่จะเผยแพร่ศาสนาธรรมอย่างกว้างขวาง วงการของพระพุทธศาสนานั้น ครอบคลุมทั้งบรรพชิตและคฤหัสด์ คือ เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอยู่ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งหมด โดยแยกประเภท พุทธศาสนาออกเป็นบริษัท^๒ คือ ภิกขุ ภิกษณ อุบาสก อุบาสิกา รวมเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ พาก คือ บรรพชิตกับคฤหัสด์ และผูกพันเชิงบุคคลทั้ง ๒ ประเภทนี้เข้าไว้ด้วยกัน โดยให้บรรพชิตต้องอาศัยด้วยเชิงบุคคลอยู่ด้วยปัจจัย^๓ ที่คฤหัสด์ถวาย และตอบสนองด้วยการสังสอนธรรม โดยเหตุนี้ พระสงฆ์นอกจามีเชิงผูกพันอยู่ในสังคมพระสงฆ์เองแล้ว ยังต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมชาวโลกอีกด้วย ทั้งโดยบทบัญญัติในการเลี้ยงชีพ ทางฝ่ายวินัย และหน้าที่ในทางธรรม จะอยู่ติดขาดจากสังคมเด็ดขาดอย่างถาวรสืบไปไม่ได้

กล่าวเฉพาะในด้านการศึกษาอบรม การศึกษาที่จัดเป็นระบบการแท้ๆ นี้ มีเฉพาะในคณะสงฆ์ คือ ในวัดเท่านั้น และในระยะแรกเป็นการศึกษาที่มุ่งปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เพราะผู้ที่ต้องการบรรลุถึงจุดหมายนี้

ก็ต้องสละเพศมาบวชเข้าอยู่ในคณะสงฆ์ และโดยปกติท่านเหล่านี้ย่อมได้ศึกษาความรู้อย่างอื่นมาเพียงพอหรือไม่ต้องการความรู้อย่างอื่นแล้ว ส่วนพุทธศาสนิกชนผู้ยังไม่พร้อมที่จะสละเพศบวช ก็มาวัดพึ่งธรรม สนทนารธรรม ตามโอกาส และฝึกอบรมบุตรหลาน ปฏิบัติธรรมไปตามกำลังความสามารถของตน พระภิกษุสงฆ์เพียงสั่งสอนธรรมสำหรับการครองชีวิตในสังคม คุณลักษณะ และหลักธรรมสำหรับการปฏิบัติสูงตามระดับจิตใจ ของคุณลักษณะเหล่านั้น ไม่มีหน้าที่ที่จะให้การศึกษาศิลปวิทยา ต่างๆ ในด้านการหาเลี้ยงชีวิตแก่คนเหล่านี้ เพียงแต่สั่งสอนหน้าที่ทางธรรมที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน เช่น สอนว่าเป็นหน้าที่ของบิดามารดา ที่จะต้องให้บุตรศึกษาศิลปวิทยา ให้ครูอาจารย์ตั้งใจสั่งสอนศิลปวิทยาแก่ศิษย์ไม่อำนวย และให้ศิษย์เอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียนเป็นต้น^๑ เพียงกำหนดให้เป็นหน้าที่ ส่วนจะศึกษาศิลปวิทยาการอาชีพได้ก็สุดแต่สังคม ชุมชน และกาลสมัยนั้น เพราะศิลปวิทยาการหาเลี้ยงชีวิตของชาвлอยล่อไม่เปลี่ยนแปลงแตกต่างออกไปไม่มีที่สิ้นสุด หมายถึงเป็นแนวเดียวอย่างการปฏิบัติธรรมไม่

หลักการสำคัญในด้านการดำเนินพระศาสนา ที่ส่งเสริมให้การศึกษาในพระพุทธศาสนา เจริญก้าวหน้าไปอย่างมาก ไม่

จำกัดเฉพาะในหมู่พระสงฆ์ แต่ทั่วถึงชาวบ้านด้วย ปรากฏในพุทธศาสนาสำคัญ ซึ่งกระชาญอยู่ในคัมภีร์นลายแห่ง มีความว่า:-

“ตราบได ภิกขุสาวก ภิกขุณีสาวิกา อุบาสกสาวก อุบาสิกา สาวิกาของเรา ยังไม่มีความรู้หลักแหลม ยังไม่เป็นผู้ได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างดี ยังไม่แก่ลักษณะอานาจหาญ ยังไม่บรรลุธรรม อันเกิดจากใจคุณ ยังไม่เป็นพุทธสูตร ยังไม่ทรงธรรม ยังไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ยังไม่ปฏิบัติชอบ ดำเนินตามครรลองธรรม ยังไม่ได้ร่วมเรียนอาชีวิทยาทั้งตน จนนำมานำบอกร แสดงบัญญัติ วางหลัก ชี้แจง แยกแยะทำให้เข้าใจได้ง่าย ยังไม่ (สามารถ) แสดงธรรมให้เห็นผลจริงจังกำราบปรัปภาน (ลักษณ์ที่ชัดแจ้งหรือ ว่าทะฝ่ายตรงข้าม) ที่เกิดขึ้น ให้สำเร็จเรียบร้อยโดยถูกต้องตามหลักธรรม ตราบันนี้เราจะยังไม่ปรินิพพาน”^๑

และอีกแห่งหนึ่งตรัสว่า พรมธรรมย์ (คือพุทธศาสนา) จะยังไม่ชื่อว่า แพร่หลายบริบูรณ์ จนกว่าบริษัท ๔ จะมีความสามารถตั้งกล่าวแล้วนั้น^๒

พุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าพุทธบริษัทผู้จะสืบอายุพระพุทธศาสนา บำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกได้นั้น นอกจามีคุณธรรม

^๑ ท.ม. ๑๐/๙๕/๑๗๒; ๑๐๒/๑๓๒. สำ. ๑๙/๑๗๔๘/๓๓๔. ฉบ.อภ.ชก. ๒๓/๑๖๗/๑๗๗. ฯ.อ. ๒๕/๑๓๐/๑๗๒.

^๒ ท.ป. ๑/๑๐๓/๑๓๕.

ความประพฤติปฏิบัติอันเป็นคุณสมบัติภายในตนอย่างดีแล้ว จะต้องมีคุณสมบัติอีก ๒ ประการคือ รู้เรื่องข้าญในหลักคำสอน ฝ่ายของตนจนสอนคนอื่นได้อย่างหนึ่ง และสามารถเอาชนะ การรุกรานทางหลักธรรมจากลัทธิศาสนาอื่น ๆ ได้อย่างหนึ่ง คุณสมบัติข้อหลังนี้ เป็นปัจจัยให้พระสาวกต้องมีความรู้ความ ชำนาญในหลักลัทธิศาสนาและวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย เมื่อมีได้ศึกษามาก่อนบรรพชา ก็จะต้องมีศึกษาเพิ่มเติมภายหลัง และข้อนี้เองคงเป็นเหตุให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนาขยายตัว ยิ่ง ๆ ขึ้น จนเกิดมีสถาบันอันนับได้ว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่ง แรกของโลก

พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ในถิ่นเดิม คือประเทศไทย อินเดียเป็นเวลาห้าหมื่นปี แล้ว ปี จึงสูญสิ้นไปจาก ประเทศไทยนั้น ในระยะเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะตั้งแต่รัชกาล พระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๑๘) เป็นต้นมา พระพุทธศาสนา ได้มีความเจริญรุ่งเรืองไม่เฉพาะในประเทศไทยเดียวเท่านั้น แต่ ยังได้แพร่หลายไปในประเทศอื่น ๆ เป็นอันมาก และได้เป็น รากฐานแห่งวัฒนธรรมของชนชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในดินแดนเหล่านั้น อย่างสำคัญ แม้ที่ไม่สามารถดำรงตัวอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ก็ทั้ง ชาກไว้ให้เห็นในศิลปกรรมต่าง ๆ อันแสดงถึงความรุ่งเรืองในอดีต ตลอดระยะเวลาเหล่านี้ การศึกษาทางพระพุทธศาสนาคงจะได้ เจริญเป็นอย่างมากด้วย เพราะการศึกษาเป็นพื้นฐานของการ

เผยแพร่ และมีข้อควรสังเกตอย่างหนึ่งว่าสาเหตุสำคัญของการเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ รวมทั้งอินเดียเองนั้น เป็นเพราะการทำลายล้างด้วยกำลัง โดยผู้ปกครองที่นับถือศาสนาอื่น เมื่อชาวพุทธผู้ปกครองก็ยอมให้เสรีภาพแก่ทุกศาสนา แต่ถึงคราวถูกผู้ปกครองบังคับถือก็ปฏิเสธไม่ยอม เช่นในประเทศอินเดีย มีหลักฐานว่าพุทธศาสนาถูกผู้ปกครองต่างศาสนาทำลายล้างครั้งสำคัญ ๑ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ ราว พ.ศ. ๑๐๗๒ กษัตริย์มหิรากุลผู้นับถือนิกายไศวะ ได้ทำลายสุปและสังฆารามจำนวนมากmany เช่นในแค้นคันธาระแห่งเดียวตน้ำได้ ๑,๖๐๐ แห่ง และคราวต่อมาราว พ.ศ. ๑๙๐๐ ชนเผ่าร์กมุสลิมซึ่งรุกรานเข้ามายังอินเดีย ได้ทำลายมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาทั้งหมดทุกแห่ง ทำให้พุทธศาสนาหมดกำลัง และน่าจะนับเป็นเหตุสำคัญให้พุทธศาสนาสูญสิ้นจากประเทศอินเดีย^๑

บทบาทสำคัญของพระพุทธศาสนา ในประวัติการศึกษาตอนนี้ คงสรุปได้เป็น ๓ ประการ คือ ให้สิทธิเสรีภาพในการศึกษา ทำให้บุคคลทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการได้รับการศึกษา เกิดการศึกษามวลชน ประการหนึ่ง ทำให้เกิดการศึกษาแบบใหม่ เปลี่ยนไป ประการหนึ่ง และทำให้การศึกษาขยายตัวขึ้นเป็นรูปสถาบัน ประการหนึ่ง

^๑ ดู S. Dutt, *Buddhist Monks and Monasteries of India* (1962), pp.206-210

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๒๓

ชากริบราณสถานที่นาลันทา

เกิดมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก

หันมากล่าวถึงการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ในประเทศไทย
อินเดีย มีระบะสำคัญที่ควรสนใจเป็นพิเศษอยู่ตอนนี้ คือ
ตั้งแต่ราว พศ. ๑๐๐๐ เศษ เป็นต้นมา เมื่อมีสัญญาณว่าพระพุทธ-
ศาสนาเริ่มเสื่อมแล้ว และศาสนาพราหมณ์กำลังมีกำลังมากขึ้น
ข้อนี้คงเป็นเหตุบีบคั้นให้พระสงฆ์ต้องศึกษาลัทธิศาสนา และวิชา

การต่าง ๆ กว้างขวางยิ่งขึ้น จนเป็นเหตุให้วัดซึ่งเป็นแหล่งการศึกษาอยู่แต่เดิมแล้ว ขยายกิจการจนเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่เรียกได้ว่ามหาวิทยาลัย สถาบันที่ควรเรียกว่าเป็นมหาวิทยาลัย แห่งแรกของโลก และสำคัญที่สุดในยุคเดียวกัน คือมหาวิทยาลัยนาลันทา และที่มีความรุ่งเรืองในระยะใกล้เคียงเป็นคู่กัน คือมหาวิทยาลัยวัลภา

นาลันทนั้น เท่าที่พอสืบค้นหลักฐานได้ มีประวัติมาแต่ราก พ.ศ. ๑๐๐๐ เรื่องราวเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยแห่งนี้ ส่วนมากทราบจากดหมายเหตุของหลวงจีนเหี้ยนจัง เป็นต้น ที่เดินทางมาในระยะประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๐ เป็นต้นมา ในระยะรุ่งเรืองประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ เศษนี้ พอสรุปเรื่องได้ว่า นาลันทา เป็นมหาวิหาร คือวัดใหญ่ ประกอบด้วยวัดต่าง ๆ รวมอยู่ด้วยกัน ในกำแพงใหญ่ ๖ วัด มีอาเจาร์ ๑,๕๐๐ คน ศิษย์ ๘,๕๐๐ คน มีการบรรยาย ๑๐๐ แห่ง วิชาที่ศึกษา เริ่มด้วยมหายานเป็นวิชาบังคับ จากนั้นมีหินyan ๑๘ นิกาย วิชาสามัญมี ศพทวิทยา (=ไวยากรณ์และนิรุกดิศศาสตร์) เหตุวิทยา (ปัจจุบันเรียกตระกราวิทยา หรือตระกรศาสตร์) อัญ amatmวิทยา (ปัจจุบันเรียกกันว่าอภิปรัชญา) จิกตสาวิทยา (=แพทยศาสตร์) ศิลปกรรมวิทยา นอกจากนี้มี “ไตรเพท อตรรพเวท สาขายะและวิชาเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ นักศึกษามีทั้งบรรพชิตและคุณหัสดี ทั้งมหายาน หินyan ทั้งชาวพุทธ และไม่ใช่พุทธ ทั้งชาวอินเดีย และชาวต่างประเทศ คุณหัสดีนั้นมี ๒

ประเกท คือ มาณพ ได้แก่ผู้มาเรียนคัมภีร์พุทธศาสนาและจะอุปสมบทต่อไป กับพระมหาวีร์ ได้แก่ผู้มาเรียนวิชาทางโลกอย่างเดียว ผู้เริ่มเรียนอยู่ประมาณ ๒๐ ปี และจะต้องผ่านการสอบเข้าที่ยากได้รัว ๒-๓ ใน ๑๐ คน ห้องสมุดเป็นอาคารใหญ่ หลัง ชื่อรัตนสัคร รัตโนทิ แล้วรัตนรัญชาก (เฉพาะรัตนสัคร ว่าสูง ๙ ชั้น) สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในญี่โต ประเทศ และวิจิตรด้วยศิลปกรรมอันเป็นแบบอย่าง แม้เพียงซากที่พับ ก็มีผู้เยี่ยมໄວ่ ว่า:-

“งานก่อสร้างด้วยอิฐ ทำได้อย่างน่าทึ่งมาก ยอดเยี่ยม กว่างานก่อสร้างด้วยอิฐสมัยปัจจุบัน ไม่ว่าแห่งใดที่ข้าพเจ้าได้พบ ในชั่วปีไกลด ๆ นี้”^๑

การบริหารงานเป็นแบบประชาธิปไตย ตราสถาบันที่ชุดคัน พบใช้ว่า “ศรีนาลันatham หาวิหาร อารยภิกษุสังฆัสยา” ตำแหน่งหัวหน้าสถาบันเรียกกลุบดี ถัดมาเป็นตำแหน่งหัวหน้าแต่ละวัด เรียก บันฑิต กิจวัตรประจำวัน กำหนดด้วยนาฬิกาน้ำ เริ่มนั้น ด้วยพิธีสวามนต์ร่วมกันแล้วแยกย้ายไปศึกษาเป็นหน่วย ๆ ตามวิชาเฉพาะของตน ๆ กิจการศึกษาทั้งหมดอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ของกษัตริย์ราชวงศ์คุปต์ (วัดแต่ละวัดในมหาวิทยาลัยนี้ กษัตริย์

^๑ R.K. Mookerjee ข้าง D.B. Spooner in A.S. Report, 1915-16, Eastern Circle,

ราชวงศ์ที่ทรงสร้างต่อ ๆ กันมา) และวงศ์ปalaในสมัยต่อมา
มหาวิทยาลัยที่รุ่งเรืองอยู่ในสมัยเดียวกัน ได้แก่ วิจัย
เป็นมหาวิหารที่กษัตริย์ไม่ตระหนักรังสรรค อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์
 เช่นกัน มีชื่อเสียงว่าเป็นคุณแข่งกับนาลันทา นาลันทาอยู่ฝ่าย
 ตะวันออก และมีชื่อเสียงเด่นทางฝ่ายมหายาน ส่วนวัดวิจัยฝ่าย
 ตะวันตก และมีชื่อเสียงเด่นทางฝ่ายหินยาน ผู้ศึกษา มีทั้งคุณหัสดี
 และบรรพชิต เช่นกัน วิชาอื่น ๆ มีธรรม (ศาสตร์) นิติ (ศาสตร์)
 และ จิตศาสศาสตร์ เป็นต้น

ผู้ได้เข้าศึกษาในสถาบันทั้ง ๒ นี้ มีเกียรติได้รับยกย่อง
 อย่างสูง สำเร็จการศึกษาแล้ว แม้อายุสมควรเข้ารับราชการ ก็
 เลือกงานได้อย่างใจและได้ตำแหน่งสูง ประชญ์ได้ในชุมพูทวีป
 ต้องการเผยแพร่เกียรติคุณของตนก็ต้องเดินทางมาอภิปรายแสดง
 ภูมิปัญญาที่นี่ จึงจะปรากฏเกียรติยศ ได้รับยกย่อง

วิจัย หรือ ทุทธา นี้ ถูกทำลายจนสิ้นซากเมื่อราوا พศ. ๑๓๐๐
 นับว่า ก่อนกว่านาลันทา เพราะอยู่ทางตะวันตก เป็นทางผ่าน
 ก่อน ส่วนนาลันทา ยังคงรุ่งเรืองต่อมา แต่ระยะหลัง คือระหว่าง
 ราوا พศ. ๑๔๐๐-๑๕๐๐ เป็นระยะเสื่อมลง เพราะพระพุทธศาสนา
 ลัทธิตันตระ หรือนิกายวัชรยานเกิดและรุ่งเรืองขึ้น การศึกษา
 ก็เคยเข้า มุ่งเฉพาะลัทธิตันตระนี้เป็นสำคัญ

ในระยะหลังเมื่อนาลันทาอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของ
 กษัตริย์วงศ์ปala กษัตริย์ปalaได้สร้างสถาบันที่เรียกได้ว่า

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต ๒๙

มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ซึ่งอีกอย่างน้อย ๓-๔ แห่ง คือ
โถทันตบูรณะ วิกรมศิลา ชัคททลະ หรือ วนธรี และโสมบูรณะ
เฉพาะที่วิกรมศิลา ได้หลักฐานว่าให้ปริญญา เรียกชื่อว่าบันฑิต
หรือ มหาบันฑิต โดยพระราชาเป็นผู้ทรงพระราชนาน บันฑิต
หรือมหาบันฑิตที่มีชื่อเสียงเด่น จะได้รับเกียรติดIGHLภาพไว้ที่ผนัง
มหาวิทยาลัยทุกแห่งมีระบบการประ潸งานเนื่องถึงกันหมัด
(มีการย้ายเรียน ย้ายสอน ย้ายผู้บริหาร เป็นต้น)

มหาวิทยาลัยนั้นๆ และมหาวิทยาลัยอื่นๆ ที่สร้าง
ในยุคหลังๆ นี้ ถูกทำลายในเวลาใกล้เคียงกันระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐
โดยมากเป็นการทำลายแบบสิ้นเชิง พระสงฆ์ถ้าไม่ถูกฆ่า ก็หนี
ไปที่อื่น เช่น ไปอยู่ในจีน และทิเบต เป็นต้น อย่างที่โถทันตบูรณะ
มีบันทึกของผู้เห็นเหตุการณ์ว่า “ผู้พำนักอาศัยอยู่ที่นี่เป็นพระมหาณี
ศิริยะลัน ได้ถูกสังหารหมัด ได้พบหนังสือจำนวนมากมาย
เมื่อพาก (พาก) มุสลิมเห็นหนังสือเหล่านั้น จึงให้เรียกหา
คนมาชี้แจงว่าเป็นเรื่องอะไร แต่คนเหล่านั้นถูกฆ่าตายเสียหมด
แล้ว”^๑ และที่วิกรมศิลาว่า “พวกทหารครุฑะก็เมื่อได้ชุดโค่นมัน
(คือวิกรมศิลา) ลงจนเตียนแล้ว ก็ได้โยนหินรากอาคารลงแม่น้ำ
คงคาไปเสียด้วย”^๒

๑ S. Dutt อ้าง Elliot and Dawson's *History of India as Told by Its Own Historians* (1869), Vol. II, p. 306.

๒ S. Dutt อ้าง *Biography of Dharmasvami*, p. 64.

**ຈາກສູງປຶ້ນຄາຮຸນໂກຈະຮົ່ງໃນສັນຍາທີ່ເປັນຄຸນຍົກລາງ
ກາຣຶກນາພຣະພູທຄາສານາທີ່ຮູ່ງເຮືອນມາກ**

ເຮືອນຮາວຂອງສຕາບັນແລ່ລ່ານີ້ ຍີເປັນໜັກສູນແສດງໃຫ້ເຫັນໄດ້
ອຢ່າງຊັດເຈນວ່າ ພຣະພູທຄາສານາໄດ້ເປັນແຫຼຸດໃຫ້ກາຣຶກນາເຈົ້າ
ກ້າວໜ້າອຢ່າງມາກມາຍ ສຕາບັນທີ່ກ່ລວມານອກຈາກເປັນຄຸນຍົກລາງ
ກາຣຶກນາແລ້ວ ຍັງເປັນຄຸນຍົກລາງທີ່ສຽງສරគົດແລະແຍ່ແພວ່ວວັນອຮຣມ
ດ້ວຍ ເທົ່າທີ່ປຣາກງົນໜັກສູນ ຂ້າວຕ່າງປະເທດຈຳນວນໄມ່ນ້ອຍໄດ້ມາ
ກຶກຂາທີ່ສຕາບັນແລ່ລ່ານີ້ ທີ່ແນ່ນອນທີ່ສຸດ ຄືພຣະສົງມົງຈິນຫລາຍຽຸປ
ພຣະທີເບຕຈຳນວນມາກ ແລະນ້າຈະມີໜ້າສຸມາດຮາດ້ວຍ ໄດ້ມາກຶກຂາ
ນີ້ ສຕາບັນແລ່ລ່ານີ້ ແລ້ວນໍາພຣະພູທຄາສານາພຣ້ອມທັງວັນອຮຣມໄປ
ແຍ່ແພວ່ໃນປະເທດຂອງດນ ແລະພຣະສົງມົງອືນເດີຍທີ່ເປັນຜູ້ທຮງ
ຄວາມຮູ້ຈຳນວນໄມ່ນ້ອຍ ກໍໄດ້ເດີນທາງໄປຢັງປະເທດແລ່ລ່ານີ້ ຄົງຈະ
ກ່ລວມໄດ້ວ່າສຕາບັນແລ່ລ່ານີ້ມີສ່ວນຮ່ວມເປັນອຢ່າງມາຍ ໃນກາຮັ
ເສີມຄວາມເຈົ້າຮູ່ງເຮືອນຂອງພຣະພູທຄາສານາ ອຢ່າງນ້ອຍໃນ

ประเทคโนโลยี เทเบต เกานลี และญี่ปุ่น และมีส่วนในการเสริมสร้าง
ภัณฑ์ธรรมของประเทศไทย ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน
ในประเทคโนโลยีเอง เมื่อพระพุทธศาสนาถูกทำลายจน
เกือบสิ้นซากก็ได้มีผู้พยายามที่จะฟื้นฟูสร้างวัดวาอารามขึ้นมาอีก
แต่คงจะเป็นด้วยถูกทำลายเสียจนหมดกำลัง เปลี้ยเกินกว่า
จะฟื้นตัว และกำลังที่ช่วยพยุงอุ่นไม่มากพอ และสาเหตุอื่น ๆ
เข้าประกอบ จึงไม่สามารถคืนสู่สภาพเดิมได้ และถูกกลืนหายไป
ในที่สุด^๑ แต่การถูกกลืนหายนี้ มิใช่การสูญสิ้นหมดไปที่เดียว
 เพราะได้ไปเป็นพลัง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงขึ้นใน
ระบบที่กลืนนั้นเอง มีปรากฏให้ความเห็นว่า ระบบการที่จัด
รูปมุ่คณะของตนขึ้นเป็นรูปสถาบัน ของอินดุสมัยหลัง ๆ อย่าง
ของศักราชารย์ กิติ สาวมีวิเวกานันทะ กิติ เป็นการดำเนินตาม
แบบอย่างของคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ส่วนในด้าน
การศึกษา เมื่อมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาถูกทำลายลงแล้ว ก็เป็น
โอกาสให้พระมหาณรือที่นักศึกษาของตน ทำให้การศึกษา
ของพระมหาณรือเรื่องขึ้น มีสถาบันพระมหาณรือ ๒ แห่ง ที่จัดว่า
เป็นมหาวิทยาลัย คือ มิถุลา ซึ่งรุ่งเรืองในระยะพุทธศตวรรษที่
๑๙-๒๐-๒๑ และเนเดีย ซึ่งเจริญล้านนามิถุลา ตั้งแต่พุทธศตวรรษ

^๑ พระเจ้ากุปต์ล่าม (พ.ศ. ๑๘๐๓-๑๘๓๗) เคยห้ามพระสงฆ์อินเดีย เพื่อ
ไม่เปลี่ยนประเทศเป็นภาษาอังกฤษได้เลยแม้แต่รูปเดียว

ที่ ๒๐ ถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ สถาบัน ๒ แห่งนี้ น่าจะได้แนวความคิดในการจัดระบบการศึกษาสืบเนื่องมาจากมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา แต่ก็มีเรื่องราวประกูรว่า มีการผูกขาดห่วงเห็นความรู้และการสั่งสอน หันกลับไปใช้ระบบการเรียนการสอนแบบท่องจำ และก็ไม่ปรากฏว่าได้มีบทบาทในทางวัฒนธรรมสำคัญ เมื่อขอนอย่างมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ที่กล่าวมาแล้วเลย。^๑

ก่อนจบตอนนี้ เห็นควรนำข้อความในตำราของฝ่ายตะวันตก ที่กล่าวถึงมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาเหล่านี้มาแสดงไว้บ้างเป็นตัวอย่าง พอให้เห็นว่าปรากฏญี่ปุ่นตะวันตกมีความรู้ความเห็นเกี่ยวกับสถาบันเหล่านี้อย่างไร

สารานุกรมฉบับหนึ่ง เขียนไว้ว่า :-

“นาลันดานี้ ได้ชื่อว่าเป็น “The Oxford of India” เชอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม กล่าวว่า ได้เห็นปฏิกรรมที่ประณีต

^๑ เรื่องที่เล่ามาเกี่ยวกับสถาบันการศึกษาพุทธศาสนาทั้งหมดนี้ให้ดู S. Dutt,

Buddhist Monks and Monasteries of India (1962), pp. 206-210, 224-232,

319-380. และ R.K. Mookerjee, *Ancient Indian Education* (1951), pp. 557-610.

สำหรับจุดหมายเหตุของหลวงจีนเหี้ยนจัง หรือพระถังซัมจัง ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยเหล่านี้อยู่บ้าง อาจหาอ่านในพากย์ภาษาไทยได้บางส่วน เพราะเคยมีผู้แปลประวัติพระถังซัมจังไว้บ้างแล้ว เท่าที่ทราบ ก็อธิบาย “พระตรีปูงก” แปลโดย ส. ศิริรักษ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระภทรมนี (วัดทองนพคุณ) พ.ศ. ๒๕๐๕ (๔๖ หน้า).

งดงามที่สุดของอินเดียที่นาลันทานี งานชุดคันชิงเริ่มทำแต่ ค.ศ. ๑๙๑๖ (พ.ศ. ๒๕๕๗) ทำให้ได้พบ “วิหาร” (วัด) จำนวนมาก กลับทับซ้อนกันอยู่ถึงเจ็ดชั้น เป็นอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยต่าง ๆ ถึง ๙ สมัย อนึ่ง ระหว่างคริสตศตวรรษที่ ๕ ถึง ๑๒ เมืองพิหาร ได้เป็นที่ตั้งของพุทธ “วิหาร” อิกแห่งหนึ่ง^๑ ซึ่งเป็นที่มาแห่ง รื่องของเมืองนี้^๒

ตำราประวัติศาสตร์เล่ามหานนีเขียนว่า :

“มหาวิทยาลัยในญี่ปุ่น ซึ่งคงจะเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรก ของโลก มีส่วนสำคัญในประวัติการณ์ทางด้านสติปัญญาของ ชาวอินเดีย อยู่ในสมัยคุปตะและสมัยต่อ ๆ มาจนถึงประมาณ ค.ศ. ๑๒๐๐ มหาวิทยาลัยเหล่านี้รับเฉพาะนักศึกษาชั้นหัวกะทิ เท่านั้น (สมัคร ๑๐ คน จะรับเข้าสัก ๒ หรือ ๓ คน) และแม้ผู้ที่ เข้าได้แล้วยังถูกไล่ออกก่อนเรียนจบหลักสูตรเสียก็มาก นักศึกษา ได้เล่าเรียน กินอยู่ โดยไม่ต้องเสียเงินเลย แต่ต้องเป็นคนไม่ พุงเพ้อสำราญ”

“มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ตั้งอยู่ทั่วประเทศ บางแห่งก็มีชื่อเสียง ปรากฏว่าชำนาญพิเศษในวิชาเฉพาะเป็นสาขา ๆ ไป โดยนัยนี้ มหาวิทยาลัยอุชเชนีก็มีชื่อเสียงเด่นในวิชาดาราศาสตร์ ส่วน

^๑ หมายถึงมหาวิทยาลัย “โอลันดปรุมมหาวิหาร” คำว่า “วิหาร” เป็นที่มาของคำว่า “พิหาร” อันเป็นชื่อของเมืองและรัฐนี้.

^๒ “Patna”, Encyclopaedia Britannica (1965), XVII, 383.

มหาวิทยาลัยอันดับ ก เป็นแหล่งดึงดูดนักศึกษาที่สนใจทางศิลปะ พารานสี ก็มีชื่อในการสอนหลักลัทธิธรรมดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ และยังเป็นศูนย์กลางให้นักปรัชญาผู้มีทฤษฎีใหม่ ๆ มาบ่มตัว อีกด้วย แต่ที่เยี่ยมยอดกว่ามหาวิทยาลัยทั้งปวง ก็คือนาลันทา ซึ่งอยู่กึ่งทางระหว่างปัตตานะกับคยาปัจจุบัน ครั้งหนึ่ง นาลันทา เคยมีโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย หลายต่อหลายมหาวิทยาลัย ให้การสอนและคำนวณความสะดวกในการค้นคว้าวิจัย ในวิชา ศาสนา ปรัชญา (โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา) ศิลปะ สถาปัตยกรรม-ศาสตร์ และเกษตรศาสตร์ โรงเรียนเกษตรกรรมนั้น ถึงกับมี ฟาร์มโคนมด้วยข้าว บริเวณเนื้อที่ของนาลันทานี้ มีหอดูดาวใหญ่ หอดูดาว ห้องบรรยายจำนวนมากมาย และหอพักสูง ๔ ชั้น^๑ ฝ่าเสียดายที่มหาวิทยาลัยนี้ ถูกเผาเสียราบรื่น เมื่อ ค.ศ. ๑๗๙๗ (พ.ศ. ๑๘๔๐) คัมภีร์พุทธศาสนาและยินดูที่เขียนกันไว้อันประมาณ ค่าไม่ได้ ถูกทำลายไปเสียเป็นจำนวนมากมายเหลือประมาณ”^๒

ในประวัติการศึกษา ก็มีเรื่องเล่าว่า :-

“บรรดามหาวิทยาลัยโบราณเท่าที่รู้จักกันในขณะนี้นั้น แห่งแรก ที่สุดได้แก่ ตักกสิลา”^๓ อยู่ทางปลายภาคตะวันตกเฉียงเหนือ

๑ หลักฐานน้อยແໜກລ່າວถึงหອດສູງແໜ່ງໜຶນຂອງວັດວ່າສູງກວ່າ ๓๐๐ ພຸດ

๒ Max Savelle, *A History of World Civilization* (1957), Vol. I, p. 331.

๓ ตักกสิลาคือ พารานสี ก็เป็นสถานที่เล่าเรียนตามระบบของพราหมณ์ คือ

ของอินเดีย เป็นสถานที่เล่าเรียนตั้งแต่ศตวรรษที่ ๗ ถึงศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสตศักราช ศิลปศาสตร์ที่สอนกันที่นี่มีกว่า ๖๐ ประเภท อาจารย์ที่สอนล้วนเชี่ยวชาญ มีศิษย์ที่สามารถเป็นผู้ช่วย ‘มหาวิทยาลัยโบราณ’ ขึ้นนำแห่งอื่น ๆ ก็มีพาราณสี ซึ่งเมื่อตักกสิลासลายตัวไปแล้ว จึงมีชื่อเสียงเด่นขึ้นมา ว่าเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของการศึกษาศาสนาพราหมณ์ และภาษาสันสกฤต และที่อยู่ใหญ่ที่สุดในบรรดามหาวิทยาลัยโบราณทั้งปวง ก็คือ นาลันทา ในแคว้นพินhaar นาลันทามีเดิมตั้งขึ้นมาเป็นวัดในพระพุทธศาสนา เมื่อคริสตศตวรรษที่ ๖ แล้วก็เจริญเรื่อยมา ตลอดระยะเวลา ๘๐๐ ปี จนกลายเป็นมหาสถานอันเนื่องแน่นด้วยห้องสมุด หอพัก และห้องประชุมฟังคำบรรยาย ซึ่งนักศึกษาพากันหลังไหลมาจากทั่วทุกภาคของทวีปอาเซีย”^๑

ตำราประวัติศาสตร์อีกเล่มหนึ่งเขียนพาดพิงถึงมหาวิทยาลัยนาลันทาและความเจริญก้าวหน้าของการศึกษาในอินเดียยุคนี้ ไว้ ดังนี้ :-

“นิทานอินเดียจำนวนมากมาถึงกราทั้งยุโรป โดยชาวมุสลิม เป็นผู้นำมา นิทานเรื่องที่มีชื่อที่สุดเห็นจะเป็นเรื่องชนิดเบ็ด ซึ่ง

เป็นระบบการศึกษาในครัวเรือนดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ความหมายในที่นี่ จึงเป็นเพียงเมืองหรือถิ่นที่ครุภาระยามาถึงบ้านเรือนอยู่กันมากแล้วต่างคนต่างกีสอนกันไป ไม่มีความหมายเป็นระบบการศึกษาแบบมหาวิทยาลัยที่แท้จริง

^๑ T.H.C., “Education, History of,” Encyclopaedia Britannica (1965), VII, 1010.

ได้เข้าไปรวมอยู่ในนิยายอறับราตรีด้วย ในบางใจก็ดี ขอเชอร์ก็ดี ล阿富汗テンก็ดี กรณิม์ก็ดี คิปлинก์ก็ดี ล้วนได้อาศัยนิทานปรัมปราของอินเดียทั้งนั้น”

“ในสมัยคุปตะ ความรอบรู้และวิทยาการได้เจริญก้าวหน้าถึงระดับสูงยิ่ง นักศึกษาจากทุกดินทั่วทิวป่าเชี่ยวเดินทางมาศึกษา ณ มหาวิทยาลัยแห่งยอดเยี่ยมของอินเดีย ซึ่งตั้งอยู่ที่นาลันทา นักวิชาการที่มีชื่อเสียงที่สุด ได้แก่นักการศาสตร์และนักคณิตศาสตร์ ชื่อ อารยภูร ผู้มีชีวิตอยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๕ ท่านผู้นี้แต่งความแก่เรื่องสมการสองชั้น ค่าของ π กรานต์และวิชุวัต สัณฐานของโลก และการหมุนของโลก โดยว่าเป็นจันท์ที่เดียว ส่วนนักการศาสตร์อินเดียคนอื่น ๆ ก็สามารถทำนายสุริยค拉斯 จันทรคราสได้อย่างแม่นยำ คำนวนเส้นผ่าศูนย์กลางพระจันทร์ได้ และแสดงความรู้ในเรื่องความดึงดูดของโลกได้”

“ในทางการศาสตร์และคณิตศาสตร์ (ยกเว้นเรขาคณิต) นับว่าพวกอินเดียไปได้ไกลกว่าที่ชนชาติอื่นได้ในสมัยโบราณทำได้ เลขอาหรับ (อาระบิก) และระบบทศนิยมที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้นั้น ปรากฏว่าเดิมที่เดียวมาจากอินเดียก่อน แม้แต่เลขศูนย์ก็น่าจะมาจากอินเดียมากกว่ามาจากการอาหรับ”

“ถึงในด้านวิชาเคมี พวกอินเดียก็ก้าวหน้าไปไกลจากการการทำสมบูรณ์และซีเมนต์ก็เป็นของที่พวกอินเดียค้นพบ พวกอินเดีย เป็นนักดีเบล็กที่เก่งที่สุดในโลก อุตสาหกรรมอินเดียมีชื่อว่าทำสี

ได้ยอดเยี่ยม และทำเส้นໄไปได้ลักษณะเดียวกัน วิธีการผลิตเหล่านี้พบ
อาหารบมารับเอาไป แล้วขยายไปรับต่อไปอีกทอดหนึ่ง พาก
อาหารบเรียกผ้าอินเดียชนิดหนึ่งว่า ควิททัน (quitton) ซึ่งเป็น^๑
ที่มาของคำว่า cotton (ฝ้าย) ผ้าฝ้าย calico ก็มาจากการเมือง
Calicut ในอินเดีย และผ้าขนสัตว์ cashmere ก็มาจากการเมือง
อย่างนั้นคือกัชมีระ (แคชเมียร์) ผ้าพิมพ์ดอก (chintz) และผ้า
พันคอ (bandanna) เดิมที่ก็มาจากการอินเดียเช่นกัน”

“แพทย์สมัยคุปต์บางคนมีเทคนิคที่ทันสมัยจนน่าสนใจ
ในการผ่าตัด เขาไม่การเตรียมการอย่างละเอียดลออและฆ่าเชื้อ^๒
ที่แผลด้วยวิธีรอมกวัน การทำคลอดด้วยวิธีผ่าห้องกีด การจัดกระดูก
กีด การผ่าตัดแบบแต่งกีด ชาวอินเดียพยายามทำกันมาแล้ว
ทั้งนั้น ชาวอินเดียยังรู้จักใช้เครื่องยาอีกด้วยอย่างที่ยังไม่รู้จัก
กันในยุโรปครั้งนั้น ในการรักษาโรคเรื้อน เขายังรู้จักใช้น้ำมัน
กระเบาซึ่งเป็นยาที่ยังใช้กันอยู่จนบัดนี้ และได้ก้าวหน้าไปมาก
ในด้านการค้นพบยาแก้พิษ อย่างไรก็ได้หลังจากสมัยคุปต์แล้ว
วิชาการแพทย์ของอินเดียก้าวหน้ามากข้อยเหลือเกิน เว้นแต่ที่ได้
ต่อมากจากพวงอาหาร”^๓

๑ T.W. Wallbank and A.M. Taylor, pp. 273-274.

ข้อสังเกตเกี่ยวกับความเจริญ และความเสื่อมของการศึกษาในอินเดีย

ในหัวข้อเรื่องประวัติการศึกษา ของสารานุกรมบริแทนนิกา ได้เขียนสรุปเกี่ยวกับความเป็นมา และข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษาในประเทศอินเดีย มีข้อความเกี่ยวกับห้องพระพุทธศาสนา อีกตอนหนึ่ง เห็นว่า่น่าสนใจ จึงขอแปลมาดู ดังนี้:-

“เดิมนั้น การศึกษาของอินเดีย เป็นแบบก้าวหน้า และ เชี่ยวชาญมาก เช่น คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์และเคมี เป็นวิชาที่สนใจกันพอ ๆ กับวิชาศาสนาวิทยา และกระบวนการพิธีกรรมต่าง ๆ ตอนนั้น ระบบวรรณะยังไม่เต็งจัด สามารถใช้ในชุมชนอย่างแพร่หลายทุกคน (ไม่เฉพาะพระราชนิยม อย่างเดียว) มีลิทธิ์ได้รับการศึกษาทั้งหญิงและชาย (ต่อมา เกิด มีความนิยมให้แต่งงานกันแต่สายเด็ก ๑ และห้ามสตรีศึกษา พระเวท) ก่อนระยะที่เกิดความเสื่อมโบราณขึ้นนี้ สถิติคนรู้หนังสือ ของอินเดีย สูงถึงร้อยละ ๖๐^๒ เมื่อดูจากข้อเท็จจริงที่ว่าตอน จะเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง สถิติคนรู้หนังสือของอินเดีย ต่ำกว่า

๑ ประเพณีนิยมของอินเดียสมัยต่อมา ที่ให้ผู้หญิงแต่งงานแต่เด็กนี้ อาจเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้ภิกขุนีลงมรรคญสิ้นไป

๒ หมายถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๑๘-๒๕๕)

ร้อยละ ๑๐ ก็จะเห็นได้ว่าการศึกษาของอินเดีย ได้เสื่อมลงมากเพียงใด”

“การศึกษาแบบพุทธศาสนา เป็นปฏิกริยาตอบโต้ต่อการศึกษาระบบวรรณะ และการผูกขาดของพระมณี สาระสำคัญของการศึกษาแบบพุทธศาสนา คือวรรณคดีพุทธศาสนา หาใช่พระเกทไม่ และการศึกษาแบบพุทธนี้ เปิดโอกาสให้แก่ประชาชนทุกคน ไม่ต้องคำนึงถึงวรรณะ โรงเรียนของพุทธศาสนา ก็คือวัด แม้ว่าเยาวชนอินเดียส่วนใหญ่จะยังไม่อาจได้เล่าเรียนวิชาทางศาสนาและสามัญศึกษาทั่วถึงกัน แต่เด็กที่มีความสามารถเป็นพิเศษ ถึงจะเกิดในกำเนิดต่ำ ก็มาเล่าเรียนที่วัดได้ ระบบการเรียนแบบอันเดวาสิกที่มีระเบียบ秩然 อยู่ในควบคุมของกลุ่มอาชีพที่มีการจัด ruthปางงานไว้อย่างดี ช่วยให้ลูกหลานของพวากช่างฝีมือ ได้รับการฝึกอบรมในวิชาชีพและช่วยรักษาภาระดับฝีมืออันชำนาญให้คงอยู่ สำนักวิชาชีพและช่วยเป็นเครื่องเร้าใจให้สตรีได้รับการศึกษา ตลอดระยะเวลาที่พระพุทธศาสนาอยังมีกำลังรุ่งเรืองอยู่นี้ มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ทั้งหลายมีนาลั้นทາเป็นต้น จดว่าอยู่ในประเทศศูนย์กลางการศึกษาเล่าเรียน ที่ดีเด่นที่สุดในอินเดีย”

“ในสมัยที่มุสลิมเข้าปักครองแล้ว ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนสอนพระคัมภีร์กรุอ่าน และศูนย์กลางการศึกษาซึ่งสูงขึ้นในที่ต่าง ๆ เช่น อัครา ละออร์และเดลี ส่วนมหาวิทยาลัยอินดูและ

พุทธศาสนานั้น” แม่บางแห่งจะถูกทำลายไปแล้ว แต่ก็ยังมีการอุปถัมภ์บำรุงส่วนบุคคลที่ช่วยรักษาระบบการศึกษาแบบอินดูไว้ได้จนสิ้นยุคไม่ถูก ชาวญี่โรปพวกแรกที่เข้าไปในอินเดีย ได้พบเห็นสถาบันการศึกษาแบบอินดูและมุสลิม ประปนกันอยู่มากมายทั่วประเทศ”

“นำเสียดายว่า การถูกต่างชาติเข้ารุกรานยึดครอง และการถูกระบบธรรมะอันเข้มงวดขึ้นจากเดิม ได้ทำให้แนวโน้มในทางก้าวน้ำและสร้างสรรค์ค่อยๆ หมวดไปจนสูญสิ้น อาจเป็นได้ว่า จิตใจที่คิดสร้างสรรคนี้ ได้ถูกบันthonมาแต่ยุคต้นๆ ที่ใช้วิสัยอนแบบปากเปล่า ทวนซ้ำๆ ซากๆ และท่องจำแล้ว ก็ได้อย่างไรก็ได้ อินเดียในสมัย古来^๑ ได้หลงหมกมุ่นสนใจแคบๆ อยู่แต่เรื่องปรโลกจนละเลยวิชาสามัญ และแม้ในการศึกษาวิชาการทางศาสนาผู้คนเอง ก็ยึดติดแต่คัมภีร์ เลยทำให้ไม่เกิดความคิดวิจัยวิจารณ์ ไม่ยอมให้คิดผิดเพี้ยนไปจากความเชื่อถือเดิม ถือทั้งการมุ่งแต่ศึกษาภาษาสันสกฤต ไม่ใส่ใจในภาษาท้องถิ่น ก็ยังเป็นการจำกัดการศึกษาให้อยู่ในวงแคบจำกเฉพาะคนจำนวนน้อยหนักเข้าไปอีก”^๒

๑ คือ ปลายยุคหน้าวิทยาลัยพุทธศาสนา ถึง ประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐

๒ T.H.C., p. 1010.

น่าสังเกตว่า ข้อความบางตอนในตำราฝ่ายตะวันตกที่ยกมาแสดงนี้ อาจเกิดจากความเข้าใจผิดได้บ้าง เช่นที่ว่า ในนาลันดามีโรงเรียนเกษตรกรรมซึ่งมีฟาร์มโคนม ความข้อนี้ถ้าพิจารณาจากหลักฐานในตำราอื่นๆ ว่า พระราชา ผู้ทรงอุปถัมภ์มหาวิทยาลัยนี้ ได้พระราชทานหมู่บ้านไว้เลี้ยงมหาวิทยาลัยถึง ๒๐๐ หมู่บ้าน (คงใช้วิธีเก็บส่วยบำรุงและให้รับใช้วัด) ฟาร์มโคนมที่กล่าวนี้ อาจเป็นของหมู่บ้านเหล่านี้ก็ได้ หรือมีจะนั้นคงเป็นการศึกษาสำหรับนักศึกษาที่เป็นคุณหัสดีเท่านั้น ๑

ข้อสังเกตสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ จากข้อความที่ยกมาแสดงตอนท้าย จะเห็นว่า ระบบการศึกษาของพราหมณ์นั้น นอกจากจำกัดด้วยระบบวรรณะ ระบบการท่อง และการยึดคัมภีร์แล้ว ยังจำกัดด้วยภาษาที่ใช้ให้เป็นภาษาล้านสันสกฤตอย่างเดียว อีกด้วย ส่วนระบบการศึกษาแบบพุทธศาสนาอกจากไม่จำกัด

๑ แม้ว่าในประวัติศาสตร์ จะปรากฏเรื่องราวว่า คณฑสวงศ์จัดการศึกษาอนรม ให้แก่คุณหัสดีอยู่ปอยครั้ง แต่ตามหลักการแท้จริงแล้วพุทธศาสนาไม่มีมีนโยบาย เข้าไปผูกขาดการศึกษาของคุณหัสดี มีแต่สอนคุณหัสดี เช่น บิตามารดา ให้รับผิดชอบในการให้นุตรด้วยการศึกษา จึงเป็นภาระของคุณหัสดี มีรูปเป็นต้น ที่จะต้องจัดการศึกษาฝ่ายโลกกันเอง ซึ่งพระพุทธศาสนาถือสั่งเสริมอย่างแท้จริง แต่ภารกิจโดยตรงในทางการศึกษาของคณฑสวงศ์ ก็คือการให้การศึกษาแก่พระสงฆ์ ส่วนการที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องในการศึกษาของคุณหัสดี (นอกเหนือจากการสอนทางธรรม) หรือไม่เพียงไร ย่อมเป็นไปตามความเหมาะสมของกาลสมัย เป็นต้น จันเป็นลักษณะยึดมุนของพระพุทธศาสนา

ชาติ ชั้นวรรณะ ให้ใช้แบบการฝึกอบรมสุดแท้จริงได้จะสำเร็จผลตามจุดหมาย และให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นแล้ว ยังเปิดโอกาสในด้านภาษาให้คนทั่วไปเข้าถึงได้ด้วย เรื่องนี้ ขอยกความในพระไตรปิฎกตอนนี้ มาแปลไว้ทั้งตอน

“สมัยนั้นแล ภิกษุ ๒ รูป เป็นพี่น้องกัน ชื่อเมภูรูปและ กอกุรูป เป็นคนวรรณะพราหมณ์โดยกำเนิด มีถ้อยคำสละสลวย ใช้คำพูดได้เพราะ เขօทั้งสองได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า :-

‘พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ ภิกษุทั้งหลาย ต่างซื้อ ต่างโปรด ต่างกำเนิด ต่างบรรลุกัน เข้ามาบวช ทำพุทธพจน์ให้เสียหาย ผิดเพี้ยนไปด้วยภาษาของตน ผิดนั้น พากข้าพระองค์จะขอยก พุทธพจน์เขียนโดยฉันท์ (คือเป็นภาษาสันสกฤตอย่างพระเวท)’^๑

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงติเตียนว่า ‘ไม่มบุรุษ ใน พวกรเօจึงกล่าวอย่างนี้’ แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า

^๑ วินย. ๗/๑๙๑/๗๑, พระธรรมสถาบันราชย์อธิบายความตอนนี้ ว่า สาย นิรดุติยา หมายถึง ภาษาમમક อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัส (วินย.๗.๓๙๑) แต่ความก็ลง กันได้ เพราะในถินที่เรื่องเกิดนั้น เป็นถินที่ประชาชนทั่วไปใช้ภาษาમમક คือ ตรัสรตามภาษาของประชาชน (เทียบ สารสมัย ปรสมัย)

“กิจชุทั้งหลาย ไม่พึงยกพุทธพจน์ขึ้นโดยฉบันท์ (คือเป็นภาษาสันสกฤตอย่างพระเวท) กิจชุโดยกิ้น กิจชุนั้นต้องอาบดีทุกกฎ เรายอนุญาตให้เรียนพุทธพจน์ด้วยภาษาของตน”

ข้อนี้แสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงป้องกันไม่ให้มีการผูกขาดการศึกษาพระพุทธศาสนา และแสดงถึงเสรีภาพในการศึกษาทางพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่ง แต่ในเวลาเดียวกัน ก็แสดงให้เห็นว่าได้มีผู้คิดรักชาหลักคำสอนไว้ด้วยการหันกลับไปใช้ระบบของพระชนมณ์ ซึ่งจะทำให้การศึกษาถูกผูกขาดจำกัดอยู่ในวงแคบอย่างเดิมอีก

การใช้ภาษาสามัญที่ประชาชนทั่วไปใช้กันอยู่ เช่นนี้ เป็นโอกาสให้คนทุกชั้นวรรณะ เข้าถึงพระพุทธศาสนาได้เหมือนกันหมดและย่อมเป็นการให้การศึกษาแก่คนเหล่านั้นไปด้วยเรื่องนี้เห็นได้ชัด เมื่อในยุคแรก ๆ เช่น ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (ประมาณ พ.ศ. ๒๑๐-๒๕๖) อันเป็นยุคที่อินเดียเป็นเมืองพุทธศาสนา และมีอำนาจจรุ่งเรืองที่สุด พระเจ้าอโศกเมื่อหันมาบังถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ได้ทรงใช้นโยบาย “ธรรมวิชัย” คือ เอกชนจะด้วยธรรม ทรงปกคลองประชาชนโดยธรรม และมีพระราชนิรัศน์ให้ประชาชนประพฤติธรรม มีความร่มเย็นเป็นสุขด้วย จึงโปรดให้ Jarvis พระธรรมและพระราชนิรัศน์ของพระองค์ เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติของพระราชนูร ลงใน

ໜັກສີລາບ້າງ ແຜ່ນສີລາບ້າງ ນິນພາຕ່າງ ທ່ານ ບ້າງ ປະປິຫຼວມອູ້ໃນ
ທີ່ຕ່າງ ທ່ານທຸກໆນັ້ນແໜ່ງ ທີ່ເປັນທາງສັນຈະ ສິ້ງປະກາດຈະມີໂຄກສ
ອ່ານໄດ້ສ່າຍ ທ່ານນາອານາຈັກຂອງພະບົອງຄົນ ຄຳຈາກຮົກກີໃຊ້ກາຫາ
ຂອງແຕ່ລະດີນ ທ່ານເອງ ຂໍ້ຄວາມທີ່ຈາກຮົກກີເປັນໜັກຮຽມສໍານັບ
ການປະປຸດປົງປົມຕົວທ່າງ ໄປ ແລະພະວາຊກຣນີຍົກົມທີ່ປະກາດ
ຄວາມຮູ້ເຊື່ອ :-

- ພະບຽນຮາໃຫຍ່ບາຍທີ່ທຽບຕື່ອປະໄຍ້ໝົນ ແລະຄວາມຝາສຸກ
ຂອງຮາຍງວຽນເປັນສິ່ງສຳຄັບຜູ້ຍິ່ງ ທຽບທຸກໆໃຫຍ່ກັນໜົມ
ໂດຍເຂົາພະຜູ້ອູ້ໜ້າຍແດນ ທຽບຕື່ອວ່າຮາຍງວຽນເປັນລູກ ປັກຄອງ
ໃຫ້ຄວາມສຸຂະ ແນວອນອ່າງທີ່ພ້ອຜູ້ໜ້າວັດທີ່ພຶກໃຫ້ເກົ່າລູກ ທຽບຕັ້ງໜ້າຮາຊການ
ໄວ້ດູແລທຸກໆສຸຂະຂອງປະກາດ ແລະໃຫ້ຕື່ອເໝືອນເປັນພື້ເລີ່ມຂອງ
ປະກາດ

- ທຽບອອກຕຽບຢືນສັ່ງສອນແກ່ປະກາດດ້ວຍພະບົອງຄົນເອງ
ແລະສັ່ງໜ້າຮາຊການອອກດູແລທຸກໆສຸຂະເປັນປະຈຳ

- ໃຫ້ເສີ່ງກາພໂດຍສມນູ່ຮົມແກ່ທຸກລັກຮົມສານ ໃຫ້ຄວາມ
ຄຸ້ມຄອງແກ່ສົມຜຣາມນົມ ວາງຂໍ້ກໍາທັນດີໃນກາວຮັກຫາສາມັກດີ
ຂອງຄົນະສົງໝົງ

- ຈັດບົງການເກສົ້າສົງເຄຣະໜີແລະເວົ້າສົງເຄຣະໜີທັງຄົນແລະ
ສັດວົງ ປຸລູກໄມ້ຜລ ໄນໄໝໃໝ່ເງົາ ຫຼຸດປ່ອນ້າ ແລ້ວ້ນ້າ ເປັນຮະຍະ ທ່ານ
ຕລອດທາງສັນຈະ ດູແລເຄົາໃຈໄສ່ຄົນຫຼາກ ຄົນອນາຄາ ບຣ່າທຸກໆ
ແລະໃຫ້ຄວາມຄຸ້ມຄອງແກ່ສັດວົງ

สอนหลักธรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนา เช่น ความสัตย์
อดทน ซื่อตรง การเคารพ อุลฯ และหลักปฏิบัติต่อกันในท่าง
สังคมตามคำสอนเรื่องทิศฯ โดยเฉพาะเน้นการปฏิบัติดีต่อท้าส
และคนรับใช้

เสาวินของพระเจ้าโถโคกที่ไว้เคลือ พระเจ้าอโศกทรงสร้าง
เสาวินแบบนี้ทั่วพระราชอาณาจักรของพระองค์ เพื่อประกาศ
คำสอนของพระพุทธศาสนา

เจริญบางฉบับมีกำหนดว่าให้นำมาอ่านฟังกันในที่ประชุม
แต่ละถิ่นในวันสำคัญ บางฉบับกำหนดให้อุบasa ก่อนรู้ความ
ทุกวันอุบิสด บางฉบับประกาศกำหนดให้ กิจชุ กิจชุณี อุบasa
อุบasa สิกา รู้พระราชประสังค์ของพระองค์ ศิลาการิเกเหล่านี้ แสดง
ให้เห็นว่า ประชาชนส่วนมากน่าจะรู้หนังสือ จึงเที่ยวเจริญไว้ใน

ที่ต่าง ๆ ทั่วไป เช่นนี้ และผู้รู้หนังสือนั้นคงมีเหมือนกันทั้งหญิง
ทั้งชาย เพราะคำที่ใช้เป็นกลาง ๆ พูดถึงทั้งชายทั้งหญิง พิจารณา
จากหลักฐานนี้ ก็น่าจะให้เห็นว่า การศึกษาของปราชาณเจริญ
แพร่หลายมิใช่น้อย และย่อมเนื่องมาแต่พระพุทธศาสนาเป็น^๑
สำคัญ^๑

เปรียบเทียบมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา กับมหาวิทยาลัยใน ยุโรป

เรื่องราวเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ตามหลักฐาน
เท่าที่เล่ามาพожະให้ลงความเห็นได้ว่า มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา
เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก แต่การที่จะให้เหตุผลใน
เรื่องนี้ชัดเจนเด่นขึ้นมา เห็นว่าจะต้องท้าวความไปถึงเรื่อง
มหาวิทยาลัยฝ่ายตะวันตกสักเล็กน้อย เพื่อนำมาเป็นหลักฐาน
ยืนยันความเห็น และเพื่อเปรียบเทียบลักษณะบางประการ จะ
ได้เข้าใจเรื่องราวฝ่ายตะวันออกนี้ดีขึ้น.

๑ จากรีพะเจ้าอโศก มีผู้ร่วมแปลกันไว้หลายสำนวน เช่น Radhagovinda Basak, Asokan Inscription (Calcutta : Progressive Publishers, 1959) และฉบับ^๒
ของรัฐบาลอินเดียเป็นต้น

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๔๕

ตามที่ยอมรับกัน ถือว่า มหावิทยาลัยแห่งแรก (ของตะวันตก) เกิดขึ้นที่ โบโลญญา (Bologna) และที่ปารีส (Paris) เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๖๕๐^๑ คือหลังจากนลาัณหาราوا ๖ ศตวรรษ

ความจริง ตำราประวัติศาสตร์กล่าวถึงมหาวิทยาลัยฝ่ายตะวันตกที่ดังนี้ ขึ้นก่อนหน้านี้บ้างก็มี แต่ดูไม่นักแน่น และไม่มีเรื่องราวเป็นหลักฐานมั่นคงต่อเนื่องพอที่จะเห็นว่า เป็นกิจการใหญ่โดยจริง อันจะพึงยอมรับได้ เท่าที่พบมี:-

๑. มหาวิทยาลัยแห่งคونสแตนตินในปีล บางคำรา^๒ ว่า ตั้งในรัชกาลซัตติริย์โรมัน ชื่อพระเจ้าธีโอโคสิอุสมหาราช (พ.ศ. ๗๒๒-๗๓๘) บางคำรา^๓ ว่า ตั้งในรัชกาลพระเจ้าจัสดินเนียน มหาราชา (พ.ศ. ๑๐๙๐-๑๑๐๘) เมื่อตั้งแล้วก็ปรากฏว่า มีกิจการไม่มั่นคง เพราะสังคมรามกับต่างชาติ และสังคมภายนอกประเทศ ไม่เป็นอันดำเนินงานจริงจัง จนพระเจ้าคุณสแตนตินที่ ๙ ต้องทรงตั้งขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๘ แบ่งเป็น ๒ สาขา คือ กวatemala กับ ปรัชญา^๔ โดยนัยนี้ ก็ต้องนับว่า หลังนลาัณหา

๑ บางคำรา ว่า โรงเรียนแพทย์ที่ Salerno เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรก แต่ติสากลไม่ยอมรับว่า สถาบันนี้ได้มีกิจการขยายไปญี่ปุ่นถึงขั้นเป็นมหาวิทยาลัย

๒ Max Savelle, Vol. I, p.246.

๓ J. Nehru, *Glimpses of World History* (2nd ed., 1965), p. 143

๔ T.W. Wallbank and A.M. Taylor, *Civilization : Past and Present* (4th ed., 1960), Vol. I, p. 238.

๒. มหาวิทยาลัยในเมืองคอร์โด瓦 (Cordova หรือ Cordoba) นครใหญ่ของสเปนสมัยมุสลิมปัจจุบัน ตั้งในคริสตศตวรรษที่ ๑๐^๑ คือเกิน พ.ศ. ๑๔๐๐ มาแล้ว ซึ่งก็ต้องนับว่าหลังนาลัณฑาก็

ทางฝ่ายตะวันออก ก็มีหลักฐานว่า กษัตริย์คอสโรมที่ ๑ (Chosroes I: พ.ศ. ๑๐๕๖-๑๑๗๒) แห่งเปอร์เซีย ได้ทรงตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์ขึ้นในลัคนครชูชา ต่อมาโรงเรียนนี้ได้ค่อยขยายหลักสูตรกว้างขึ้น จนเป็นมหาวิทยาลัย มีการสอนวิชาปรัชญา วิทยาศาสตร์ ขั้นพื้นฐาน ประวัติศาสตร์เปอร์เซีย นิติศาสตร์ และรวมจดหมายเหตุพงศาวดาร^๒ แต่เทียบแล้วก็นับว่าหลังนาลัณฑาก็เช่นกัน

ย้อนกลับไปเล่าเรื่องมหาวิทยาลัยแรกของยุโรป มีใบอนุญาตและประกาศ เป็นต้น มหาวิทยาลัยเหล่านี้เกิดในสมัยกลางของยุโรป ต้นกำเนิดมาจากโรงเรียนวัดในศาสนาคริสต์ เรื่องย่อ ๆ มีว่า ในยุคโบราณเรื่องอำนาจ ชาวโรมันมีการศึกษาศิลปศาสตร์ ๑ ประการ สืบเนื่องมาแต่สมัยกรีก คือ :

๑. ศรีบถ ได้แก่ ไวยากรณ์ ภาษาคลีป และตรากศาสตร์
๒. จดhubถ ได้แก่ เลขคณิต เรขาคณิต ตารางศาสตร์ และสังคีตศาสตร์

^๑ Max Savelle, Vol. I, p. 284.

^๒ T.W. Wallbank and A.M. Taylor, Vol. I pp. 217-8.

ต่อมาใน พ.ศ. ๑๐๑๙ มหาอุปนาจกรโรมันสลายตัวลง
หลังจากนั้นถือว่าเป็นการเข้าสู่ยุคใหม่ เรียกว่าสมัยกลาง (the Middle Ages) โดยเฉพาะจะต้น ๆ ของสมัยกลางนี้เรียกว่า
ยุคเมด (the Dark Ages) คือเป็นระยะเวลาก็ที่วัฒนธรรมเดิมๆ คงอยู่
ไม่เกิดความเจริญก้าวหน้า

เมื่อเข้าสู่สมัยกลางแล้ว การศึกษาที่พวกโรมันเคยจัดกันมา
เพื่อสร้างเยาวชนของตนให้เป็นผู้พร้อมที่จะดำเนินชีวิตอยู่ใน
สังคม มีใจรักภรรยา คุณปู่ และปรชญา ก็เปลี่ยนมีอุดมการณ์
ในความผูกขาดของคณะสงฆ์ในศาสนาคริสต์ โดยสิ้นเชิง การ
เล่าเรียนก็มาจัดกันที่โรงเรียนในวัด แต่คราวนี้ พระสงฆ์ถือว่า
วิชาการฝ่ายโลกอย่างที่เรียนกันสมัยกรีกและโรมันนั้น เป็นความ
รู้ขึ้นมาใหม่คราว คริสตศาสนิกชนที่ได้ไม่ควรใส่ใจ จึงคิดແຕ່ເພີ້ງ
ให้เยาวชนได้เล่าเรียนวิชาสำหรับเตรียมบวช ไปอยู่วัด มีครบทڑາ
หนักแน่นในศาสนา วิชาต่าง ๆ ในสมัยโรมัน ถ้าจะเอามาเรียน
กันบ้าง ก็เลือกเรียนເພີ້ງเท่าที่จะเป็นประโยชน์ในการทำกิจทาง
ศาสนาเท่านั้น เช่น ให้เรียนเลขคณิตເພີ້ງเพื่อให้คำนวณวัน
สำคัญทางศาสนาได้ เป็นต้น ในระยะนี้การศึกษาวิชาการต่าง ๆ
จึงไม่เจริญก้าวหน้าขึ้นมาได้ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๑๓๔๓ พระเจ้า
ชาลเมเน คือ ชาลส์มหาราช กษัตริย์ฝรั่งเศสได้ทรงราชย์เป็น
จักรพรรดิแห่งยุโรปตะวันตก ทรงใส่พระทัยในการศึกษา โปรด
ให้บรรดาประชาชนในประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจ

มาช่วยราชการฝ่ายการศึกษาในราชสำนัก และได้ทำนุบำรุงปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์ศาสนาก里斯ต์ กล่าวคือโรงเรียนวัดให้เจริญขึ้น ขณะนั้นโรงเรียนวัดมี ๒ ประเภท คือ โรงเรียนวัดสามัญ (monastic school) และโรงเรียนมหาวิหาร (cathedral school) โรงเรียนอย่างหลังนี้เป็นของใหม่กว่าและช่วยส่งเสริมวิชาการและงานบ้านเมืองได้ดีกว่าอย่างแรก ส่วนพระองค์เองได้ทรงตั้งโรงเรียนวังขึ้นที่เมืองอาเชน (Aachen) เพื่ออบรมสอนพระราชโอรส บุตรพระญาติ บุตรชั้นนำ ข้าราชการ และคนทั้งสูง สำหรับใช้ประโยชน์ในทางราชการ โรงเรียนวังเหล่านี้เป็นที่ชุมนุมประชุมสมัยนั้น และเป็นแหล่งฝึกหัดครูไปด้วย ทำให้วิชาการได้ก้าวหน้าอีกไม่น้อย แต่กาลต่อมา ราชวงศ์ของพระเจ้าชาลเมน์เสื่อมลง โรงเรียนวัดประเภท สำนักมหาวิหาร (cathedral school) ได้รับช่วงการศึกษาจากโรงเรียนวังนี้ไป ทำให้การศึกษากลับอยู่ในความผูกขาดของศาสนาก里斯ต์โดยสิ้นเชิง อีกครั้งหนึ่ง

สำนักเรียนมหาวิหาร หรือ คาธิดรัลสคูล เหล่านี้ เจริญเพิ่มจำนวนขึ้นมากมายในระยะ พ.ศ. ๒๕๕๐ เพราะองค์สันตะปาปา มีพระโองการ ให้บิชอปเอาใจใส่ในการฝึกสอนให้ได้ผลดี เพื่อให้ได้พระคณาธิการที่มีความสามารถในการดำเนินงาน สำนักเรียนแบบนี้ บิชอปตั้ง ชานเซลเลอร์เป็นผู้บริหารกิจการ มีอำนาจแต่ง

ตั้งควบคุมครูอาจารย์ ต่อมาร้านักเรียนประเท่านี้หลายแห่ง มีชื่อเสียงเด่นมาก จึงมีนักศึกษาหลังไหลมาเรียนจากถิ่นฐานต่างๆ ทั่วคริสตจักร จนล้นร้านักเรียน เป็นเหตุให้ชานเซลเลอร์ยอมให้ศิษย์ผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว ออกไปเปิดสอนนักศึกษาได้ในเขตใกล้เคียงนอกร้านักเรียน โดยออกใบอนุญาตทำการสอน (licence) ให้ และต้องอยู่ในความควบคุมของชานเซลเลอร์ โดยนั้นนี้ ร้านักเรียนบางร้านก็จึงขยายใหญ่โต จนได้ฐานะใหม่ เรียกวันว่าเป็น studium generale ซึ่งจะแปลว่า มหาศึกษาสถาน ก็ได้ ร้านักเรียนที่ได้ฐานะเช่นนี้แห่งแรกคือที่บีโอลินยา และแห่งที่สองคือที่ปารีส วิัฒนาการถึงขั้นนี้ก็便นัดว่าอยู่ในราช พ.ศ. ๑๖๕๐ เป็นต้นมา

เมื่อมีนักศึกษามากเข้า เขตที่เล่าเรียนกว้างขวางขึ้น สถานศึกษาจึงกลายเป็นสังคมใหญ่ ที่มีผู้สอนและผู้ศึกษาเป็นสมาชิก มีสภาพความเป็นอยู่แยกต่างหากออกจากไป ทั้งจากชาวบ้านชาวเมือง ทั่วไป และจากชาววัด คนในสังคมใหม่นี้ คือผู้สอนและผู้เรียน เห็นว่าจำเป็นจะต้องมีวิธีการควบคุมคุณภาพและผลประโยชน์ร่วมกันของพวกตน จึงคิดหาทางจัดระบบการบริหารกลุ่มพวกตน เป็นอิสระ และก้มองเห็นตัวอย่างของพวกสมาคมอาชีพ (guild) ต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในสมัยนั้น จึงนำวิธีการนี้มาใช้ พวครูอาจารย์ และนักศึกษาที่ปารีสได้รวมกลุ่มกันตั้งเป็นสมาคมการศึกษา หรือ ศึกษาสภา เมื่อราช พ.ศ. ๑๗๐๐ จุดมุ่งหมายสำคัญ คือให้

พวกรุนบริหารงานเป็นอิสระมากขึ้น ไม่ให้ชานเชลเลอร์มาบีบ
บังคับมากเกินไป ส่วนที่ใบโอนยา นักศึกษาซึ่งส่วนมากเป็น^๑
ชาวต่างประเทศก็ได้ตั้งศึกษาสภากันขึ้น เพื่อรักษาผลประโยชน์ของ
พวกรุน เช่น ป้องกันไม่ให้พวกรพ่อค้าคนบ้าชาวเมืองเข้ามารากค่า
ที่พักและค่าอาหารเป็นต้น ตามขอบใจ และเป็นผู้กำหนดการ
ดำเนินงานภายในทุกอย่าง เว้นแต่การให้บริณญาอย่างเดียว ที่
ยังยอมให้เป็นสิทธิของฝ่ายครู สมาคมประภานี้ บางทีก็เรียกว่า
universitas ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกับ guild นั้นเอง คือ^๒
แปลว่า ชุมนุม หรือชุมชน เมมีอกัน ต่อมาราว พ.ศ. ๑๙๐๐^๓
เศษ นิยมใช้คำว่า universitas นี้มากขึ้น จนมีความหมายเต็มตัว^๔
แทนคำว่า studium generale เป็นที่มาของคำว่า university อย่าง
ที่ให้ในปัจจุบัน

สถานศึกษาอย่างใหม่นี้ มีลักษณะต่างไปจากสำนักเรียน
มหาวิหารเดิม ๆ อย่างคือ มีการบริหารงานเป็นอิสระอย่างหนึ่ง
และมักมีคณาจารย์ ๑ คนอย่างหนึ่ง เฉพาะ ๆ แห่ง^๕
แรกนั้น ใบโอนยา เป็นต้นแบบของมหาวิทยาลัยส่วนมากที่เกิด^๖
ในยุโรปภาคใต้ มีเชือเดียงเด่นทางวิชาภูมิมาก นักศึกษาอายุ
ค่อนข้างสูงและเป็นผู้ควบคุมการบริหารงาน ตลอดถึงความ
ประพฤติและการปฏิบัติงานของพวกรุนอาจารย์ และห่างจาก
อิทธิพลของสันตะปาปาน้อย ส่วนปารีสนั้น เป็นต้นแบบ
ของมหาวิทยาลัยในยุโรปภาคเหนือและภาคตะวันออก มีเชือเด่น

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต ๕๑

ทางวิชาฝ่ายศาสนา นักศึกษาอายุอยู่ข้างเยาว์ ครูอาจารย์เป็นผู้ควบคุมการบริหารงาน และใกล้ชิดกับศาสนาจักร แต่ต่อมาได้เกิดขัดแย้งกันขึ้นกับบิชอป จนกระทั้งองค์สันตะปาปาได้เข้ามาระงับการพิพาท ด้วยการรับรองฐานะของมหาวิทยาลัยให้เป็นกิจการอิสระ เป็นตัวของตัวเอง แยกออกจากไปต่างหาก และให้กำหนดหลักสูตรของตนเองได้ มีความรับผิดชอบต่อตนเองและขึ้นกับองค์สันตะปาปาโดยตรง ต่อจากนี้ก็เกิดมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด และมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ขึ้นในยุโรปมากขึ้นตามลำดับ จนถึงสิ้นสมัยกลาง (ประมาณ พศ. ๒๐๐๐) มีประมาณ ๘๙ มหาวิทยาลัย

ข้อพึงสังเกตในที่นี้คือ มหาวิทยาลัยยุโรปรุ่นแรก ๆ ล้วนเกิดมาจากการสำนักเรียนมหาวิหารทั้งนั้น และที่กล้ายมาเป็นมหาวิทยาลัย ก็เป็นไปโดยวิถีของการคือมีกิจการใหญ่โตขึ้น จนเป็นที่เชื่อถือยอมรับกันไปเอง นอกจากนี้ เมื่อมีฐานะสูงขึ้น ก็ดึงดูดใจให้ผู้มีอำนาจเข้ามาคุ้มครองให้ความอุปถัมภ์ อย่างที่ปารีส ทรงสันตะปาปาก็ทรงเข้ามามีคุ้มครองให้ความอุปถัมภ์ อย่างที่ปารีสทรงสันตะปาปาก็ทรงเข้ามามีคุ้มครอง ขอกระเบียงให้สิทธิมหาวิทยาลัย ปกครองตนเอง เพราะทางศาสนาจักรเล็งเห็นว่า อำนาจและอิทธิพลของตน จะดำรงอยู่ได้ด้วยอาศัยมีการศึกษาทรงวิชาความรู้ เหนือกว่าใคร ๆ และมีอำนาจในการจัดการศึกษานั้นด้วย ส่วนที่โอลอนยา พระจักรพรรดิเฟเดอเรคที่ ๑ ก็ทรงเข้ามามีคุ้มครองให้สิทธิพิเศษเข่นกัน และปรากฏว่าตั้งแต่รوا พ.ศ. ๑๗๖๘ เป็นต้นมา ทั้งองค์สันตะปาปา และพระจักรพรรดิ ต่างก็ได้ทรงสถาปนา

และอุปถัมภ์มหาวิทยาลัยต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจนเป็นเหตุให้การ
มหาวิทยาลัยรุ่งเรืองมาก

สำหรับวิชาการที่สอน เมื่อแรกเกิดเป็นมหาวิทยาลัยก็คงมุ่ง
เรียนกันแต่เรื่องศิลปศาสตร์ ณ ประการ ที่กล่าวแล้ว กับวิชา
ศาสนา ต่อมาจึงค่อย ๆ เจริญขึ้น จนปรากฏว่า มหาวิทยาลัยที่
เจริญเต็มที่ในสมัยกลางประกอบด้วยคณะ (faculty) ๔ คณะ
คือ คณะศิลปศาสตร์ หรืออักษรศาสตร์ (arts) ซึ่งบางทีก็
เรียกว่าคณะปรัชญา (philosophy) ๑ คณะเทววิทยาหรือศาสนา
วิทยา (theology) ๑ คณะนิติศาสตร์ (law) ๑ และคณะแพทยศาสตร์
(medicine) ๑ มหาวิทยาลัยหนึ่ง ๆ ไม่จำเป็นต้องมีครบทุก
คณะ แต่ปกติจะต้องมีคณะศิลปศาสตร์ยืนพื้นไว้คณะหนึ่งก่อน
เรียกว่าเป็นคณะต้นหรือคณะต่ำ (inferior หรือ lower faculty)
และเรียกอีก ๓ คณะว่าคณะสูง (superior หรือ higher
faculties)^๑

เท่าที่เล่าเรื่องมหาวิทยาลัยฝ่ายยุโรปมา ประสบคุณเพียง
ให้พอจับความมาเทียบเคียงกันได้ ต่อไปนี้ จะขอเบริยบเทียบเรื่อง

๑ เรื่องมหาวิทยาลัยยุโรปสมัยกลางทั้งหมดนี้ เผ่าตามหนังสือ C.J.H. Hayes, M.W. Baldwin and C.W. Cole, *History of Europe* (1960), pp. 310-323; Max Savelle, A *History of World Civilization* (1957), Vol. I, pp. 524-525; T.W. Wallbank and A.M. Taylor, *Civilization : Past and Present* (4th ed., 1960), Vol. I, pp. 382-384; และเรื่อง “ปริญญา” ของพระมหาประยุทธ์ ปยุตติ (พ.ศ. ๒๕๐๒) หน้า ๓-๑๔ เป็นต้น

การศึกษาฝ่ายตะวันตกกับตะวันออก เนพะจุดที่ควรสนใจดังนี้:-

๑. มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา เกิดประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ ส่วนมหาวิทยาลัยในยุโรปเกิดประมาณ พ.ศ. ๑๖๐๐ เช่น ภาษาหลังกันประมาณ ๖๐๐ ปี

๒. ก่อนที่มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นนั้น ระบบการศึกษาของอินเดียได้เปลี่ยนแปลงมานานถึง ๑๐๐๐ ปีแล้ว นับแต่เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงจดบดิขึ้น ได้ทรงทำลายการผูกขาดการศึกษาของพระราชน์ เปิดโอกาสให้คนทุกชั้นได้รับการศึกษา และให้การศึกษาด้วยภาษาที่ประชาชนทั่วไปใช้กันอยู่ ไม่จำกัด วงแคบด้วยภาษาสันสกฤต และการศึกษาอบรมในวัดได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการศึกษาในครัวเรือน มาเป็นการศึกษาแบบสถาบัน เมื่อนlays ฯ วัดมารวมเข้าด้วยกันเป็นมหาวิหาร การศึกษาถูกได้วัฒนาการมาเป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ในที่สุด แต่ในเวลาที่มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาเกิดขึ้นนี้ ศาสนาพราหมณ์เริ่มกลับมีอิทธิพลมากขึ้น การศึกษาเริ่มกลับแคบเข้าอีก การศึกษาสำหรับตรีเสื่อมไปแล้ว และพระสงฆ์ก็นิยมศึกษาภาษาสันสกฤต และคำสอนของพราหมณ์มากขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใต้ဘหงส์ เป็นต้น

ส่วนทางตะวันตก ก่อนที่มหาวิทยาลัยในยุโรปจะเกิดขึ้น ความรุ่งเรืองทางวิทยาการ และความคิดสร้างสรรค์เสรี ที่สืบเนื่อง

มาแต่สมัยกรีกได้สินสุดลงแล้วพร้อมกับการพินาศของจักรวรรดิโรมัน และการศึกษาถูกจำกัดอยู่ในความผูกขาดของคริสต์จักร ซึ่งให้การศึกษาเพียงเพื่อเตรียมคนไว้บัว มหาวิทยาลัยในยุโรปจึงเกิดขึ้นในยุคที่ความคิดสร้างสรรค์หยุดชะงักอยู่ และวิชาการกำลังเสื่อมถอย วิชาการเก่า ๆ ถูกนำมาศึกษาเพียงเพื่อสนับสนุนกิจการศาสนา เช่น ศึกษาเลขเพื่อคำนวนวันสำคัญทางศาสนา และศึกษาธรรมศาสตร์ เพื่อนำมาประ กอบเหตุผลสนับสนุน เทวิทยาเป็นต้น

๓. การศึกษาในมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาเริ่มขึ้นในวัดเจริญรุ่งเรืองอยู่ในวัด มีความหมายเป็นอันเดียวกับวัด

การศึกษาในมหาวิทยาลัยฝ่ายยุโรป เริ่มขึ้นจากโรงเรียนในวัด คลื่นลายขยายตัวออกนอกกวัด ขัดแย้งกันกับวัดมากขึ้น และในที่สุดเป็นอิสระแยกกันกับวัด แม้ว่าจะยังอยู่ในศาสนาจักร แต่ก็มีความหมายเป็นคนละอย่าง

๔. การศึกษาในมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา อาจารย์กับศิษย์ มีความสนใจสนม ใกล้ชิดกัน อย่างบิดากับบุตร ศิษย์ มีความเคารพครูอาจารย์อย่างดี มีระเบียบวินัย ด้วยอาศัยระบบ อันเดvasik ไม่เคยประภูมิเหตุเลี้ยงหายด้านนี้ตลอดประวัติศาสตร์ ของสถาบัน การศึกษาเล่าเรียนอยู่กันทุกอย่างเป็นการให้เปล่า การเรียนการสอนได้รับอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์อย่างเต็มที่ ฐานะของอาจารย์ไม่มีความหมายในทางรับจ้างเลย และในด้าน

ความเป็นอยู่ก็ขอบเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ มุ่งแต่ใช้ความคิดศึกษา
วิชาการและปฏิบัติจนน้ำที่

๔. ส่วนการศึกษาในมหาวิทยาลัยฝ่ายญี่ปุ่น นักศึกษามาก
ดูขาดความรู้กันต่างต้องพึ่งตนเอง ต้องเสียค่ากินอยู่ที่พัก สมพันธ์
กับอาจารย์เพียงรับถ่ายทอดความรู้ นักศึกษาปักครองกันเอง ถึง
กับร่วมกันตั้งสมาคมควบคุมความประพฤติและการปฏิบัติงานสอน
ของอาจารย์ก็มี อย่างที่ใบไลนยา เป็นต้น มีความเป็นอยู่หนักใน
ทางโลเกียร์ นักศึกษามีความประพฤติเสียหายสำมะເລທາມກົມາກ
ປຣາກງວ່ຽງຮ່ອງຮາວບັນທຶກຍູ້ໃນປະວັດສາສຕ່ຣ อำนวยສູງສຸດฝ່າຍ
ศาสนຈັກຮົດີ ฝ່າຍອານາຈັກຮົດີ ໄດ້ເຂົ້າມາໂຄບຄຸ້ມຄຸ້ມຄຣອງ ກົມ
ຕ່ອມເມື່ອສັດບັນແລ່ນເນື້ອຕັ້ງຕັ້ງໄດ້ແລ້ວ ເහັນວ່າຈະນຳມາໃຊ້ເປັນເຄື່ອງ
ສັບສົນເຫັດຫຼູ້ອຳນາຈີຂອງຕົນໄດ້ ຈຶ່ງເຂົ້າມາເກີຍວ່າຂອງ ແລະຄົງຈະ
ຕິດໃຊ້ເປັນເຄື່ອງມືອແໜ່ງອຳນາຈັກນັ້ນດ້ວຍຮ່ວ່າງສາສັນຈັກກັບ
ອານາຈັກ

๕. ในมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา การศึกษาเป็นไปอย่าง
เสรี ผู้เรียนผู้สอนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่
การอภิปรายและโตัวทะกันเป็นกิจกรรมที่นิยมและแพร่หลาย
อย่างยิ่ง ทุกศาสนาทุกนิกายต่างใช้สิทธินี้กันโดยเต็มที่ เอกชนະ
ກັນດ້ວຍເຫດຜົລແທ້ ๆ ແຕ່ມີອົນຍົມໃນດ້ານນີ້มากເກີນໄປ ກົມີຜົລເສີຍໄດ້
ໂດຍทำໃຫ້ສັນໃຈກັນແຕ່ໃນການທີ່ຈະລັບແລະຕືຟປາກັນແລະແສວງ
ເກີຍຮົດໃນທາງນີ້ ວິຊາປະເທດທີ່ສັງເສົມກາຮັກເດີຍແລະຫາວິທີ

ถูกเตียงให้ได้ผล มีทางเจริญมาก พร้อมกับวิชาอื่นอาจด้อยลง
 ส่วนทางด้านยุโรป ยุคที่มีมหาวิทยาลัยเกิดขึ้น ศาสตราจาร
 กำลังมีอำนาจสูงสุด การศึกษาต่าง ๆ มุ่งนำมานับสนุนคำสอน
 ในศาสนาคริสต์เป็นสำคัญ และไม่ให้เสรีภาพในการแสดงความ
 คิดเห็นเลย ที่ร้ายแรงคือองค์สันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ ๓ ได้ทรง
 ตั้งศาลสอบสวนคริสต์ศาสน์ (The Inquisition) ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๗๔๖
 ศาลนี้มีอำนาจสอบสวนตัดสินโทษบุคคลที่แสดงความคิดเห็น
 หรือประพฤติปฏิบัตินอกวิธี ขัดคำสอนในพระคัมภีร์ หรือโองการ
 ขององค์สันตะปาปา ทั่วศาสตราจาร คือทั่วยุโรปสมัยกลาง ไทยมี
 ต่าง ๆ จนถึงขั้นประหารชีวิต ศาลประเทกนี้มีอยู่จนตลอด
 สมัยกลาง กาล ile โอลิเป็นตัวอย่างหนึ่งของบุคคลผู้ได้ถูกอำนาจ
 ศาลนี้เข้าครอบงำ อย่างไรก็ได้ ความกดดันเช่นนี้ ย่อมนำ
 ไปสู่ความหลงระเริงใจจนทำความผิดพลาดมากมายของผู้มี
 อำนาจฝ่ายหนึ่ง และนำไปสู่ความดื้อรนต่อสู้ของผู้ถูกบีบคั้น
 ฝ่ายหนึ่ง จนถึงความหลุดพ้นในที่สุด ซึ่งเห็นได้ในกรณีของ
 มาเรตติน ลูเชอร์ (พ.ศ. ๒๐๗๖-๒๐๘๙)

๖. การศึกษาในมหาวิทยาลัยพุทธศาสนานั้นแบ่งได้เป็น
 ๒ ระยะ ดังกล่าวข้างต้น คือ ระยะแรกระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐ ถึง ๑๕๐๐
 เป็นระยะที่มีการศึกษาวิชาต่าง ๆ กว้างขวาง ทั้งทางวิชาศาสนา
 และวิชาสามัญ เป็นระยะรุ่งเรือง วิชาการเจริญก้าวหน้าสืบเนื่อง
 ต่อกันมา แต่ครั้นถึงระยะหลัง ราว พ.ศ. ๑๕๐๐ เป็นต้นมา

(ระยะนี้ มหาวิทยาลัยวลาภีถูกทำลายลงแล้ว) การที่พระสงฆ์
หันมานิยมศึกษาและใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาวิชาการ
ได้กล้ายเป็นการจำกัดวงการศึกษาให้กลับแคบเข้าอย่างเดิมอีก ที่
นาลันทาและมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ที่เหลือ ก็ปรากฏว่าพุทธ-
ศาสนาหมายความได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ นำมารผสม-
ผสานกันมาก จนกลายเป็นนิกายตันตระ หรือ วัชรยาน
ขึ้น และต่อนั้นมา ก็มุ่งศึกษา กันแต่ตันตระเป็นสำคัญ ทำให้
ทดลองทั้งวิชาการอื่น ๆ การศึกษาก็แคบลงไป ๆ แม้ในฝ่าย
พราหมณ์เอง ระยะนี้ ก็หันไปชื่นชมกับผลงานเก่า ๆ ของ
ปราชญ์ในอดีต เพราะผลงานเก่า ๆ ที่สร้างสะสมกันมานั้น
มากมายเหลือเกิน เพียงแต่จะรักษาและทำความเข้าใจยาก
หนักหนา จึงยังดีเพลิดเพลินอยู่กับการแสดงความสามารถ ใน
การนำเสนอของเก่าอย่างมา渥 ทำหน้าที่รักษาอธิบาย และชี้แจง
ผลงานเก่า ๆ ของปราชญ์ในอดีต ยุคนี้จึงเป็นระยะของการเขียน
อรรถกถา และอรรถาธิบายต่าง ๆ พร้อมกับมีความรู้สึกหึง
ล้ำของในความรู้ ใจแคบ และล้ำเอียง เพราะรู้ของตนคิดว่ามาก
ไม่รู้ของผู้อื่น จึงคิดว่าเขามีรู้ ไม่มีความคิดก้าวน้ำและความ
คิดใหม่ ๆ การติดต่อกันข่ายกับประเทศอื่น ๆ ที่เคยเป็นกิจการ
เพื่องบประมาณในอดีต ก็ซบเซาลง นอกจากนี้ความถือวรรณะก็เนื่อง
จะรุนแรงขึ้น ฐานะของวรรณะแปรเปลี่ยนลงเกือบท่าศูนย์ พาก
วรรณะสูง ๆ เริ่มรังเกียจงานซ่างและอุดสาหกรรมศิลป์ต่าง ๆ

เห็นเป็นของทำให้เสียเกียรติ มัวเพลิดเพลินหลงในหลอยู่กับวรรณคดีคลาสสิกส์ นิยมชมชื่นกับความงามงามตามไปเราระยะของคำพูด และจินตนาการต่าง ๆ จนลืมโลกของธรรมชาติ วิธีการเรียนการสอนก็เป็นแบบแผนปัจจุบันเดียว (stereotyped) เมื่อรักษาแต่เก่าไม่ไม่เพิ่มก็มีแต่หมด เพราะเป็นธรรมชาติของเก่า ก็ยอมเลื่อมลดน้อยลงไป จะรักษาอย่างไร ก็ยอมให้อ่ายเท่าเดิมไม่ได้ นอกจากจะนำมายังปัจจุบันสมเสียใหม่ จึงจะยืนยงคงใช้ได้และเจริญต่อไป โดยนัยนี้ การศึกษาในชุมพูทธิปักษ์เสื่อมถอย และยังไม่ทันรู้ตัวที่จะรื้อฟื้นแก้ไข ก็ประสบเหตุให้พินาศเสียก่อน

สาเหตุที่ทำให้พินาศนั้น ก็คือ การเข้ารุกรานยึดครองของต่างชาติ เริ่มด้วยชาวเตอร์กยกทัพเข้ามา และทำลายมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาหมู่สิ้น ทำลายวัดส่วนมาก พระสงฆ์ที่ไม่ถูกฆ่าก็หนีไปต่างประเทศ อันเป็นเหตุการณ์ในรัช พ.ศ. ๑๗๐๐ ตามปกติการใช้อำนาจเข้ากดขี่บีบคั้น ถ้าไม่ถึงกับทำลายให้สูญสิ้นเสียที่เดียว หรือให้เปลี่ยนหมุดกำลังจริง ๆ แล้ว ย่อมเป็นทางให้เกิดการดิ่นวน ต่อสู้ ให้เกิดความเข้มแข็งและการกลับฟื้นตัวได้ แต่เหตุการณ์ครั้งนี้ เป็นแบบทำลายโดยสิ้นเชิง พุทธศาสนาจึงไม่มีโอกาสคืนชีวิตได้อีก ส่วนระบบที่ยังคงเหลืออยู่ คือศาสนาพราหมณ์ดั้งเดิม ก็แตกต่างกับระบบที่เข้ามาใหม่ คือ มุสลิม เสียจนไม่สามารถนำมาประยุกต์ผสมผสานกันให้เกิดเป็น

พลังสร้างสรรค์ขึ้นได้ หรือถ้าจะให้เกิดพลังใหม่อันสืบเนื่อง มาจากความขัดแย้ง ก็ต้องอาศัยกาลเวลา ยาวนาน กินคราวและไม่ทันจะเป็นเช่นนั้น การรุกรานครั้งใหม่ก็เกิดขึ้นอีก คือจักรวรรดิ อังกฤษได้เข้าครอบครอง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๐ เป็นต้นมา เป็นอัน จบสิ้นยุคความเจริญในอดีต

หันมาดูทางด้านมหาวิทยาลัยสมัยกลางในยุโรป ดังที่ทราบ กันดีอยู่แล้วว่า สมัยกลาง โดยเฉพาะระยะต้น ๆ เป็นยุคเมด คือ วิทยาการต่าง ๆ ไม่ก้าวหน้า วัดกันกำลังเรื่องอำนาจ ตัด เศรีภาพในทางความคิด การศึกษาวิชาการต่าง ๆ ก็เพียง เพื่อสนับสนุนคำสอนในพระคัมภีร์ การเรียนการสอนก็จำต้องใช้ ภาษาละติน วิชาการที่ศึกษาก็มุ่งไปแต่ ไวยากรณ์ ภาษา วาทศิลป์ และวิพากษศาสตร์ (dialectics) เป็นสำคัญ ดาวราศีสตร์ ก็ถูกความเชื่อทางไหรากลางที่เรียกว่าหัวห้ม และระวังไม่ให้อกวิต ขัดพระคัมภีร์ ชีววิทยาก็มากไปด้วยเรื่องเหลวไหล แพทยศาสตร์ ก็เข้าไปทางไสยศาสตร์เสียเป็นส่วนใหญ่ สภาพเช่นนี้ เทียบได้กับ ยุคหลังของมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่การศึกษาเสื่อมลง แต่ทาง ฝ่ายยุโรป โชคดีกว่าตรงที่ไม่มีเหตุการณ์มาซ้ำเติมและทำลายลง แต่กลับมีเหตุการณ์ในยุคที่เรียกว่าฟื้นฟู (The Renaissance) และ ปฏิรูป (The Reformation) มาช่วยแก้ไขให้ฟื้นตัวขึ้นและก้าวหน้าได้ อีก เริ่มแต่การติดต่อกับชาวมุสลิม^๑ เป็นต้น ทำให้เกิดความ

ตื่นตัวใหม่ และหันไปสนใจวิทยาการที่เคยรุ่งเรืองสมัยกรีก แม้กระนั้นในยุคพื้นฟูเอง การที่ประชัญหันไปเพลิดเพลินหลงใหลอยู่กับวรรณคดีคลาสสิกส์ ก็เป็นเหตุถ่วงความเจริญก้าวหน้าไม่น้อย แต่เหตุการณ์อื่น ๆ ก็มาช่วยอีก เช่น การเดินทางของมาเร็โคปีโอล การเดินเรือของวาสโกดาガม่า การค้นพบทวีปอเมริกาของเคลลัมบัส ทำให้คนสนใจวิชาภูมิศาสตร์ การที่โคเปอร์นิคัสกล้าเสนอความคิดเรื่องโลกไม่เป็นศูนย์กลางจักรวาล ทำให้วิทยาการสมัยใหม่เริ่มเดินหน้าอีก และอิทธิพลศาสนจักรสื่อมลง จนถึงมาร์ตินลูเธอร์คัดค้านคำสอนของวาติกันและเหตุการณ์อื่น ๆ ทำให้คริสตจักรแตกสลาย และอำนาจครอบงำของวาติกันคลอนแคลนจนหมดลง อารยธรรมตะวันตกจึงริมรั้วจักรเสรีภาพทางศาสนา จนถึงกับถือว่าศาสนาเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล การผูกขาดการเรียนการสอนด้วยภาษาละติน ก็มานหมดสิ้นลงเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๐๐ วิทยาการสมัยใหม่ก็อยู่เจริญขึ้น จนสำเร็จเป็นยุค วิทยาศาสตร์ในคริสตศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งหมายความว่า วิทยาการสมัยใหม่ของตะวันตกเพิ่งเจริญมาได้สัก ๓๐๐ ปีนี้เอง

๑ ยุโรปได้ความรู้น้อยอย่างเกียวกับคณิตศาสตร์ แพทยศาสตร์ และดาราศาสตร์ ไปจากมุสลิม ส่วนมุสลิมก็ได้ความรู้ไปจากอินเดียระหว่าง พ.ศ. ๑๓๐๐-๑๕๐๐.

เรื่องราวและความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษาในอดีต เท่าที่ได้แสดงมาอย่างยี่ดယานนี้ แม้ว่าจะไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นในประเทศไทยโดย แต่ก็เห็นว่ามีประไชยชน์เกี่ยวเนื่องถึงกัน จึงได้นำมากกล่าวไว้ ที่ว่ามีประไชยชน์เกี่ยวเนื่องกันนั้น มีเหตุผลว่า เป็นการศึกษาในถิ่นกำเนิดของพระพุทธศาสนา และได้ดำเนินต่อเนื่องมาแต่เริ่มแรกที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ย่อมเป็นทางให้เข้าใจถึงความหมาย หลักการ จุดหมาย วิธีปฏิบัติ และคุณค่า ของการศึกษาในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้ง่าย และใกล้เคียง ความจริง จะได้นำมาสำรวจและเทียบเคียงกับบทบาททางการศึกษาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ที่จะเล่าต่อไป ว่ามีส่วนดีส่วนเสีย ถูกต้องหรือคลาดเคลื่อนจากจุดมุ่งหมายเดิมใน ประการใดและเพียงใด ทั้งเป็นบทเรียนที่จะให้ได้ความคิด ในการแก้ไขปรับปรุงต่อไปอีกด้วย

ประวัติศาสตร์ชาติไทยในด้านที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะนั้นยังไม่สู้ได้รับความสนใจและศึกษาค้นคว้ากันมากนัก หลักฐานและเอกสารอ้างอิงต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้มีน้อย และหาได้ยาก ยิ่งมาจำกัดเฉพาะในแห่งการศึกษาอย่างเดียว ก็ยังยากขึ้นไปอีก เมื่อต้องมาเขียนในเวลาสั้น ๆ เพียง ๑-๒ วัน เช่นนี้ จึงยากที่จะให้ละเอียดและแน่นอนได้ ในที่นี้จะขอเพียงเขียนสรุปไว้ โดยแยกเป็น ๒ ภาค คือ ว่าด้วยการศึกษาสมัยเดิม อย่างหนึ่ง และการศึกษาสมัยใหม่อย่างหนึ่ง

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา สัมัยเดิม ของไทย

ประวัติการแพร่หลายของพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้น เท่าที่เห็น นิยมถือการแบ่งยุคตามพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงไว้ในหนังสือตั้น พุทธเจดีย์สยาม ซึ่งได้แบ่งไว้เป็น ๔ ยุค ดังนี้ :-

ยุคที่ ๑ ลัทธิ Hindoo อย่างเดร瓦ท

ยุคที่ ๒ ลัทธิมหายาน

ยุคที่ ๓ ลัทธิ Hindoo อย่างพุกาม

ยุคที่ ๔ ลัทธิลังกาวงศ์

ยุคที่ ๑ นั้น หมายถึงพระพุทธศาสนาในกาย Hindoo หรือ เดร瓦ทแบบเดิม ที่พระไสณะและพระอุตตระศาสนทูตสายที่ ๒ ใน ๙ สาย ของพระเจ้าอโศกมหาราชนำเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งกำหนดกันว่า เป็นจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน ตั้งแต่สมัย ทวาราวดี ในพุทธศตวรรษที่ ๓ เมื่อชนชาติไทยยังไม่ได้เป็นใหญ่ ในดินแดน这般นี้ พระพุทธศาสนาแบบนี้ได้เจริญรุ่งเรืองอยู่เป็น เวลานาน และมีอิทธิพลลึกลึกลึกลึก เป็น ใจกลางในภาคกลางของ ประเทศไทย จนถึงสมัยที่ชนชาติไทยตั้งตนเป็นใหญ่ได้ในสมัย สุโขทัย

ขุคที่ ๒ ประวัติของชนชาติไทย ที่รับนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายานนั้น อาจแยกได้เป็น ๒ ตอน คือ การรับนับถือของชนชาติไทยก่อนอยู่ในประเทศไทยปัจจุบัน ตอนหนึ่ง และการรับนับถือในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ตอนหนึ่ง

ตอนที่หนึ่ง คือ ชนชาติไทยในอาณาจักรข้ายลาว สมัยขุนหลวงเม้าได้รับนับถือพุทธศาสนาในกิจกรรมมหายานผ่านทางประเทศจีน สมัยพระเจ้ามิงตี้ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๙

ตอนที่สอง แยกเป็น ๒ ระยะ คือ ครั้งแรกในสมัยที่อาณาจักรศรีวิชัยรุ่งเรือง ราช พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัย ผู้นับถือพุทธศาสนาในกิจกรรมมหายาน มีเมืองหลวงอยู่ที่สุมาตรา ได้เผยแพร่ความเชื่อมาถึงแหลมมลายู ได้ดินแดนตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงไปไว้ในครอบครอง พุทธศาสนาในกิจกรรมมหายาน จึงแผ่เข้ามายังภาคใต้ของประเทศไทย ครั้งที่สอง ในสมัยลพบุรี เมื่อขอมเรืองอำนาจ แผ่ความเชื่อเข้ามายังครอบครองประเทศไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางทั้งหมด ในราช พ.ศ. ๑๕๕๐ พุทธศาสนาแบบมหายาน ซึ่งขอมรับมาจากศรีวิชัย อันเจือด้วยศาสนาพราหมณ์ จึงแผ่เข้ามายังดินแดนแถบนี้ พร้อมด้วยภาษาสันสกฤต และได้เจริญคู่คี่ยงกับพุทธศาสนาแบบที่นียนยานที่มีมาแต่เดิม

ยุคที่ ๓ ในรัช พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรุทธมหาราช หรือ
ในรัชมาังชื่อเรืองคำนำ แผ่นอ่านจากพุกามเข้ามา ในอ่าน
เขตลาดนานาและลานช้าง พระพุทธศาสนาหินยานแบบพุกามที่
กษัตริย์พระองค์นี้บันถือ จึงແຜเข้ามาในดินแดนแถบนี้ด้วย

ยุคที่ ๔ เมื่อชนชาติไทยตั้งตนเป็นอิสระจากขอม ตั้ง
อ่านจากสุโขทัยได้แล้ว ครั้นถึง พ.ศ. ๑๗๒๐ พ่อขุนรามคำแหง
ได้ขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ทรงสัตบกิตติศัพท์พระสงฆ์ที่ไป
ศึกษาที่ลังกา กลับมาสั่งสอนอยู่ที่นครศรีธรรมราช รอบรู้พระ-
ธรรมวินัยและมีวัตรปฏิบัติน่าเลื่อมใส จึงได้ทรงอาภรณากันขึ้นมา
ตั้งสำนักและเผยแพร่คำสอน ณ กรุงสุโขทัย พระพุทธศาสนา
นิกายหินยานแบบนี้ เรียกว่าตามแหล่งที่มาว่า ลังกาวงศ์ และ
เป็นแบบที่เจริญรุ่งเรืองสืบมา เป็นศาสนาประจำชาติไทยถึง
ทุกวันนี้

เรื่องพระพุทธศาสนา กับการศึกษาในประเทศไทยนั้น จะ
กล่าวถึงเฉพาะยุคที่ ๔ เท่านั้น เพราะเป็นสมัยที่ชนชาติไทยมี
ประวัติแห่งอิสรภาพต่อเนื่องกันเป็นของตนเอง มีระบบการและ
ผลงานสร้างสรรค์ พร้อมทั้งหลักฐานต่าง ๆ ที่จะนำมาดำเนิน
ซึ่งได้เป็นส่วนจำเพาะต่างหากจากชนพวกอื่น แต่ที่ท้าวความ
ถึง ๓ ยุคแรกด้วย ก็เพื่อให้เห็นพื้นเพเดิม ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจเรื่อง
ราวได้ดีขึ้น

สำหรับ ๓ ยุคแรกนั้น ของล่ามเพียงโดยสรุปว่า อิทธิพล
ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และศาสนาพราหมณ์ ยังคง
แฝงอยู่ในวัฒนธรรมไทย และได้มีส่วนช่วยปรุงแต่งชีวิตจิตใจของ
คนไทย สืบต่อมานานถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะภาษาสันสกฤตและ
วรรณคดีสันสกฤต ที่เข้ามาเป็นส่วนประกอบอยู่ในภาษาไทย
และวรรณคดีไทย ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ยังคงยึดถือ^{ไว้}
ปฏิบัติกันในสังคมไทยนับแต่ราชพิธีลงมา ตลอดถึงความเชื่อถือ^{ไว้}
ในอำนาจลึกซึ้งและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งยังคงสภาพเป็นอิสระ
อยู่โดยชัดเจนบ้าง เข้าขอนเรียนແงอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา
ฝ่ายธรรมะ และมีอำนาจซักจุ่งความเข้าใจ หรือตีความหลักธรรม^{ไว้}
ให้ผิดแยกไปจากหลักการเดิมที่แท้จริงบ้าง อิทธิพลเหล่านี้ เมื่อ^{ไว้}
พิจารณาด้วยวิจารณญาณ ก็จะเห็นได้ไม่ยาก

ส่วนในยุคที่ ๔ ซึ่งจะกล่าวเป็นพิเศษ ณ ที่นี่ เมื่อเก็บ^{ไว้}
เฉพาะประวัติส่วนที่เกี่ยวกับการศึกษาโดยเฉพาะอย่างมากล่าว
จะได้เรื่องราวโดยสังเขปตามลำดับสมัยดังนี้ :-

๑. สมัยสุโขทัย

ในรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๑๗๒๐-๑๗๖๐) เมื่อพ่อขุนรามคำแหง
เสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๑๗๒๐ แล้ว พระองค์ได้แผ่ขยาย
พระราชอำนาจ遐อกราชอาณาจักรไปอย่างกว้างขวาง ทรงทำนุบำรุงบ้านเมือง

ให้เจริญก้าวหน้าจนเป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุดยุคหนึ่งของไทย พระองค์ทรงคิดตั้งแบบหนังสือไทยขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๖ ทรงทำศิลารักษ์พระราชกรณียกิจและเรื่องราวด้วยภาษาไทย ไว้ อันมีประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์ ทรงบำรุงพระศาสนาและการศึกษาโดยอราธนา พระสงฆ์ลังกาวงศ์ผู้รอบรู้พระไตรปิฎก จากนครศรีธรรมราช มาพำนักในกรุงสุโขทัย ^๑ ดังความปรากฏในศิลารักษ์หลักที่ ๑ ว่า

“พ่อขุนรามคำแหง กระทำโดยหานแก่เมืองหาเดรสังฆราช ประชญ์เรียนจบปิฎกโดย หลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูก แต่เมืองศรีธรรมราชมา”^๒

พระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่มาร้านนครศรีธรรมราช ขอบความวิเวก จึงโปรดให้อัญถิรัตน์ วัดอรัญญิก นอกเมือง พ่อขุนรามคำแหง ได้เสด็จไปนมัสการท่านเป็นประจำทุกวันกลางเดือนและสิ้นเดือน ดังความในศิลารักษ์ว่า

“วันเดือนดับเดือนเต็ม ท่านแต่งช้างเผือกกระพัดลายางเทียร ย่องมองงา ขาวซื่อราชาศรี พ่อขุนรามคำแหง ชื่นชี้ไปบพระ... อรัญญิกแล้วเข้ามา”^๓

๑ พระมติของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า “ตั้งเป็นพระสงฆ์ราชและพระครูสอนวิชาความรู้ทั้งคดีธรรมและคดีโลก แก่ประชาชนชาวกรุงสุโขทัย” (ชุมนุมพระนิพนธ์, หน้า ๙๙)

๒ ประชุมศิลารักษ์ ภาคที่ ๑, หน้า ๙.

๓ ประชุมศิลารักษ์ ภาคที่ ๑, หน้า ๙-๑๐.

พระทุกศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๖๗

การเด็จไปนี่ แน่นอนว่า นอกจგาเด็จเยี่ยมเยียนแล้ว คง จะได้ทรงสนใจซักถามเกี่ยวกับพระธรรมวินัย และกิจการ พระศาสนาต่าง ๆ ด้วย นอกจგานี้ได้ทรงปลูกดงตาล ให้ ประดิษฐานพระแท่นมนังคศิลากลางดงตาลนั้น ในวันธรรม สรณะ โปรดให้มหาเถระชื่นนั่งแสดงธรรมแก่อุบาสกผู้จำศีล ส่วน ในวันอื่น ๆ พระองค์เด็จชื่นทรงอบรมข้าราชการและประชาชน เอง ดังความในجاเร็กว่า

“๑๙๑๔ ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชนาลัย สุขาทัยนี่ ปลูกไม้ตาลนี้ได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างพื้นขาดารหินตั้งห่วง กลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับเดือนออกแปดวัน วันเดือนเต็มเดือน บ้างแปดวัน ผู้งูปูครูธรรมหาเถระชื่นนั่งเหนือขาดารนี้ สาดธรรมแก่อุบาสกผุ่งท่วยจำศีล ผิใช่วันสาดธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมือง ศรีสัชนาลัยสุขาทัย ชื่นนั่งเหนือขาดารหิน ให้ผุ่งท่วย ลูกเจ้า ลูกขุน ผุ่งท่วยถือบ้านถือเมืองกัน” ๑

ความที่พระองค์ทรงรบวุ้นหลักธรรมในพระศาสนา และ เอกพระทัยใส่ในการอบรมสั่งสอนพสกนิกรของพระองค์นั้น ยัง มีข้อความในศิลาجاเร็กวันนี่ ยืนยันอีกว่า

๑ ประชุมศิลาجاเร็ก ภาคที่ ๑, หน้า ๙.

“ลูกพ่อขุนศรีอินทราราทิตย์ผู้หนึ่ง ชื่อพ่อขุนรามราชนปราชญ์รัฐธรรม”^๑ และว่า

“พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สังสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้”^๒

ตามความสันนิษฐานของปราชญ์ส่วนมาก เห็นว่าสุภาษิต พระร่วง ซึ่งจากรักไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ รวม ๑๕๘ บท เป็น สุภาษิตของพ่อขุนรามคำแหง ถ้าความสันนิษฐานนี้ถูกต้อง ก็ จะเห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงสังสอนหลักธรรมสำหรับการ ครองชีวิตในโลก ซึ่งประชาชนทั่วไปปฏิบัติได้ ข้อความในสุภาษิต ก็ชัดเจนกินใจ มีอิทธิพลต่อวรรณคดีรุ่นหลัง เป็นที่นิยมอ้างอิง มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ข้อนี้ก็เป็นเครื่องแสดงถึงความเป็น ปราชญ์ของพระองค์อย่างหนึ่ง

พ่อขุนรามคำแหงมิใช่จะทรงເเอกสารพระทัยใส่แต่ในการอบรม สังสอนเท่านั้น แต่ยังทรงເเอกสารพระทัยใส่ในทุกๆสุขของประชาชนชาวไทย ทั่วไป ทรงແเพพระบารมีคุ้มครองอยู่โดยใกล้ชิดตลอดเวลาด้วย ดังความในศิลาจารึกอีกด่อนหนึ่งว่า

“ในปากประดุยมีกะดิ้งอันหนึ่งแขวนไว้หัน ไฟร์ฟ้าน้ำปาก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจัก

^๑ คำอ่านจากรักวัดศรีชุม (หลักที่ ๒), ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑, หน้า ๒๙

^๒ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑, หน้า ๑๐.

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๖๙

กล่าวถึงเจ้าถิงขุนป่ารี ไปปล้นกระดิงอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามส่วนความกับมันด้วยซื่อ ไฟร์ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชุม” ๑

ความร่วมเย็นเป็นสุขของบ้านเมือง และความมีศิลธรรมของประชาชนนั้น ย่อมต้องเริ่มต้นมาแต่ผู้ปกครองประเทศเป็นสำคัญ ในกรณีของพ่อขุนรามคำแหงนั้น จะเห็นได้ชัดจากพระราชวิทยาวัตร ตามพระราชดำรัสของพระองค์เองว่า

“เมื่อชั่วพ่อคุณ คุณบำเรอแก่พ่อคุณ คุณบำเรอแก่เม่นคุณ คุณได้ตัวเนื้อตัวปลาคุณมาแก่พ่อคุณ คุณได้หามากสัมมากหวาน อันไดกินอร่อย กินดี คุณมาแก่พ่อคุณ คุณไปตีหนังวังช้างได้ คุณมาแก่พ่อคุณ คุณไปที่บ้านที่เมือง ได้ช้างได้งวง ได้ปีวัวได้นาง ได้เงินได้ทอง คุณมาเงนแก่พ่อคุณ พ่อคุณตาย ยังฟีคุณ คุณรำบำเรอแก่พีคุณ ดังบำเรอแก่พ่อคุณ พีคุณตาย จึงได้มีเมืองแก่คุณทั้งกลม” ๒

สภาพความอยู่ดีกินดี ความผาสุก และมีศิลธรรมของประชาชน ซึ่งเป็นผลจากการปกครองโดยธรรมของพระองค์ พร้อมด้วยการทำนุบำรุงพระศาสนา ตลอดจนการทรงอบรมสั่งสอนประชาชน จะเห็นได้จากความในศิลชาจารีกเป็นต้นว่า

๑ ประชุมศิลชาจารีก ภาคที่ ๑, หน้า ๘.

๒ ประชุมศิลชาจารีก ภาคที่ ๑, หน้า ๙.

“เมื่อข้าพ่อชุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่อกากอบในไฟร่ลุ่ทาง เพื่อนจุงวังไปค้า ซึ่ม้าไปขาย ไครจักไครค้าข้างค้า ไครจักไครค้าม้าค้า ไครจักไครค้าเงินค้าทองค้า ไฟร์ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกชุนผู้ใดแล้ว ลัมนายตายกว่าเหย้าเรือนพ่อเขื้อเสือค้ามัน ข้างขอ ลูกเมีย เยี่ยข้าว ไฟร์ฟ้าข้าไทย ป้าหมาย ป้าพู พ่อเชื่อมันไว้แก่ลูกมันสิ้น ไฟร์ฟ้าลูกเจ้าลูกชุน ผิแผลผิดแพกแสงกว้างกัน สวนดูแท้แล้ว จึงแล่งความแก่ข้าด้วยซื่อ บเป้ข้าผู้หลักมักข่อน เห็นข้าวท่านบ่ไครพิน เห็นตินท่านบ่ไครเดือด คนได้ซึ่ข้างมาหา พามีองมาสู่ ช่วยเหลือเพื่อภู มันบ่มีช้างบ่มีม้า บ่มีป่วนมีนา บ่มีเงินบ่มีทอง ให้แก่มัน ช่วยมันดวงเป็นบ้าน เป็นเมือง ได้ข้าเสือข้าเสือหัวพุงหัวรบกด บ่ม่าบตี” ๑

“คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักอยู่ทาน พ่อชุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยป่าว ท่วยนาง ลูกเจ้า ลูกชุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้ท่วย มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพระราชาทุกคน เมื่อออกพระราชา กรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว” ๒

“แต่คนอันมีในเมืองไทย ด้วยรู้ด้วยหลูก ด้วยแกล้วด้วย หาย ด้วยแคด้วยเริ่ง หาคนจักเสมอไม่ได้” ๓

๑ ประชุมศิลาการึก ภาคที่ ๑, หน้า ๙๘.

๒-๓ ประชุมศิลาการึก ภาคที่ ๑, หน้า ๙ และ ๑๐.

“กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยส์ไสกินดี ดังกินน้ำโขง เมื่อแล้ง...กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูป อันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปูคู...มีเจ้า มีมหาเตรา เปื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอรัญญิก...ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันหนึ่ง มนให้ใหญ่สูงงาม แก่กม มีพระอัฏฐารศอันหนึ่ง ลูกปืน เปื้องตะวันออกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปูคู มีทะเลขหลวง มีปานมาก ป้าพลู มีไร่มีนา มีถินมีถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วง มีป่าขาม ดูงามดังแกลัง เปื้องตีนนอน เมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสา มีพระอัจนะ มีปราสาท มีปานมากพร้าว ป่า หมากลง มีไร่มีนา มีถินมีถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก เปื้อง หัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎิพิหารปูคูอยู่ มีสรีดงล มีป้าพร้าว ป่าลง มีป่าม่วง ป่าขาม มีน้ำโคลก” ๑

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๑๘๗๘-๑๙๑๗) แห่งสุโขทัย พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์กิ่งเจริญรุ่งเรือง จนนับได้ว่าถึงขีดสุด พระเจ้าลิไท ไอรษของพระเจ้าเหลอไ泰 เสด็จเข้าครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๗๘ ทรงพระนามเมื่อราชภิเบกษา “พระเจ้าศรีสุริย- พงศ์ราม มหาธรรมราชาธิราช” ทรงศึกษาเชี่ยวชาญวิชาการทั้งทางโลก และทางธรรม ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเย็นเป็นสุข

๑ ประชุมศิลปอาชีวศึกษา ภาคที่ ๑, หน้า ๙-๙.

ນໍາຮູ່ພະຄາສນາດ້ວຍການສ້າງເຈົ້າວິທາງແລະສັ່ງມາວາສ ນໍາຮູ່
ການເລຳເຮັນພະໄຕຣີປຶກ ທຽງສ້າງປ່າສາທາລະນະເຖິງສະຖານ
ແລ້ວທຸກເພື່ອສູງໃຫ້ເຂົ້າໄປເຮັນພະໄຕຣີປຶກໃນບະລາຍດີມຫາປ່າສາທ
ນັ້ນ ທຽງຮັບກະຈະສັ່ງຄອນຄືລ໌ຮ່ວມແກ່ປະຊາຊົນເພີ່ມເຂົ້າໃນຮາຊົກ
ດ້ວຍ ເນື່ອເສວຍຈາຍຢູ່ໄດ້ ລະ ປີ ໃນ ພ.ສ. ១៩០៨ ໂດຍສະເໜີໃຫ້ມິນຕີ
ພະລາສາມມີສັ່ງມາຮູ່ເມື່ອງລັກກາ ມາເປັນພະອຸປະນາຍີ ທຽງຮັບ
ພະໄຕຣີສະນາຄົມນີ້ ບ່ອນພ້າທີ່ໃນພະຈາກມັນເຖິງ ແລ້ວເສດດີຈ
ອອກໄປອຸປະສນບໍ່ເປັນພະກິກຊູ່ອຸ່ນ ປຳມະມ່ວງ ໃນອຮັດຢູ່

ພະປັບປຸງສາມາດຮັດຂອງພະອົງຄົ່ງ ທີ່ທຽງຮອບຮູ້ແຕກຈານ
ໃນພະໄຕຣີປຶກ ແລະ ວິຊາການອື່ນໆ ເຊັ່ນ ໄດ້ເພີ້ວ ໄຫວາສັດຕິ
ແລະ ຄົນຕາສົດຕິ ເປັນຕົ້ນ ປ່າຍກູງໃນສິລາຈາກີກຕ່າງໆ ເຊັ່ນວ່າ

“ແລ້ວພະອົງຄົ່ງທຽງທ່ານວິທີວັນອື້ນນີ້ ບຸຮົນມີ ອາມາວັດ
ເພື່ອດັບແລະ ເດືອນອາສາດສໍາຫັນເຂົ້າພວະຈານ ແລະ ອົງກິມາສ ອົງກິວກາ
ຫົ່ງຈະມີມາ ແລະ ບັນເປົ້າປົກຕິກິດ ພະອົງຄົ່ງທຽງພະອຸ່ນສະວັນຄຳນີ້ດີ່ງ
ຖຸກາລ ທີ່ໄໝຖຸກຕ້ອງຕໍາມລັກທີ່ ພະພຸທອສາສນາ ຈຶ່ງທຽງທໍາ
ຕໍາຮາຫວາທຄາສເປັນເດີມ ໄນມີນັກປ່າຍງົງປະເທດໄດ້ຈະເສັມອ
ພະອົງຄົ່ງໄດ້” ①

“ທຽງອາຈາດເຮັນພະໄຕຣີປຶກຈົບເສົ້າ ເຮັນພະວິນຍອກິດຮ່ວມ
ໂດຍໄລກາຈາຍຢືນມີພາກມະນະແລະ ດາບສເປັນຕົ້ນ ສມເດືອນພິດຕະການ

① ແປລນລັກສິລາເມື່ອຄຸນທີ່ ២, ປະຊາມພັກຄາວດາ ການທີ່ ១, ນ້າ ១៥៥.

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต ๗๓

พระราชนบัญญัติคัมภีร์เพท ศาสตราจารย์ ธรรมนิယายมีไซติศาสตร์ (ตำราในร) เป็นต้น (ตำรา) พระเจ้า มหาส ศรียศรี จันทรคราช ทรงสรรพพิจารณา พระองค์ทรงพระปรีชาโอบาริก ฝ่ายผลคุณานุต (คือวันสิ้นเดือนสี่) ... และศักราชนี้เกิน ทรงได้แก่ให้สิ้นเบาถูกต้อง พระองค์ทรงพิจารณา อุณ อธิกมาศ ทิน瓦ร นักชัตต ให้ทราบ เป็นสังเขป โดยกรรมสิทธิ์ สมเด็จบพิตร อาจถอน อาจลบ อาจ เดิม ... โดยสิทธิศักดิ์พระกรรม ทุกมาตรฐาน ปรากฏศรีเกียรติยศแท้^๑

ในการทรงศึกษาวิชาการเหล่านี้ ปรากฏว่าพระสงฆ์ได้มี ส่วนสำคัญในการถ่ายความรู้แก่พระองค์ด้วย เช่น ในการทรง พระราชินพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง ที่มีข้อความแสดงไว้ว่า

“และพระธรรมทั้งหลายนี้ เอาอุกมาแล่งแห่งแลน้อยและ เอกมาผสมกัน จึงสมมติซื่อว่าไตรภูมิกถานแลฯ พระธรรมทั้งหลาย นี้ เจ้าพระญาเลไทย อันเป็นกระษัตรพงษ์ ดังหรือจะมาอาษาผูก พระคัมภีร์ไตรภูมิกถานนี้ได้ได้ เพราะเหตุท่านนั้นทรงพระปิฎก ไตรธรรม จะได้ฟังได้เรียนแต่สำนักนี้ พระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย คือว่า มหาเถรมุนี พึงเป็นอาทิคูรุเรียนแต่พระอโนมหัสสี และพระ มหาเถรอธรรมปาลเจ้าบ้างฯ พระมหาเถรสิทธิภูมิเจ้าบ้างฯ พระ มหาเถรพงษะเจ้าบ้างฯ พระมหาเถรปัญญาญาณทันธสฯ เรียน แต่ราชบัณฑิตย์ผู้^๑ ซึ่ออุปเสนาราชบัณฑิตย์ผู้^๑ ขออثرราย

^๑ คำแปลจากรากวัดป่ามະນ่อง (หลักที่ ๔), ประชุมคิลาริก ภาคที่ ๑, หน้า ๕๖.

ราชบัณฑิตย์ เรียนแต่ไกลด้วยสารพิไลย แต่พระมหาเถรพุทธไม่
สามารถในเมืองหริภูญไซย” ๑

ในด้านการศึกษาของพระสงฆ์ มีข้อสังเกตเป็นพิเศษว่า
นอกจากจะทรงมีพระราชนครทธาราแรงกล้าถึงกับทรงอุทิศกาย
พระมหาปราชาทเป็นที่เล่าเรียนแล้ว วิชาที่ศึกษายังมีห้องสอนฝ่าย
คือห้องวิชาการทางธรรมและทางโลก มีเช่นเดียวกันในศึกษาทางวิชา
ทางพระศาสนาอย่างเดียว ดังความในศิลปารักษ์ว่า

“ครั้นนั้นมีพระในกาส ส่งให้มุขจำมาตย์สร้างพระราชนครหนาเม
ปราสาทนพสูรย์ (คือเก้ายอด) และพระราชนมณฑียรสถาน
พระพิมานจัตุรมุข แล้วไปด้วยศิลปะและอิฐปูนให้เป็นที่แก่นสาร
ถาวร ประกอบด้วยสรพรัตนานเงกโสภาคย์ พิจิตรเสร็จ
สมพระราชนปะสังค์ พระองค์นำบาทรเต็มไปด้วยมดุปายาศ
ประเคนพระสงฆ์ธรรมดูรในพระมหาปราชาท พระสงฆ์ทำ
ภัต吉เสร็จแล้ว ทรงอภิเบิกสมณพราหมณนาจารย์ตปตียติ สงฆ์
ทึ้งหลายเดียงให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาซึ่ง
ศิลปศาสตร์ วิชาการต่าง ๆ ในบริเวณมหาปราชานั้น” ๒

๑ บานแพนกเดิม, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า (๑๖)

๒ แปลนลักษณะเมืองศุขโยทัยที่ ๒, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑, หน้า ๐๕๙;
ความในจารึกตอนนี้ บางท่านตีความว่าให้พราหมณ์เรียนศิลปศาสตร์ และให้
พระสงฆ์เรียนพระไตรปิฎก.

ส่วนพระราชนิริยาภรณ์ในด้านการสังสอนปีกครอง และทำนุบำรุงพสกนิกร อันสัมพันธ์ถึงกันนั้น พึงทราบจากความในคำแปลศิลาจารึกอีกด่อนหนึ่งว่า

“มีพระกรรมลราชนฤทธิ์ดังนี้ในมหาสมุทร และสารพระองค์ทรงพระกรุณางéraชญรยิ่งกว่าพระราชนบุตร มณฑรีและประชาชนราษฎร จะเอวิญญาณกะทรพย์ และอวิญญาณกะทรพย์มากวายพระองค์ฯ บมิได้รับกลับแนะนำซึ่เจงแสดงธรรมให้อาไปทำการกุศลเกื้อหนุนในพระศาสนา ฝ่ายชาวเมืองกมิศรรทชาเลื่อมใส พากันมานั่งฟังคำสั่งสอนของพระองค์ และประทานจะเล่าเรียนวิปัสสนา พระองค์ท่านก็ตั้งพระทัยสั่งสอนสรรพสัตว์ทั่วให้ได้ทุกคน ท่านมิได้ประทานยินดีซึ่งอาคม คิดแต่จะแนะนำสัตว์ที่ต้องทุกข์รับความสุขในปีโลก ถึงกาลในปีตุบันนั้น ถ้าราษฎรในขอบขั้นท่าสามารถบำบัดพอก ที่มีความผิดติดอยู่ในเรื่จร่องต้องโทษราชทัณฑ์นั้นก็ทรงพระกรุณาบริจาคพระราชทานทรพย์ช่วยได้ให้แก่แผ่นทุกข์แล้วก็โปรดให้ไปทำมาหากินตามภูมิ พระองค์เสด็จแผลงราชสมบัติ รักษาไฟร์ฟ้าประราษฎร์ ด้วยพระมหากรุณาปรานีดังนี้ ... ผนตกต้องตามฤดู จนอัญญาหารและพีชพรรณผลไม้บวบูรณ์ทั่วหน้า ประชาชนราษฎรเป็นสุขสมในสรปะชุมในเมืองนั้น ผู้ราษฎรมิได้เป็นทาสท่าสาหามิได้ เป็นไทยพลเรือนทั้งสิ้นเป็นสุไขทั้งเมือง

เหตุดังนี้ นามเมืองจึงปรากฏว่าเมืองศุขไห้ย (คือไทยเป็นสุข)^๑

ผลงานอย่างหนึ่งของพระมหธรรมราชาลีไห้ ที่ดังนับว่ามีความสำคัญยิ่งในทางการศึกษา ก็คือหนังสือเตภูมิกา หรือไตรภูมิพะร่วง ^๒ พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ นอกจากเป็นหลักฐานยืนยันพระปริชาสามารถของพระองค์ในทางอักษรศาสตร์ และความแตกต่างในคัมภีร์พุทธศาสนาแล้ว ยังได้มีอิทธิพลอันลึกซึ้งและยืนนานในการอบรมล่อมเกลาอุปนิสัย และปลูกฝังทัศนคติบางอย่างแก่ชนชาติไทยสืบมาจนถึงสมัยปัจจุบัน อิทธิพลที่กล่าวว่า คือการสร้างความรู้สึกเกียวกับคุณค่าในทางจริยธรรม แล้วปูรุ่งเต่งความนีกคิดและจินตนาการให้สะท้อนออกมายในส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมไทย มีศิลปกรรม วรรณคดี และแบบแผนความประพฤติเป็นต้น

พระราชปراسงค์เดิมของพระมหธรรมราชาลีไห้ คงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ เพื่ออธิบายความในพระอภิธรรม และเพื่อเทศนาโปรดพระราชมารดา ดังความในบานแพนกเดิมของหนังสือว่า

๑ แปลหลักศิลปามืองศุขไห้ที่ ๒, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑, หน้า ๑๕๓.

๒ ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสวยราชสมบัติ ในนครครีสชนาลัยได้ ๒ พระราชา แต่จะหมายถึงในคราวดำรงพระยศเป็นพระมahaปราชีนเมืองนั้นหรือเมื่อครองราชย์เป็นพระมahaกษัตริย์แล้วก็ยังไม่ชัด.

พระพุทธศาสนา กับการศึกษาในอดีต ๙๙

“จึงได้ตรรภม ตามนุสไเพื่อได ใส่เพื่อมืออัตประภิธรรม
และจะครอเทศนาแก่พระมารดาท่าน”^๑

แต่เมื่อทรงพระราชนิพนธ์อุกมาเล้า ก็คงจะได้ใช้ในการ
ศึกษาเล่าเรียน และเป็นคู่มือในการอบรมสั่งสอนธรรม เป็นที่
นิยมแพร่หลายตลอดมา อย่างที่ว่า “เรื่องได้ตรรภมเป็นเรื่องที่
นับถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณ ถึงคิดขึ้นเป็นรูปภาพเขียนໄວ
ตามฝาผนังวัด และเขียนจำลองลงไว้ในสมุด มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า
ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้”^๒ และคงจะถือเป็นหนังสือสำคัญใน
หมู่คัมภีร์พิเศษ มากกว่าคัมภีร์พิเศษในปัจจุบัน ก็เป็นของชาชีนในรัชกาล
พระเจ้ากรุงอนบุรี แลเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
คงเข้าใจกันว่าหนังสือได้ตรรภมของเดิมสถาบัญญไปเสียแต่ครั้งกรุงเก่า
จึงปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรง
พระกรุณาให้พระราชทานและราชบัณฑิตช่วยกันแต่งหนังสือ
ได้ตรรภมขึ้น ๑ ฉบับ และอีก ๑๙ ปีต่อมา ก็ได้โปรดให้พระยา

๑ ได้ตรรภมพระร่วง, หน้า (๑).

๒ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, บานแพนก หนังสือได้ตรรภมพระร่วง,
หน้า (๔); พึงสังเกตว่า เมื่อพระเจ้ากรุงอนบุรีทรงพื้นที่พระพุทธศาสนา
พระราชนิพนธ์อย่างหนึ่งที่ได้ทรงกระทำก็คือ การโปรดให้สร้างสมุดภาพได้ตรรภมอัน
วิจิตรขนาดใหญ่ คล้ายใบงานกิน ๓๔ เมตร

ธรรมปรีชาแต่งใหม่อีกครั้งหนึ่ง ความที่ว่ามานี้แสดงให้เห็นความสำคัญของหนังสือไตรภูมิพระร่วง และประวัติอันลึกเนื่องต่อมาของหนังสือนี้ ซึ่งจะได้เห็นข้างหน้าต่อไปอีก

ในทางศิลปะและวรรณคดี ไตรภูมิพระร่วงมีอิทธิพลอย่างไร ขอยกคำของเสรียรูกิเศษมาอ้างดังนี้

“เรื่องไตรภูมิ ส่วนมากย่อມเป็นป่าเกิดแห่งความคิดและ การบันดาลใจ ให้กิริยาและศิลปินนำไปใช้แต่งเป็นหนังสือ เขียนเป็นภาพและบันทึกเป็นรูปปัจจุบัน ตลอดจนคำพูดในภาษาซึ้งเป็นสำนวน เปรียบเทียบ ก็ได้มาจากเรื่องไตรภูมิไม่น้อย ผู้ใดขาดความรู้เรื่อง ไตรภูมิ ก็ยากที่จะเข้าใจได้ทราบซึ้ง ถึงความงามความไพเราะ แห่งกวีนิพนธ์และศิลปกรรมของไทย เป็นทำนองเดียวกับผู้อ่าน วรรณคดีภาษาอังกฤษ ถ้าขาดความรู้เรื่องทวยเทพและเรื่อง ศาสนาของกรีกและโรมัน และเรื่องศาสนาคริสต์ ก็จะไม่สามารถ อ่านกวีนิพนธ์ หรือศิลปกรรมของฝรั่ง ให้เข้าใจทราบซึ้ง และ รู้ค่าอันแท้จริงของกวีนิพนธ์และศิลปกรรมนั้น ๆ ได้”

เรื่องไตรภูมิมีเทราอยู่ในวรรณคดีไทยแบบทุกเรื่อง ยกตัวอย่าง ที่รู้จักกันแพร่หลาย คือบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผน ลองขึ้นไปบนนางวันทองซึ่งเดิมเป็นภารยาของตน แต่ขุนช้างแห่ง เก้าไป เมื่อขุนแผนขึ้นไปบนเรือนขุนช้าง เห็นมานที่กันอยู่ก

ตอกตะลึงดูเพลินใจ หวานคิดถึงความหลัง คิดถึงนางวันทองขึ้นมา
ทันทีว่า

“ม่านนี้ผีมือวันทองทำ

จำได้ไม่ผิดนัยน์ตา皮”

ปักเป็นนิมพานต์ตระหง่านงาม
วินัณฑกอสการณเป็นหลั่นมา
อากาศคงคชาขลาสินธุ
ไกรลาສสะอดาดเอี่ยมอรชร
ลงเล่นน้ำดำด้นอโนดาต
หมู่มังกรล่อแก้วแพรవพรายดา

อรำมรูปพระสุเมรุภูผา
การวิกอสินธรวุคุนธร
มุจลินท์ห้าແກວແນວສลอน
ຝູງກິນນຽມຄອງພົວພົມ
ໄສສະອາດເຢືອກເຍັນເຫັນຂອບພາ
ທັສນາຮໍາລຶກถึงวันทอง” ๑

อิทธิพลที่กล่าวมานี้ ถึงอย่างไร ก็คงเป็นแต่อิทธิพล
ขั้นนอก ๆ หรือผลขั้นปลาย ๆ ต่อจากขั้นในแท้ของมาอีกทีหนึ่ง
ส่วนวัตถุประสงค์พื้นฐานแท้ของหนังสือนี้ ก็คงเป็นการเผยแพร่
ความรู้และสั่งสอนหลักธรรมในทางพระศาสนา (เฉพาะແงหนึ่ง
หรือตามความเข้าใจแบบหนึ่ง) มุ่งให้เกิดอิทธิพลทางจริยธรรม
ที่ประณีตลึกซึ้งถึงแก่นจิตใจ โดยเฉพาะที่เป็นจุดเด่นคือ
ให้กลัวภราดาได้เว้นบาป และให้หวังสรรค์จะได้ทำแต่บุญ

๑ เสธีรโภเศ, เล่าเรื่องในโครงมิ, หน้า ๑๒-๑๔.

จนถึงขั้นสุดท้าย สร้างสมภารบารมีเพื่อเข้าถึงนิพพาน เป็นอิสระ
รอดพ้นจากสังสารวัฏสิ้นเชิง

อนึ่ง ควรสังเกตด้วยว่า คำอ้างถึงนิพพานว่ามานคน
อย่างหนึ่ง และข้อความเขียนถึงพระศรีอริยเมตไตรย อีกอย่างหนึ่ง
ได้มีปรากฏในหนังสือไตรภูมิพระร่วงนี้แล้ว แม้ว่าในข้อความที่
เขียนถึงพระศรีอริยันน์ จะไม่ได้มีคำพรวนนาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม
และสภาพอันน่าชánใจต่าง ๆ เหมือนอย่างวรรณคดีบางเรื่อง
ในสมัยต่อมา แต่ก็เป็นเครื่องซื้อให้เห็นเชื่อหรือแนวแห่งความ
เชื่อถือนี้ที่มีอยู่แล้ว และเป็นข้อสังเกตสำหรับนักพิจารณา
เบริญเทียบให้เห็นวิวัฒนาการแห่งระบบค่านิยมของสังคมไทย
ต่อไป

เหตุการณ์สำคัญของพระศาสนาในรัชกาลนี้ ที่แสดงให้เห็น
พระราชนิรโทษและกล้าในพระพุทธศาสนาถึงระดับสูงสุด และ
มีผลเกี่ยวข้องกับการศึกษาทั้งของพระองค์เองและของชนชาติไทย
ต่อมาเป็นอันมาก คือการอราธนานาประมหากาลามีสังฆราชมา
แต่ลังกา และได้เสด็จออกทรงผนวชชั่วคราว ใน พ.ศ. ๑๙๐๔
ดังความในคิลารีกิจว่า

“เสด็จเสวยราชสมบัติ ในศรีสัชนาไลยสุขาทัย ได้ ๒๒ ปี
ลุมหาศักกราช ๓๙๗ ศกฉลุ สมเด็จบพิตตรัสให้ราชบัณฑิต
ไปอราธนานาสามมีสังฆราชอันกอบด้วยศิล ทรงเรียนพระ

ไตรปิฎกฉบับ อันสดิตอยู่ในลังกาทวีป ซึ่งมีศิลามา คล้ายกับ ขีณาสพครั้งโบราณ (ตรัสให้อารามนามหาสามี) จากนั้นครพัน แล้วมาถึงคริ่งทาง จึงรับส่งให้นายช่างปลูกกุฎีวิหารระหว่างป่า มะม่วง อันมีในทิศประจิมเมืองสุโขทัยนี้” ๑

และการทรงผนวชาต่อมา ก็เพิ่งสังเกตพระราชอัธยาศัย ที่แนบสนิทแน่นแน่นในพระศาสนา จากพระราชสัตยาธิษฐาน ที่ว่า

“แล้วทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า เดชะกุศลแต่นหนหลัง และ ผลบุญที่อาتمบวรพชาอุปสมบทต่อพระบวรพุทธศาสนาคราวนี้ อาتمไม่ปราณานสมบัติอนทร์พรหมและจักรพรรดิสมบัติหมายได้ ปราณานเป็นองค์พระพุทธเจ้านำสัตว์ข้ามไตรภพนี้เท่านั้น” ๒

ก่อนจบสมัยสุโขทัย มีสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่ควร อย่างยิ่งที่จะเวนกกล่าวถึง คือความลึกไว้ด้วยว่าสมัยสุโขทัยเป็น ยุคที่ศิลปะรุ่งเรืองมากสมัยนั้น และศิลปกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ในสมัยนี้ ได้อาศัยแรงบันดาลใจจากพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่ยอมรับกันว่า เป็นศิลปะด้าน นี้ที่เจริญถึงขีดสุด

๑ ประชุมศิลามาก ภาคที่ ๑, หน้า ๕๙.

๒ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑, หน้า ๑๕๙.

ข้อสันนิษฐานเชิงวิจารณ์เพิ่มเติม

ข้อความที่กล่าวมานี้ ทำให้สันนิษฐานความในทางการศึกษาได้เป็นอันมาก ซึ่งกล่าวได้สั้น ๆ ว่า พระพุทธศาสนา ได้เป็นแหล่งการศึกษาสำคัญในสมัยสุขทัย เริ่มแต่การศึกษาขององค์พระในหากษัตริย์เป็นต้นไป

ธรรมดายังทรงพระบูรณะสามารถย้อมทวงพิจารณาศึกษาพระจริยาภัต្រของพระมหากรุณาธิรัตน์ผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต ว่าอะไรเป็นพระราชประเพณี และผลสำเร็จอันสำคัญที่พึงอนุวัติตาม หรือนำมาดัดแปลงแก้ไขใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างไร เมื่อพิจารณาพระราชจริยาภัต្រของพ่อขุนรามคำแหง ก็เห็นว่ามีส่วนเทียบเคียงได้กับพระมหาราชในคัมภีร์พุทธศาสนา และผู้ทรงเป็นพุทธศาสนา ๒ พระองค์ คือ ในด้านการทรงสร้างและจดราบปร่างบรรยากาศของบ้านเมือง พระจริยาภัต្រคล้ายกับพระเจ้ามหาสุทัศน์ ในมหาสุทัสสนสูตร ในที่มนิกายมหาวargas แห่งพระสุดตันตปีฎก ๑๗๔ และในด้านการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เทียบได้กับพระเจ้าอโศกมหาราช เช่น การที่ได้ทรงแผ่ขยายพระราชอาณาเขตอย่างกว้างขวางในเบื้องต้น แล้วทรงหันมาทำนุบำรุงบ้านเมืองทรงอบรมสั่งสอนราษฎรด้วยพระองค์เอง ทรงใส่พระทัยในทุกๆ

สุขของราชภรา^๑ และวางแผนองค์ต่อราชภราดุจบิดากับบุตรราชภราได้ใกล้ชิดเข้าถึงได้ ทรงให้เจ้ารีกหลักศิลป์^๒ และบำรุงพระศาสนาเป็นต้น พ่อขุนรามคำแหงทรงสนพระทัยในพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง การที่ได้ทรงศึกษาคัมภีร์ศาสนา และได้สนทนากับพระสงฆ์ผู้ใหญ่ ย่อมทำให้พระองค์ทรงทราบพระจริยวัตรของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในอดีตเหล่านั้น และโดยที่เป็นสิ่งกลมกลืนกับพระอัธยาศัย หรือสอดคล้องกับพระราชดำริของพระองค์อยู่แล้ว จึงท่าว่าเป็นแรงสนับสนุนพระทัย ในกระบวนการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ เช่นนี้ และข้อนี้ย่อมนับได้ว่าเป็นผลของพุทธศาสนาธรรมในทางการศึกษาระดับสูงสุด ซึ่งปรากฏออกมานับเป็นความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรมของชาติ และความร่มเย็นเป็นสุขของประชาชน ซึ่งเป็นผลสำคัญที่ยิ่งใหญ่กว่าการได้ปราบปรามมีชัยชนะเหนือดินแดนต่าง ๆ เสียอีก

- ๑ ในศิลปเจ้าพระเจ้าศิโภภิมุขความบ่งช้ำ ถ้ามีพระราชกรณียกิจอย่างใดเกิดขึ้น ให้กราบบุพพระองค์ได้ทุกกล่าวลาและสถานที่ ส่วนในศิลปเจ้าฟ่อขุนรามคำแหง ว่า ราชภรมีเรื่องราวกิมมาสั่นกระดิ่งได้ ทั้งสองกรณีนี้แสดงถึงวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน แต่กรณีนั้นก็อาจพ้องกันโดยไม่เจตนาก็ได้.
- ๒ การทำศิลปเจ้ารีกนี้ เม็ภายหลังสมัยพระเจ้าศิโภภิมุขมหาราชก็มีความนิยมทำต่อมาอย่างในสมัยคุปต์ของอินเดีย อันต่อเนื่องมาถึงสมัยอาณาจักรศรีวิชัยและลพบุรี การทำศิลปเจ้ารีกในสมัยสุโขทัย จึงถือว่าเป็นอิทธิพลความนิยมที่สืบทอดมาตามลำดับ จะถือว่าเป็นการดำเนินตามอย่างพระเจ้าศิโภภิมุข ก็คงได้แต่โดยอ้อม หรือในฐานะเป็นต้นแบบ

เพิ่งสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า การทรงใกล้ชิดกับราชภูมิ เปิดโอกาสให้ราชภูมิเข้าถึงนี้ นอกจำก็อาจเป็นพระทั้งด้านในตามพระราชจริยาภัตตรของกษัตริย์ชนชาติไทย อันสืบมาแต่โบราณแล้ว ยังสอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทด้วย และในเวลาเดียวกัน ก็เป็นการขัดกับประเพณีกษัตริย์ผู้ถือศาสนาราชธรรม ที่ยกฐานะกษัตริย์เป็นดุจเทพเจ้า หรือการปักครุองแบบนายกับบ่าว อย่างของขอมเป็นต้น พ่อขุนรามคำแหง ครองราชย์ต่อเนื่องมาจากพ่อเมืองแบบไทย คือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทรงมีอำนาจยิ่งใหญ่ขึ้น แต่ยังคงทรงดำรงพระราชจริยาภัตตรต่อ ประชาชนแบบพ่อกับลูกไว้ ทำมากรางอิทธิพลวัฒนธรรมขอม ก็อาจจะเป็นด้วยมีคำสอนฝ่ายเถรวาทสนับสนุนไว้อีกส่วนหนึ่ง

สำหรับพระมหาธรรมราชาลิไนันต์ ยิ่งเห็นได้ชัดถึงพระราชจริยาภัตตรที่ทรงดำเนินตามแบบพระเจ้าอโศกมหาราช^๑ โดยเฉพาะการเสด็จออกอุปสมบทชั่วคราว การเสด็จออกอุปสมบทครั้งนี้ นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการที่ประเทศไทยจะได้มีประเพณีน้ำแข็งต่อมา แม้ว่าในสมัยสุโขทัยจะยังไม่เกิดประเพณีนี้ แต่ก็เป็นการเริ่มที่จะมีผลขึ้นในสมัยอยุธยาต่อไป ส่วนการทรงพระกรุณาให้ใช้พระราชนมณฑелиยร เป็นสถานที่เล่าเรียนของ

^๑ ได้รุ่มเริ่มตั้งแต่เจ้าเรือพระเจ้าอโศกมหาราช หรือ พระยาศรีธรรมมาศ กษัตริย์ได้ย้าย (หน้า ๑๕๕-๑๖๙)

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๙๙

พระภิกษุสามเณร ก็แสดงให้เห็นว่า ทรงเจ้าพระทัยใส่สนับสนุน
การศาสนาศึกษาเพียงใด และการศาสนาศึกษาของพระสงฆ์ครั้งนั้น
ก็คงต้องเจริญไม่น้อยเป็นแน่ นอกจากนี้ ยังเป็นเหตุให้พระเพล
พระมหาชัตติรย์ทรงพระราชนอนุปถัมภ์ให้พระสงฆ์เล่าเรียนใน
วัง ได้สืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

ส่วนการศึกษาสำหรับประชาชน ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่า
ทางฝ่ายพระศาสนาได้จัดให้ในรูปโดยตรงหรือเป็นแบบแผน
อย่างไร แต่ที่แน่นอน ก็คือการอบรมสั่งสอนกลุ่มเกลาอุปนิสัย
ใจคอ และให้ความรู้ทางพระศาสนา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม
พระเพล โดยการอบรมสั่งสอนจากองค์พระมหาชัตติรย์เองบ้าง
จากพระสงฆ์บ้าง เช่นที่พระแท่นมนังคศิลา เป็นต้น และงาน
สมโภชพิธีกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ ผลงานทางศิลปกรรมและงาน
ก่อสร้างต่าง ๆ ก็แสดงว่า ได้มีการฝึกอบรมในทางวิชาช่างและ
ศิลปะต่าง ๆ เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม มีข้อแตกต่างอย่างน้อย ๒ ประการ ที่ควร
สังเกตระหว่างรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงกับรัชกาลพระมหาธรรม-
ราชาลิไท

ประการแรก เกี่ยวกับอิทธิพลของขอมและศาสนาพราหมณ์
อาจมีการสูญเสียอยู่ในอำนาจของมาก่อนแล้วตั้งตัวเป็น
อิสระ เจริญขึ้นมาในวงล้อมของอิทธิพลวัฒนธรรมขอม แต่ใน

รัชกาลต้น ๆ โดยเฉพาะพ่อขุนรามคำแหง คงจะได้ทรงพยายาม
กำจัดอิทธิพลของลงให้เหลือน้อยที่สุด และเสริมสร้างลักษณะ
แบบไทยให้เข้มแข็งและมั่นคง เช่น ในทางภาษา ทรงประดิษฐ์
จัดวางระบบอักษรไทยขึ้นใหม่ (พ.ศ. ๑๗๙๖) แสดงเป็นตัวอย่าง
ไว้ในศิลปารีก ในทางศิลปะ ทรงชุดพระบรมราชทูตเมืองศรีสัชนาลัย
ออกแบบให้คณบูชา แล้วก่อพระเจดีย์ทรงสูงปูบรรจุแทน (พ.ศ. ๑๘๓๑)
และเจดีย์สมัยสุโขทัยก่อสร้างแบบสูงปูลังกา หรือแบบที่คิดขึ้น
ใหม่ของไทยเองมาตลอด ครั้นถึงรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไท
จะเป็นด้วยอิทธิพลวัฒนธรรมขอมแรงขึ้น จนยังไม่ไหว หรือพระ
องค์ทรงหันไปนิยมเอง หรือปะกอบกันทั้งสองอย่าง หรือเพื่อ
ประสานประโยชน์ก็ตาม การณ์ปราภูว่า แบบอย่างขอมกลับ
เจริญขึ้นในสุโขทัยก็ เริ่มแต่พระนามของพระมหาธรรมราชา
ลิไทเองที่ปราภูในศิลปารีก มีคำนำว่าพระบาทกรมเต็งอัญ
ศิลปารีก กกลับนำเข้าภาษาขอมมาใช้จารึกด้วย เมื่อจะทรง
ผนวช ก็ทรงสามารถศิลป์เป็นดาวสก่อน^๑ ในทางวิชาการก็
ปราภูในศิลปารีก ยกเอกสารที่พระองค์ได้ทรงศึกษาจบได้เพท
ในราชาสตร์และศาสตราคม ขึ้นเป็นข้อสรุประเสริฐพระเกียรติคุณ

^๑ อาจทำเป็นเคล็ด ให้เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าทรงประกาศความปราภูนา
ให้ญาณครั้งแรกเมื่อเป็นสูเมธดาบท

ส่วนหนึ่งด้วย ดังนี้เป็นต้น

ประการที่สอง เกี่ยวกับธรรมที่ทรงอบรมสั่งสอนประชาชน ข้อ
นี้สัมพันธ์ต่อเนื่องกับข้อแรกด้วย ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์
ทรงสอนหลักธรรมสำหรับชีวิตประจำวัน ที่ประชาชนทั่วไปนำไปใช้
ใช้ครองชีวิตในสังคมของชาвлากิตาตามปกติได้เป็นปัจจุบัน และ
ถ้าสุภาษิตพระร่วงเป็นของพระองค์จริง ความที่อ้างนั้นก็ยังชัด
เจนหนักแน่นขึ้นอีก แต่ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย พระ
องค์ทรงสอนธรรมชั้นสูง แสดงหลักอภิธรรม การปฏิบัติกรรมฐาน
เน้นในด้านความกล้าและความหวังเกี่ยวกับชีวิตในภพหน้า และ
มีเด็กติดมหายานเข้าແง อันพึงสังเกตได้ในไตรภูมิกถา^๑ และ
แม้ในศิลาราก

-
- ๑ เรื่องไตรภูมิกถา บางท่านถือเอาข้อความในบานแพนกติม ที่ว่า “เนื้อความในไตรภูมิกานานี้ มีแต่ในปีรากโพ้น เมื่อศักราชได้ ๒๓ ปี” เป็นเครื่องลงความเห็นว่าศักราชในที่นี้เป็น จ.ศ. ไตรภูมิกาจึงเป็นของมีมาเดิมแต่ พ.ศ. ๑๙๐๔ แล้ว ครั้นถึงสมัยพระญาลิไทย “ผู้ได้หากสตอรุ่มได้ใส่สิ้น” พระองค์จึงทรงร่วบรวม แต่งขึ้นใหม่ ถ้าความเห็นนี้ถูกต้อง ก็นำให้เห็นต่อไปว่า คัมภีรนี้เดิมเป็นของแต่งในคติตามหายาน และยังเป็นการย้ำหนักแน่นขึ้นอีกว่า อิทธิพลคติตามหายานยังมีอยู่ในสมัยพระญาลิไทย อย่างน้อยก็เป็นพลังบันดาลใจ ในการที่พระองค์จะทรงเริ่มงานนิพนธ์เรื่องนี้ (ดู พุทธานุสรณ์ ตอนตำนานหริภุญชัย หน้า ๓๗)

สำหรับกรณีหลังนี้ หากการทรงอบรมสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนของพระร่วงทั้งสองพระองค์มีความสัมพันธ์กับนโยบายธรรมวิชัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว ก็จะต้องเห็นว่า หลักธรรมของพ่อขุนรามคำแหงใกล้เคียงกับพระเจ้าอโศกมหาราชมากกว่าของพระมหาธรรมราชาลีໄท เพราะหลักธรรมของพระเจ้าอโศกล้วนเป็นข้อปฏิบัติสำหรับการครองชีวิตในสังคมของชาวโลก หรือหลักความประพฤติในปัจจุบันทั้งสิ้น อันนี้เป็นปฏิปทาที่พระมหาธรรมราชาลีໄท แตกต่างจากพระเจ้าอโศกมหาราชอย่างหนึ่ง

เรื่องที่พระมหาธรรมราชาลีໄททรงประพูติตามแบบอย่างของพระเจ้าอโศกมหารานี้ มีพระมติของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่นำเสนอ และเห็นว่าเกี่ยวข้องในด้านการศึกษา จึงขอคัดมาไว้เป็นการสรุปจบท้ายสมัยสุโขทัย ดังนี้

“ความวรรคหลัง (ของพระนามเมื่อราชภิเชก) แสดงพระเกียรติยศว่าเป็น “พระมหาธรรมราชาธิราช” แปลกับพระเจ้าແນ-ດິນແຕ່ກ່ອນແລະเป็นครັງແຮງທີ່ຈະໃຫ้พระเกียรติยศເຊັ່ນນັ້ນໃນพระเจ้าແນດິນໄທຍ ຄູນເປັນພຣະພຣະເຈົ້າລືອໄທຍ ໄດ້ທຽງສຶກขาໃນສຳນັກພຣະເຕະຮ້າວລັງກາ ຜົ່ງມາເປັນຄຽບາຄາຈາරຍສອນກຸລນຸດ ອູ້ຢູ່ໃນພຣະນຄຮູ້ໃຫຍ່ ທຽງທຽບຄົດທີ່ນັບດືອກນິນລັງກາທີ່ປະເທົ່ານີ້ມາຈະມີພຣະເກີຍຕິຍຄົງສູງສຸດ

ด้วยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอย่าง ๑ หรือเป็นพระเจ้าธรรมราชาอย่าง ๑ (ซึ่งไทยเรียกย่อว่าเป็น “พระยาจักร” หรือ “พระยาธรรม”) และอ้างพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นตัวอย่าง ว่าเดิมทรงบำเพ็ญพระบารมีตามจักรพรรดิวัตตุจนได้เป็นพระเจ้าราชาธิราชแล้ว เมื่อทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเกิดสังเวชว่า การที่บำเพ็ญจักรพรรดิวัตตุนั้นต้องรบพุ่งม้าฟันผู้คนให้ล้มตายเป็นบาปกรรม แต่นั้นก็เลิกรบพุ่งหันมาทรงบำเพ็ญพระบารมีโดยทางธรรมด้วยอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและสังสอนศีลธรรมแก่ประชาชน ทำนุบำรุงพระราชอาณาเขตให้เจริญรุ่งเรืองด้วยประการต่าง ๆ จนได้พระนามว่า “พระเจ้าศรีธรรมโยศิก” ทรงพระเกียรติเป็นพระเจ้าธรรมราชาปราภูภูสีบما พระเจ้าลือไทยคงทรงเลื่อมใสในคติเช่นว่านั้น มากด้วยแต่ก่อนแล้ว ครั้นได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินต้องทรงพระราชนำริถึงทางที่จะบำเพ็ญพระบารมี เห็นว่ากรุงสุขุมัยเสื่อมอนาคตมาแต่ในรัชกาลพระเจ้าเลอไทย ถ้าบำเพ็ญจักรพรรดิวัตตุเหมือนอย่างเมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหง ก็จำต้องรบพุ่งตีบ้านเมืองเอกกลับมาเป็นราชอาณาเขตดังเดิมก่อน ถ้าไม่สำเร็จก็ยิ่งช้ำร้าย จึงหันไปบำเพ็ญพระบารมีเป็นพระเจ้าธรรมราชาด้วยอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและทำนุบำรุงบ้านเมืองในพระราชอาณาเขต ให้เจริญรุ่งเรืองโดยทางสันติภาพตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช จึงประกาศพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าธรรมราชา มาแต่แรกเสวยราชย์ ก็ได้พระนามเรียกในพงศาวดารว่า

“พระมหาธรรมราชา” เป็นพระองค์ที่ ๑ ในพระเจ้าแผ่นดินที่ครองกรุงสุโขทัยสืบมา”

“ลักษณะการต่าง ๆ ที่พระเจ้าลือไทยทรงทำนบุญรุ่งบ้านเมืองมีอเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏในศิลารีก ก็เห็นได้ว่าเขาแบบพระเจ้าอโศกมหาราชมาทำตาม เป็นต้นแต่กุปตัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยสร้างพระเจดีย์วิหารและสังฆาวาส ทั้งบำรุงการเล่าเรียนพระไตรปิฎกแม้จนประทานอนุญาตให้ใช้ราชมนเทียร เป็นที่พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนที่ในพระราชวังอาจเป็นต้นแบบอย่างที่มีจันในกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนพระองค์ก็ทรงรับภาระส่งสอนศิลธรรมแก่ประชาชนเพิ่มเข้าในราชกิจด้วยແຕ່เพียงนั้นยังไม่พอแก่พระราชรัฐบาล ถึง พ.ศ. ๑๘๐๔^๑ เมื่อเสวยราชย์ได้ ๕ ปี ตรัสให้เป็นมณฑพระมหาสามวีสังฆราช เมืองลังกาวาเป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่คราวหนึ่งตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช”

ในด้านอธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่เพิ่มมากขึ้น ความทรงเป็นปราชญ์ และผลการทำนบุญรุ่งบ้านเมือง ทรงมีมติดังนี้

“ในส่วนวิชาไสยาสาสตร์นั้น สงเกตในศิลารีกครั้งพระเจ้ารามคำแหงยังเป็นเต้นบือฟี^๒ มาถึงพระเจ้าลือไทยจึงทรง

๑-๒ น่าจะเป็น พ.ศ. ๑๘๐๔ และ ๕ ปี ตามลำดับ, ฉบับเดิมคงพิมพ์ผิด.

๓ การันบือฟี เป็นคติของคนไทยมาแต่โบราณ; ความในอารีกหลักที่ ๑ (ประชุม

บำรุงศาสนาพราหมณ์ เช่น ให้หล่อเทวรูปและสร้างเทวสถาน ทั้ง
จัตระเบียบพิธีพราหมณ์ ซึ่งบางที่จะเป็นโครงของลักษณะพิธี
ทวารคามส ที่อาขาย้ายแต่งเป็นคำของนางนพมาศในกรุงรัตนโก-
สินทรนี้ แม้รูปพระอิศวรกับรูปพระนาคราภรณ์องค์ใหญ่ทั้งคู่ที่อยู่
ในพิพิธภัณฑ์สถานฯ ในกรุงเทพฯ บัดนี้ ก็เห็นจะสร้างเมื่อครั้ง
พระเจ้าลือไทย แม้คุณายที่ประสานพระพุทธศาสนา กับ
ศาสนาพราหมณ์ ด้วยถือเป็นคติว่า เทวดาในศาสนาพราหมณ์
เป็นสัมมาทิฐิ ช่วยรักษาพระพุทธศาสนา ก็ naï จะเกิดขึ้นแต่
ครั้งนั้น ส่วนในราชาสตรนั้น ในศิลปาริคสรรเสริญพระคุณ
วิเศษของพระเจ้าลือไทย ว่าทรงสามารถจะทำปฏิทิน และถอด
ลงเดือนปี ข้อนี้ก็ตรงกับที่กล่าวกันในขั้นหลังว่า “พระร่วงลง
ศักราช” เป็นแต่อ้างผิดพระองค์ไป ข้อที่ว่าทรงเขียนรายอักษร
ศาสตรนั้น ก็เป็นธรรมชาติของผู้เล่าเรียนคัมภีร์พระไตรปิฎก
นอกจากนั้นยังสังเกตได้ที่ศิลปาริคครั้งพระเจ้าลือไทย ได้แก้
ไขหั้งรูปตัวพญาชนาและที่วางสระ เปลี่ยนแปลงจากแบบของ
พระเจ้ารามคำแหง ให้อ่านเขียนสะดาวรขึ้น ทั้งภาษาที่ใช้ในศิลป
าริคครั้งพระเจ้าลือไทย ก็เพริศพริ้งกว่าแต่ก่อน ตามหลักฐาน

(ศิลปาริคภาคที่ ๑ หน้า ๘) ตอนนี้ว่า “เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีพระพุทธรูป
เทพคานเส้าอันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผู้ในเมืองนี้ บุณผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ให้
ดิพลีกูร เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผู้ใดหันดี พลีบ่อคุกผู้ในเข้าอันบุคุมบ่อกrong เมือง
นี้หาย”

ທຶກລ່າງມາ ສາມຄວາມຈະນັບດືອວ່າພຣະເຈົ້າລື້ອໄທຍແປ່ນນັກປາຊຸມໄດ້
ທຸກສຖານ”^๑

“ພຣະເກຍຣົດທີທຽງຮອບຮູ້ພຣະໄຕຣົປົງກ ຄົງເລື່ອງລື້ອແພ່ວໜລາຍ
ຈົງເຮັດພຣະນາມເຂັມພຣະເກຍຣົດຕອກພຣະນາມ ๑ ວ່າ “ພຣະເຈົ້າສີ
ຮຣມໄຕຣົປົງກ” ແຕ່ຜູ້ແຕ່ງໜັນສື່ອພົງສາວດາຮ່ານີ້ອໍາລົງເກາໄປ້ອ້າງ
ວ່າເປັນພຣະເຈົ້າເຫັນແສນ ອັນມີໄມໃນເຮືອງພົງສາວດາຂອງເມືອງ
ນັ້ນເອງ ທຸລະເມືອງໄດ້ ນອກຈາກທົກຮູ້ສູໂຫ້ຫຍໍ”

“..ແມ່ຈະໄມ້ສາມາດຊ່າຍຮາຊອານາເຊີດ ໃຫ້ກວ້າງຂວາງໃໝ່
ໄດ້ເນື້ອນເມືອງຮູ້ພຣະເຈົ້າຮ່າມຄໍາແໜ່ງ ບ້ານເມືອງໃນສັນຍາພຣະເຈົ້າ
ລື້ອໄທຍ ກົດສົມບູນໝູນສຸ່ຍິ່ງຂັ້ນກວ່າແຕກອນທີ່ພຣະຮາຊອານາ
ເຊີດ ເພຣະເຫັນນັ້ນຂາວກຽງສູໂຫ້ຫຍໍຈຶ່ງນັບດືອວ່າພຣະເຈົ້າລື້ອໄທຍ ເປັນ
ພຣະເຈົ້າມ່າຮາຊາເຫັນເດີຍກັບພຣະເຈົ້າຮ່າມຄໍາແໜ່ງອີກພຣະອົງຄົນໜຶ່ງ
ຄົງຮັກລາຍໜ່າງໃຫ້ອາງໜ້າງເຟ຋ກທຳພຣະຈູປື້ນໄວ້ນູ້ຫາໃນເທົາ
ລົ່ມເປັນຄູ່ກັນທີ່ສອງພຣະອົງຄົນ ແຕ່ຄັນຂັ້ນໜ່າງເຮັດກັນວ່າງຽມ “ພຣະ
ຮ່ວງ” ກັບ “ພຣະລື້ອ” ^๑

๒. สมัยอาณาจักรล้านนาไทย

อาณาจักรล้านนาไทย เป็นอาณาจักรไทยอีกแห่งหนึ่ง ที่ตั้งต้นขึ้นและรุ่งเรืองอยู่ในสมัยเดียวกับอาณาจักรสุโขทัย แต่ได้เจริญอยู่ต่อมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้น ถ้ากำหนดเวลาพิจารณาตามภัยชั้นครองราชย์ที่มีครั้งพุ่งของพระเจ้าเมืองรายเป็นเริ่มต้น และถือเอกสารที่พระเจ้าหงสาวดีบูรณะ ทรงราชนบุตรไปครองเมืองเชียงใหม่เป็นสิ้นสุด ก็จะได้สมัยอาณาจักรล้านนาไทย สำหรับศึกษาในที่นี้ แต่ พ.ศ. ๑๗๔๕ ถึง ๑๗๗๑^๑ เนื่องจากประวัติของอาณาจักรนี้เป็นไปในสมัยเดียวกับอาณาจักรสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น ทั้งมีเหตุการณ์เกี่ยวข้องถึงกัน จึงควรทราบความสัมพันธ์ในด้านการสมัยระหว่างอาณาจักรเหล่านี้ไว้ด้วย เพื่อในเวลาศึกษาจะได้นึกเห็นภาพชัดเจนมากขึ้น ตอนแรกนี้ จึงขอแสดงลำดับรัชกาลในอาณาจักรทั้งสามนี้ไว้เบริယบเทียบกันก่อน

๑ พระเจ้าเมืองรายติดคล้ำพูน (หริภุญชัย) และปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนา เมื่อวันอาทิตย์ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน๘ พ.ศ. ๑๗๔๕ และสร้างนครเชียงใหม่เป็นราชธานี ใน พ.ศ. ๑๗๗๑

ล้านนาไทย		สุโขทัย	
เมืองราย	๑๗๐๕-๑๗๕๔*	รัชกาล ๑-๒	๑๗๐๐-๑๗๖๐
เชียงสกุล	๑๗๕๕-๑๗๕๕*	รามคำแหง	๑๗๕๐-๑๗๖๐
แสนภู	๑๗๕๕-๑๗๘๘	เลอไท	๑๗๖๑-๑๗๙๗
คำฟู	๑๗๘๘-๑๗๙๘	ติไวท	๑๗๙๙-๑๘๑๙
พญา	๑๗๙๐-๑๗๙๙	ไสyleoไท	๑๘๑๙-๑๘๒๐
กื่อนฯ	๑๘๙๙-๑๙๒๘		
อุบุรยา			
อุทชง		๑๙๙๓-๑๙๑๙	
แสนเมืองนา	๑๙๙๙-๑๙๔๕	รามศาร+ปรมราชา*, ๑๙๑๙-๑๙๓๑	
สามผึ่งแกน	๑๙๔๕-๑๙๙๔	ทองลัน+รามศาร, ๑๙๓๑-๑๙๓๓	
ตีโถกราช	๑๙๙๔-๒๐๓๐	รามราชานิราก * ๑๙๓๓-๑๙๕๒	
		นครอินทรฯ * ๑๙๕๒-๑๙๖๙	
		สามพระยา * ๑๙๖๙-๑๙๙๙	
		บรมไตรโคกนาถ ๑๙๙๑-๒๐๓๑	

๑ นับแต่เมื่อพ่อขุนเมืองรายขึ้นครองราชย์ที่นิรัญนครเงินยาง; บางตำราว่า ๑๗๐๙-๑๗๖๐

๒ บางตำราว่า ๑๗๖๐-๑๗๖๘; รัชกาลต่อๆ มา ก็มีແแยกกันบ้าง บางพระองค์ ครองราชย์ ๒ ครั้ง (เช่นพระเจ้าคำฟู) มีกษัตริย์อื่นแทรกในระหว่าง แต่ในที่นี้จะไม่แสดงรายละเอียดไว้

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๙๕

พระเมืองยอด	๒๐๓๑-๒๐๓๘	บรมราช ๓	๒๐๓๑-๒๐๓๔
พระเมืองแก้ว	๒๐๓๘-๒๐๖๘	รามาธิปดิที ๒	๒๐๓๔-๒๐๗๙
		บรมราช ๔+วัชภูริ๔-๒๐๗๔-๒๐๗๖	
พระเมืองเกศเกล้า	๒๐๖๘-๒๐๘๘	ขัยราชานา+แก้วฟ้า	๒๐๗๘-๒๐๙๑
เจ้าคิริประภาฯ	๒๐๘๘-๒๑๒๑	จักรพรรดิ+มหินทร๒๐๙๑-๒๑๑๒	
		พระมหาธรรมราชา๒๑๑๒-๒๑๓๓	

ในสมัยล้านนาไทยนี้ มีเหตุการณ์สำคัญทางพระศาสนา
ที่จัดว่าเกี่ยวข้องกับการศึกษา พoSruปได้ดังนี้

ในรัชกาลพระเจ้ากี่อนา หรือตีอนา หรือเรียกตามพระนาม
ที่ได้รับยกย่องว่า พระเจ้ากี่อนาธิรัมภิกราช พระองค์ทรงเลื่อมใส^๑
ในพระพุทธศาสนา ทรงศึกษาศิลปกรรมต่าง ๆ ชำนาญในไหรा
ศาสตร์ สัพทศาสตร์ เพหางคศาสตร์ และคชศาสตร์เป็นต้น
ทรงทศพิธาราชธรรม ประชาชนมีความสงบสุข ครั้งนั้นทรงกับ^๒
รัชกาลพระยาลิไท แห่งสุโขทัย พระพุทธศาสนากำลังรุ่งเรืองใน
สุโขทัย พระมหาสวามีสังฆราชได้รับอrationามายังสุโขทัย และ^๓
พระยาลิไทก็ได้ทรงผนวชแล้วแต่ พ.ศ. ๑๗๐๔ พระเจ้ากี่อนา

๑ เสียเมืองแก่นบูรนอง พ.ศ. ๒๐๐๑ ในสมัยของพระเมกุฎ

ໄດ້ທຮງສດບັດກິດຕິຄຸນຂອງພຣະສຸມນເດຣແໜ່ງສຸໂຫ້ຍແລະທຮງມີພຣະປະສົງຄົຈປະດິຫຼວຸານພຣະພຸທອຄາສນາອຢ່າງລັງກວກງວກສົ່ງໃຫ້ແນ່ນແພັນໃນອານາຈັກຂອງພຣະອອງຄົ່ງ ຈຶ່ງໃນຮາວ ພ.ສ. ១៩១៣ ພຣະອອງຄົ່ງໄດ້ທຮງສົງຖຸມາຍັງອານາຈັກສຸໂຫ້ຍ ຂອງອາຮັນນາພຣະສຸມນເດຣໄປແຜຍແພຣືພຣະພຸທອຄາສນາໃນລານນາໄທ ເມື່ອພຣະສຸມນເດຣໄປເຫັນໃນມຄັ້ງນັ້ນໄດ້ອັນເຫຼຸມພຣະບຣມສາຣີກອາດຸໄປຈາກເມື່ອງສຸໂຫ້ຍດ້ວຍຄວັງແຮກ ພຣະສຸມນເດຣໄປອູ່ ໄນ ວັດພຣະຍືນ ເມື່ອນ
ໜີກຸ່ມໄຊຍກ່ອນ ຕ່ອມາ ພ.ສ. ១៩១៥ ພຣະເຈົ້າກືອນາຈຶ່ງປັດໄທ
ອາຮັນນາມາອູ່ ໄນ ວັດບຸບພາຮາມໝາວີຫາວ (គື່ອວັດສານດອກ)
ທີ່ພຣະອອງຄົປັດໄທສ້າງ ໄນ ທີ່ທີ່ເຄຍເປັນພຣະວາຊອຖານນາກ່ອນ
ແລະມອບຖາວຍໄວ້ວັດແກ່ພຣະສຸມນເດຣ

ໃນຮັກາລພຣະເຈົ້າຕີໄລກຣາຊ ຈຶ່ງສ່ວນໃໝ່ຕ່ຽງກັບຮັກາລ
ສົມເດිຈພຣະບຣມໄຕຣໂລກນາຄ ແ່ນກຽງສົກອຸຍຸຍາ ພຣະພຸທອຄາສນາ
ໃນອານາຈັກລານນາໄທ ໄດ້ຮັບກາລອຸປ່ມກົງບໍາວຸງຍ່າງມາກ ຈນ
ພຣະເຈົ້າຕີໄລກຣາຊໄດ້ຮັບພຣະນາມເຂົດມພຣະເກີຍຕິວ່າ “ພຣະເຈົ້າ
ຄົກລົງຈົກວັດຕີໄລກຣາໝານໝາຮມືກຣາຊ” ມີເຫຼຸກການຟໍາຄັ້ງອັນ
ເກົຍວົງກາຮົກສົກຊາດັ່ງນີ້

ປະມານ ພ.ສ. ១៩១០ ເສັ່ນ ພຣະເຈົ້າຕີໄລກຣາຊ
ເສົ້າຈອກທຮງພນວຫຼວກຈົ້າຄຣາວ ໄນ ວັດປ່າແດງ

ພ.ສ. ១៩១៨ ພຣະສົງມົມຄະນະນິ້ນ ມີພຣະຄູານຄົມກົງ

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๙๙

พระเมืองกร พระศิลวงศ์ เป็นต้น ได้รับพระราชนูปถัมภ์ไปศึกษา และดูการพระศาสนาในประเทศไทย แล้วเมื่อกลับ ได้นำต้นศรีมหาโพธิ์มาด้วย พระเจ้าติดใจราชป्रบดุฯ ให้สร้างอารามถวายชื่อวัดโพธาราม (คือวัดเจ็ดยอด)

พ.ศ. ๒๐๒๐ ปีรดฯ ให้อาจนาพระสงฆ์ประชุมทำสังคายนาพระไตรปิฎก ที่วัดโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอดนั้น ลินเวลา ๑ ปี นับว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๘ แล้วสร้างหออมนเทียรธรรมขึ้นไว้เก็บพระไตรปิฎกด้วย

ในรัชกาลพระเจ้าพระเมืองแก้ว ได้มีพระสงฆ์ที่เป็นปราชญ์แต่งคัมภีร์ภาษาบาลีขึ้นหลายท่าน จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคที่การศึกษาภาษาบาลีในถิ่นนี้เจริญถึงขีดสุด คัมภีร์ภาษาบาลีเท่าที่พบว่าแต่ในланนาไทยแทบทั้งหมดเป็นของแต่ง (เสริฐ) ในรัชกาลนี้ จะก่อนหลังบ้างก็เพียงไม่ถึง ถ้าจะมียกเว้นว่า แต่งก่อนหลังนั้นนานบ้าง ก็เห็นแต่รัตนพิมพวงศ์ คัมภีร์เดียว ซึ่งก็เพียงสันนิษฐานว่าแต่งระหว พ.ศ. ๒๒๘๒ (หลังรัชกาลพระเจ้าพระเมืองแก้ว ๒ ศตวรรษ) อาศัยความเจริญรุ่งเรืองทางพระศาสนา นี้เอง พระเจ้าพระเมืองแก้วจึงได้รับถวายพระนามเฉลิมพระเกียรติว่า พระเจ้าศรีธรรมจักรพรรดิราช พระสงฆ์ผู้เป็นปราชญ์และคัมภีร์ภาษาบาลีที่ท่านรุจนา ที่พอดันหลักฐานได้ ดังนี้

ພຣະຍາພກຕີເກຣ ແຕ່ງ

១. ຄັນດີທີ່ປົນີ ແກ້ກັກຂຸປາວີໄມກົງ ແຕ່ງທີ່ເຫັນໃໝ່ ພ.ສ.
២០៣៦ ມີ ២ ຜູກ
២. ສົມາສັກຮຽນຈົບຊ້ຍ ວິນິຈັບຊ້ຍເຮືອງສົມາຄາບເກີຍກັນ
៣. ສັກຮັມສັກຂະ ວ່າດ້ວຍສັກຄິດກາລແລະປົກລາກຮຽມ
ຕ່າງໆ ມີ ២ ຜູກ
៤. ໄຍ້ນາວິນຍໍ ທັງ ៥ ຄົມກົງ ມີ ៥ ຜູກ (ອາ.=១;
ປາ.=៦; ມ.=៥; ຈ.=៥; ປ.=៣ ຜູກ)
៥. ໄຍ້ນາອກກິດຮຽມ ທັງ ៥ ຄົມກົງ ມີ ៥ ຜູກ (ສ.=១;
ວ.=១; ອາ.=៣; ປ.=១; ປ.=៣; ປ.=៥; ປ.=៥ ຜູກ)
៦. ໄຍ້ນາອກກິດຮັມຕັດຕະວິກາວິນ໌ ຂຶ້ວ ບັນຍົງຈິກ ២ ມີ ៥ ຜູກ
(ບັນ ១=១; ບັນ ៥=១; ບັນ ៣=៣; ບັນ ៥=១ ຜູກ)
៧. ໄຍ້ນາມຸລັກຈັຈານ ມີ ១ ຜູກ (ບັນຕັນ ៥; ບັນປລາຍ
៥ ຜູກ)

១. ບັນຍົງໃຫ້ປະກອບກາຮັບຢັນ ປ.ສ. ៦-៧ ພິມພີເປັນເລີ່ມຄວັງແກ ລົງສິຖົມໝານກຸງໝາ
ພ.ສ. ២៤៨៦ ແກ້ກັກເປັນ ៥ ເລີ່ມ ຮວມເປັນເນື້ອທັນສືອທັງໝາດປະມານ ១៥៥ ຍາກ
២. ບັນຍົງໃຫ້ປະກອບກາຮັບຢັນ ປ.ສ. ៥ ພິມພີເປັນເລີ່ມຄວັງແກ ລົງສິຖົມໝານກຸງໝາ
ແກ້ກັກເປັນ ៥ ເລີ່ມ (ພ.ສ. ២៤៨៦, ២៤៨៦ ແລະ ២៥០៥ ຕາມລຳດັບ) ມີເນື້ອທັນສືອ
ຮວມປະມານ ៩៦៦ ຍາກ

พระศิริมังคลาจารย์ แต่ง

๑. มงคลดุจทีปนี ๑ อธิบายความในมงคลสูตร แสดง
ธรรมแห่งมงคล ๓๙ ประการ แต่งที่เชียงใหม่ เมื่อปีอก พ.ศ.
๒๐๖๗ มี ๒๖ ผูก

๒. เวสุสันตุรทีปนี ชี้แจงศพท์และวิธีแปลคถาในเรื่อง
เภสัնดรชาดก แต่งที่เชียงใหม่ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๐๖๐ มี ๕๐ ผูก
(บันตัน ๔๐; บันปลาย ๑๐ ผูก)

๓. จก gw พทีปนี ว่าด้วยจักรวาลและสรรพสิ่งอันมีใน
จักรวาล แสดงสัณฐานตลอดถึงความพินาศของโลก แต่งที่
เชียงใหม่ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๐๖๓ มี ๑๐ ผูก

๔. สงขยาปากาสภวีก ชี้แจงเรื่องเครื่องนับเครื่องดัว
๖ ชนิด แต่งที่เชียงใหม่ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๐๖๓ มี ๒ ผูก

พระศิริรัตนบัญญาเตอร แต่ง

๑. ชินกาลมานี ๒ ระเบียบลำดับกลagli เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

-
- ๑ ปัจจุบันใช้เป็นหลักสูตรและแบบเรียน ป.๓-๕ (วิชาแปลเป็นไทย) และ ป.๖-๘ (วิชาแปลเป็นมคอ) พิมพ์แยกเป็น ๒ เล่ม เนื้อหานั้งสื้อร่วม ๑๑๒ ยก
  - ๒ กรณีคลิปการสอนให้ศาสตราจารย์ ดร. แสง มนิวิฐ แปล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑
เนื้อหานั้งสื้อ ๒๕ ยกเศษ (ฉบับแปลโดย เสรียร พันธุรังษี ลงพิมพ์ในคงปฏิป
รา ๒๕๗๕) ครั้งล่าสุดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์บรรณาคาร พ.ศ. ๒๕๗๗)

แสดงพุทธประวัติมาแต่พระชาติที่อธิษฐานบำเพ็ญพุทธบารมี
จนถึงปัจจุบันชาติและประวัติศาสตร์แต่พุทธปรินิพทานจนถึง^๒
การประดิษฐานพระพุทธศาสนาใน lananai ไทย สันนิษฐานว่า^๓
ท่านแต่งเฉพาะตอนต้น ที่เมืองเชียงราย เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๐๕๙
ส่วนตอนปลายว่าด้วยพงศาวดารเมืองเชียงใหม่จนถึงปีกุน พ.ศ.
๒๐๗๐

๒. วชิรสารัตถสังคณ ๑ ประมวลธรรมอันเป็นสาระ
ประดิษฐา เพชร รวมรวมธรรมอันเป็นสาระจากคัมภีร์ต่าง ๆ มา^๔
แสดง เช่นหัวใจคณาต่าง ๆ โดยเฉพาะในเบศีพพศศตร์ แต่เมื่อ
แรก ๕ ค้า เดือน ๖ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๐๘๘ มี ๑ ผูก

๓. มาติกกัตกสรุป (แห่งรัมมสังคณ) สรุปอธิบายความ
เฉพาะมาติกาในคัมภีร์รัมมสังคณ มี ๑ ผูก

พระโพธิรังสีเกร แต่ง

๑. จามเทวี๘ ๒ ว่าด้วยพงศาวดารเมืองหริภุญชัย^๕
แสดงเรื่องการสร้างเมืองเขลาวงศ์ เมืองหริภุญชัย เมืองลำปาง^๖
และการสร้างวัดบรรจุพระธาตุ ในวงศ์ของนางจามเทวี มี ๕ ผูก

๑ นามาติพิมพ์เป็นเล่มครึ่งแรกมีทั้งตัวบาลีและคำแปล ในงานชล่องนิรันยบัญและ
ทำบุญอาสา พระวิสุทธิชิวงศาจารย์ วัดสุทัศนเทพวราราม ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ (คำแปล
โดย น.อ. แย้ม ประภากิริทอง ป.ธ. ๙) เนื้อหานั้นสือ ๓๐ ยกก็

๒ ห้องสมุดวิรภูณามคงให้พระยาปริยติธรรมชาติ (แพ ตลาดลักษมณ์) และ
พระญาณวิจิตร (สหัส ใจนานนท์) แปล พิมพ์ในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๖๓

๒. สินิคณิทกน.^๑ ว่าด้วยความเป็นมาของพระพุทธสินิทก

พระนันทาอาจารย์ แต่ง

๑. สาวัตถีสังคಹะ ^๒ เลือกคัดข้อความในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่เห็นว่ามีสาระน่าร่วมแสดงเป็นหมวด ๆ แต่ที่เชียงใหม่มี ^๓ ผู้

พระธรรมเสนาบดี แต่ง

๑. บทกวีมิชานาสทุกดุลเกทจินดา เป็นคัมภีร์ฝ่ายศัพทศาสตร์ แต่งที่เชียงใหม่มี ^๔ ผู้

พระสุวรรณที่ปั่นกร แต่ง

๑. อโศกุสราวดอกที่ปั่น “คัมภีร์แสดงอรรถอันเป็นสาระปราศจากกระเพี้ย”

ส่วนคัมภีร์ที่สันนิษฐานว่าใหม่ แต่งหลังคัมภีร์เหล่านี้

คือ

ปฐมนิพัทธิ แสดงพุทธประวัติเต็จโดยย่อ

รัตนพิมพวงศ์ ^๓ ว่าด้วยต้นน้ำพระแก้วมรกต แต่งโดย

๑ ไม่มีฉบับในหนอนุเคราะห์อย่าง

๒ คำแปลสำนวนแก่เมืองนานา แต่ที่พิมพ์เป็นเล่มในปัจจุบันฉบับ ๓. ธรรมภักดี พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๘ แยกเป็น ๓ เล่ม รวมเนื้อหัมสืบเปลี่ยน ๙๙ ยก

๓ กรมศิลปากรรบกู้ให้ ร.ต.ก. แสง มนวิท แปลเป็นไทยฉบับใหม่ พิมพ์ครั้งแรก

พ.ศ. ๒๕๑๐

พระพรหมราชปัญญา เมื่อปีรากา (สันนิษฐานว่า ประมาณ พ.ศ. ๒๕๙๗)

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์สำคัญในสมัยล้านนาไทยนี้อีกคัมภีร์หนึ่งซึ่งมีอิทธิพลมากในวรรณคดีไทยหลายเรื่องคือ ปัญญาสชาดก^๑ ซึ่งเป็นที่ร่วบรวมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยมาแต่โบราณ ๔๐ เรื่อง (บางฉบับบันทึกไว้ได้ ๖๓ เรื่อง) แต่เป็นภาษาบาลี เลียนแบบอธรรมถกถาชาดกในฝ่ายนินทาตชชาดก ผู้แต่งคงจะมีหลายคน ต่างสำนวนกัน บางท่านว่าเป็นการเกิดจากมีผู้นิยม และเรียนรู้บาลีกันมากขึ้นในถิ่นนั้น จนถึงแต่ประกวດประชันกัน แต่ตามพระมติสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า “แต่หนังสือปัญญาสชาดกนี้ เห็นจะแต่งในตอนปลายสมัยที่กล่าวมา เพราะความรู้ภาษาคมครุดุธรรมลงไม่ถึงหนังสือแต่งขึ้นก่อน” ^๒

เรื่องในปัญญาสชาดก ได้เป็นที่มาของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ทั้งนี้จะด้วยนำมาโดยตรง หรือโดยเป็นเรื่องที่เล่ากัน

๑ คัมภีร์ใบลานฉบับเดิมมี ๔๐ ผูก เอกสารฉบับแปลได้ท้ายอยพิมพ์เป็นเล่มออกมาก โดยลำดับจนจบ รวมเป็น ๒๘ ภาค ร.พ. ศิลปานรรณนาการ ได้ขออนุญาตกรมศิลปากรพิมพ์จำนวนน้ำยารวมเข้าด้วยกัน เป็น ๒ เล่มจบ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๙๙ เป็นเนื้อหนังสือแปล ๑๒๖ ยกเศษ

๒ พระนิพนธ์คำนำของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือปัญญาสชาดกฉบับขออนุญาตแห่งชาติ

แต่โบราณ ต่างฝ่ายต่างรู้และต่างนำไปแต่งด้วยกัน ก็ตาม เช่น สมุทไมาสชาดก (สมุทไมาซัมพันธ์) รถเสนชาดก สุวรรณ-สังขชาดก (สังขทอง) เป็นต้น

คัมภีร์เหล่านี้ แยกโดยประเภทได้ดังนี้

๑. อธิบายพระธรรมวินัย ถือเอกสารในบาลี วรรณคดี หรือวิภาคตอนเดือนหนึ่งเป็นหลัก แก้ความขยายออกเป็นอีก ได้แก่
  - ก. สายพระวินัย มีคันถีที่ปนี สีมาสังกรวินิจฉัย ไยชนาวินัย
  - ข. พระสูตร มีมังคลัตถที่ปนี เวสสันดรที่ปนี
  - ค. พระอภิธรรม มีโยชนा (สัตตปัปปกรณ) อภิธรรม ไยชนาอภิรัมมัตถวิภาวนี มาติกัดถสรุป
๒. เรื่องแต่งแสดงความคิดเห็น หรือค้นคว้ารวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆ ตามแนวที่คิดขึ้นเองเป็นอิสระ มีสัทธิ้มั่นสังคಹะ สารตถสังคહะ อเพคคุสารตถที่ปนี จักรวาพที่ปนี (เป็นฝ่ายภูมิศาสตร์) สังขยาปกาสภวีกា (เป็นฝ่ายคณิตศาสตร์) วชิรสารตถสังคહะ (ความรู้ทั่วไป เจ้อด้วยศพทศาสตร์และอัลจาร์ศาสตร์)
๓. ศพทศาสตร์ มี โยชนามูลกัจจายน ปทักษิมโยชน่า สหทัตถเกทจินดา
๔. ตำนาน มี ชินกากลมาลี จำเทวิวงศ์ สิหิงค尼ทานรัตนพิมพวงศ์ ปฐมสมโพธิสังเขป และบัญญชาดก นำสังเกตว่า ความรู้ภาษาบาลีในล้านนาไทยเจริญสูงสุด

จนมีปรากฏแต่งคัมภีร์ภาษาบาลีกันได้นี้ มีแต่เพียงระยะสั้น ๆ ประมาณกึ่งศตวรรษและเป็นเพียงระยะเดียวเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะความรู้ภาษาบาลีที่เจริญนั้น สืบเนื่องมาจาก การติดต่อกันลงกานในระยะต้น ๆ ของการประดิษฐางานพระพุทธศาสนา แบบลังกาวงศ์ในประเทศไทย เช่น การที่พระสงฆ์ได้รับราชบุปถัมภ์ ไปดูการพระศาสนา และศึกษาในลังกากเป็นหมู่เป็นคณะ ในสมัยพระเจ้าติโลกราช พระสงฆ์เหล่านี้จึงมีความรู้ภาษาบาลีดี ครั้นกลับมาแล้วก็สังสอนพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์สืบต่อมา และศิษย์ที่จะมีความรู้ดีคงจะได้เติบโตเรื่องราว ๆ เท่านั้น รุ่นหลังต่อมาความรู้ดีคงเสื่อมทางลงโดยลำดับ แม้พระสงฆ์ที่ไปศึกษามาเองโดยตรง มีความรู้ดี กลับมาถึงถินของตน กว่าจะได้เริ่มต้นลงมือแต่งคัมภีร์ และกว่าผลงานจะเสร็จนำออกแสดงได้ก็คงต้องใช้เวลาหลายปี ความรุ่งเรืองจึงมาปรากฏให้เห็น แต่ในช่วงเวลาอันสั้นนี้เท่านั้น อีกประการหนึ่ง ว่าโดยการบุกครอง ความเจริญของพระพุทธศาสนาที่เป็นมา ต้องอาศัยอุปถัมภ์จากฝ่ายอาณาจักรมาก ระยะที่พระพุทธศาสนาเจริญมากใน lananai ไทยนั้น ล้วนเป็นสมัยที่ได้รับราชบุปถัมภ์อย่างดีทั้งนั้น ครั้นหลังจากยุคที่กล่าวถึงนี้แล้ว พม่ามาตีได้เชียงใหม่ พม่าบุกครองโดยใช้ธิกุลมากลืนทางวัฒนธรรม ให้พระสงฆ์เล่าเรียนโดยใช้ภาษาพม่า และส่งเสริมให้ส่งพระภิกษุผู้มีความรู้ ไปศึกษาอบรมในประเทศไทย เมื่อชาวไทย lananai น้นลีกเลี้ยงการเรียนภาษาพม่า ก็เท่ากับต้อง

หลักเลี้ยงการศึกษา ตลอดจนหลักเลี้ยงการบวชเป็นพระภิกษุด้วยทำให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนาเสื่อมลง และเกิดความนิยมบวชเพียงแค่เป็นสามเณร ครั้นต่อมาประเทศไทยมีกำลังเข้มแข็งขึ้น เชียงใหม่ก็ได้เป็นถิ่นสำหรับบุรุพุ่งแย่งซึ่งกันไปมาระหว่างพม่ากับไทยเป็นเวลานาน ข้อนี้ก็อาจเป็นสาเหตุประกอบด้วย เพราะบ้านเมืองสำราษายและไม่มีโอกาสทำนุบำรุงอย่างในญี่ปุ่น เมื่อตอนแต่ก่อน

ในเรื่องที่ความรู้ภาษาบาลีเจริญขึ้นในช่วงสมัยดังกล่าว่นั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีมติว่า

ในลงกากวีป เมื่อพุทธศักราชไกลัจฉถึง ๑๘๐๐ ปี พระเจ้าปรักgamพานุหมหาราช ทรงให้ปะชุมสงฆ์ทำสังคายนา (ดำเนินสังคายนาของเรานับเป็นมหาสังคายนาครั้งที่ ๗ และว่าทำเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๗) “สังฆมณฑลในลงกากวีป ก็กลับรุ่งเรืองขึ้น เมื่อกิตติศัพท์อันนั้นปรากฏมาถึงพระเทคโนโลยีพระสงฆ์ พม่า มอย ไทย พากันเลื่อมใสไปศึกษาในลงกากวีป แล้วรับลัทธิลังกาวงศ์ ซึ่งสังคายนาครั้งพระเจ้าปรักgamพานุ มาสั่งสอนในประเทศไทย เมื่อพุทธศักราช ๑๘๑๓ ปี (กล่าวตามจารึกกลยานีของพระเจ้า แหงสาดีธรรมเจดีย์ปีງกอร) แต่นั้นความเลื่อมใสในลัทธิลังกาวงศ์ ก็เจริญแพร่หลายในประเทศไทย มอย พม่า ทวái จนถึงพระเจ้าแผ่นดินให้นิมนต์พระธรรมชาติลังกามาเป็นครูบาอาจารย์ และทรงยกย่องพระภิกษุซึ่งได้ไปเล่าเรียนและบวชแปลงเป็น

ลังกาวงศ์มาแต่ลังกาวีปให้เป็นสังฆนายกโดยมาก เพราะฉะนั้น
จึงมีพระภิกษุไทย มอยุ พม่า พากันไปศึกษาอังลังกาวีป
ไม่ขาดมาข้านาน”

“ก็แล้วการที่พระภิกษุ ไทย มอยุ พม่า ไปศึกษาพระธรรม
วินัยในลังกาวีปนั้น ผู้ที่ไปไม่รู้ภาษาลิงหนัง ฝ่ายพระธรรมใน
ลังกาวีปผู้เป็นครูบาอาจารย์ ก็ไม่รู้ภาษาไทย มอยุ พม่า
จำต้องพูดและสอนกันโดยภาษาบาลี เพราะฉะนั้น การเล่าเรียน
ภาษาบาลี จึงเป็นการสำคัญ และจำเป็นของพระภิกษุไทย มอยุ
พม่า ที่ไปศึกษา ทั้งที่จะอ่านหนังสือได้ปีกและในการที่จะ
พูดจากับครูบาอาจารย์ ด้วยเหตุนี้พระภิกษุที่ได้ไปศึกษาใน
ลังกาวีป จึงเรียนรู้ภาษากาลีแตกฉานโดยมาก บางองค์ถึง
สามารถจะแต่งหนังสือในภาษาบาลีได้ (เช่นเดียวกันกับนักเรียน
ไทยที่ไปเล่าเรียนในประเทศไทยในชั้นหลังนี้ บางคนก็อาจจะ
แต่งหนังสือในภาษาฝรั่งโดยทำนองเดียวกัน) ครั้นพระภิกษุ
เหล่านั้นกลับมาน้ำยเมือง ก็เอาริธที่ได้เล่าเรียนในลังกาวีปมา
สั่งสอนในประเทศไทยของตน พระเจ้าแผ่นดินกทรงพระราชศรัทธา
ทำนุบำรุงด้วยกันทุกๆ ประเทศ ยกตัวอย่างดังพระเจ้าติดใจกราช
เมืองเชียงใหม่ ถึงทำสังคายนาพระไตรปีก ซึ่งดำเนินงานของเรา
นับเป็นมหาสังคายนาครั้งที่ ๙ เมื่อปีรากา พ.ศ. ๒๐๗๐ เพราะ
เหตุฉะนั้น ความรู้ภาษากาลี จึงมาเจริญขึ้นในประเทศไทยเหล่านี้

จนถึงได้แต่งหนังสือในภาษาบาลีชื่อ “นัยน์หลาຍคัมภีร์”^๑ และอีกแห่งหนึ่งทรงมีมติว่า

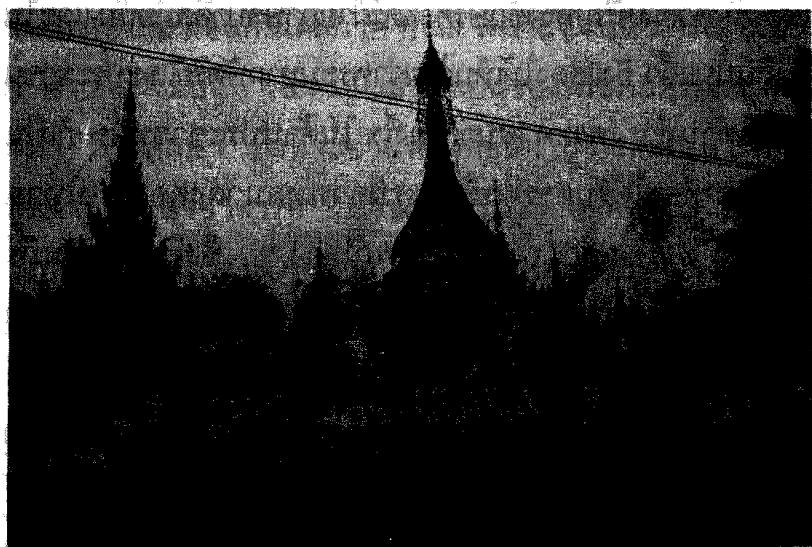
“แต่ดูเหมือนความรู้ภาษาคมฯ จะรุ่งเรืองอยู่ในสมัยอันเดียว ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๕๐ มาจน พ.ศ. ๒๔๐๐ แล้วก็เสื่อมทرامลงเป็นลำดับมา”^๒

อย่างไรก็ได้ พอสรุปได้ว่า คัมภีร์บาลีสมัยล้านนา^๓ นอกจากแสดงถึงความเจริญทางอักษรศาสตร์ฝ่ายภาษาบาลีสมัยนั้น และในในถิ่นนั้นแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงว่าพระมหากรหัตธิย์และประชาชน สนใจทำนุบัติในพระศาสนาเพียงไร ในด้านประชาชนนั้น ก็เป็นธรรมชาติที่จะได้รับการศึกษาในรูปการเทศนาสั่งสอน นิทาน นิยาย เรื่องเล่า และประเพณีต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ พุทธศาสนาเหล่านั้น ทั้งของเดิมและแต่งเพิ่มใหม่ และบรรดาคัมภีร์เหล่านั้น บางคัมภีร์ ก็ได้มีอิทธิพลในการศึกษาภาษาบาลี สืบมาจนทุกวันนี้ (โดยเฉพาะมังคลัตถทิปนี) บางคัมภีร์เป็นเรื่องเกี่ยวกับด้วยคณิตศาสตร์ (สังขายากภาษาสกृติก) และหลาຍคัมภีร์ บันทึกเรื่องแนวทางประวัติศาสตร์ไว้ เช่น ประวัติพระแก้วมรกต ประวัติพระพุทธสิหิงค์ ประวัติเมืองหริภุญชัย ประวัติ

๑ ชุมนุมพระนิพนธ์, หน้า ๔๙๐-๔๙๓.

๒ ตำนานพระพุทธเจดีย์, หน้า ๑๑๖.

พุทธศาสนาในล้านนาไทย เป็นด้าน ยังเรื่องเล่าสืบ ๆ กันมา
นิทานท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ปรากฏในปัญญาศาสตร์ก็อธิบายนับว่า
พระพุทธศาสนาอยู่คุณ มีส่วนในการศึกษาแก่ประชานชนชาวไทย
มีใช่น้อย

สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือของประเทศไทย
ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุกาม

๓. สัญญาณฯ

ในเวลาที่บ้านเมืองไม่สุนิษา ไม่ต้องติดพันในการลงคราม กับต่างประเทศ จะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ที่มีพระนามยิ่งใหญ่ ในการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า ก็ทรงมีพระนาม ยิ่งใหญ่ในด้านการทำนุบำรุงพระศาสนาด้วยเช่นกัน เพราะ พุทธศาสนาเป็นส่วนประกอบสำคัญในชีวิตของชาวไทย ในสมัย ออยุธยา ระยะแรก (พ.ศ. ๑๗๘๓-๒๐๓) พระมหากษัตริย์ที่ มีพระนามยิ่งใหญ่ที่สุดก็คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นอกจาก ทรงจัดการปักครองบ้านเมือง ให้มีระเบียบเรียบร้อยและเข้มแข็ง อย่างดีแล้ว พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นการใหญ่ โดยดำเนินตามแบบอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช เช่นเดียวกับ พระมหาธรรมราชาลิไท เช่น ทรงแต่งมหาชาติคำหลัง ทรงจัด วิชีปกรครองบ้านเมือง ทรงถวายที่ในพระราชวังเป็นวัด และสร้าง ราชสมบัติออกผนวช ใน พ.ศ. ๒๐๐๙ นอกจากทรงผนวชเองแล้ว ใน พ.ศ. ๒๐๔๙ ยังโปรดให้พระราชโอรส (สมเด็จพระรามาธิบดี ที่ ๒) ทรงผนวชเป็นสามเณร พร้อมกับราชนัดดาอีกองค์หนึ่ง

- ๑ การศึกษาในสมัยสุโขทัยและ Lan Na ไทย พิมพ์ตามฉบับที่ได้ปรับปรุงเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๑๙ แต่สมัยอยุธยาและรัตนโกสินธ์ ได้ทำไว้เพียงฉบับที่ก่อเครื่องเพิ่มเติม ยังไม่ได้เรียบเรียง จึงต้องพิมพ์ไปตามฉบับเดิม พ.ศ. ๒๕๑๙ ซึ่งเป็นเพียงข้อความ เล่าสุรุป เนื้อหาตอนต่อไปนี้จึงสั้นมาก

“น่าจะเข้าใจว่า ประเพณีเจ้านายทรงผนวช และผู้ลากมากดี บ瓦ช ซึ่งนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา จึงเป็นธรรมเนียม เมืองสีบามาช้านาน เท็นจะมีขึ้นครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรม ไตรโลกนาถเป็นปฐม” ๑

ประเพณีการบวชเรียน ที่สืบเนื่องมาแต่สมัยสมเด็จพระบรม ไตรโลกนาถนี้ ต้องนับว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในด้านประวัติ การศึกษาทางพระพุทธศาสนาหรือแม้ในเรื่องพระพุทธศาสนา กับการศึกษาของประเทศไทย และคงเป็นเหตุสำคัญให้ประชาชน นิยมสร้างวัดมากขึ้น คือไม่เฉพาะพุทธมหากษัตริย์เท่านั้น ผู้ที่มี เงินมีฐานะพอ ก็มักสร้างวัดไว้ประจำตระกูลไว้เก็บอธิบพรบุรุษ ฉันเป็นความนิยมมากในสมัยอยุธยา ระยะที่สอง (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๑๗๓) เป็นต้นมา จนมีคำกล่าวกันมาว่า “เมื่อบ้านเมืองดี เข้าสร้างวัดให้ลูกเล่น” และปรากฏในสมัยนี้ด้วยว่า เมื่อสร้างวัด แล้วก็นิยมสร้างโบสถ์ด้วยเป็นสามัญ ส่วนในด้านการศึกษา เล่าเรียน พุทธมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์บำรุงอย่างมากเช่นเดิม ดัง ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า “สมเด็จพระเจ้า ทรงธรรมซึ่งเสวยราชย์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๓ ถึง พ.ศ. ๒๑๗๑ ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมชำนาญมาแต่ยังทรงผนวช ครั้นเมื่อ เสด็จขึ้นแลิงสถาลยราชสมบัติ ทรงพระราชนครวิทยา เสด็จออก

๑ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ.

บอกหนังสือพระภิกษุสามเณร ที่พระที่นั่งจอมทองสามหลัง เนื่องฯ^๑ และปรากฏว่าตามปกตินั้นในสมัยอยุธยาโปรดให้ ราชบันฑิตเป็นอาจารย์บอกหนังสือพระในนี้แสดงว่า นอกจาก พระราชทานสถานที่ในวังให้เป็นที่เล่าเรียนแล้ว ยังโปรดดำเนิน การในเรื่องการสอนด้วย

ความนิยมในการบวช และการอุปถัมภ์การบวชคงมีเพิ่มพูน ขึ้นโดยลำดับ แม้ในสมัยอยุธยา ระยะที่สาม (พ.ศ. ๒๗๓๔-๒๘๗๕) จนในรัชกาลสมเด็จพระนราภิญ์มหาราช มีเรื่องราว ปรากฏบันทึกในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ว่า พระองค์ทรง เลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก พระราชทานพระราชนปัลลังก์แก่ ผู้บวชเป็นภิกษุสามเณรเป็นเอกประการ จนเป็นเหตุให้ราชภูมิ ที่ปรารถนาจะหลบเลียงราชการบ้านเมือง พากันไปบวชเสียเป็น อันมาก เมื่อพระองค์ทรงทราบความจึงดำรัสให้ออกหลวงสรศักดิ์ เป็นเมืองปะซุมสงฆ์สอบความรู้พระภิกษุสามเณร ปรากฏว่า พระภิกษุสามเณรที่หลบเลี้ยงราชการออกไปบวช สอบได้ความชัด ว่าไม่มีความรู้ในทางพระศาสนา ถูกบังคับให้ลาสิกขาออกเป็น ชาว世俗เป็นอันมาก นอกจากนี้ยังเป็นประเพณีถือกันด้วยว่า

๑ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือ ประวัติวัดมหาธาตุ นำลงในอนุสรณ์ ๒๕ พุทธศตวรรษ วัดมหาธาตุวรวิหารสุกษร์ (พ.ศ. ๒๕๐๐) หน้า ๕๒

ผู้บัวในศาสนาแล้ว เป็นผู้พันราชภัย เป็นต้น จึงปรากฏเรื่องราว ในสมัยเดียวกันนั้นว่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชประชวร จวนสิ้นพระชนม์ ขณะนั้นพระเพทราชา และหลวงสรศักดิ์กำลัง ล้อมวงไว้เตรียมยึดคำนาจ พระองค์เป็นห่วงชาวยิ่ขาวังว่า เมื่อ พระองค์สวรรคตแล้ว คนเหล่านั้นจะถูกสังหารชีวิตหมด จึงโปรดฯ ให้อารามนาพระสงฆ์ราษฎร์คนนี้เข้ามา ประมาณยี่สิบรูป ให้นำ คนเหล่านั้นออกไปเพื่ออุปสมบท แต่พระสงฆ์ทูลว่าผู้รักษาประตู จะไม่ยอมให้นำคนออกไป จึงโปรดอนุญาตพระราชอุทิศ ถวายมหาปราสาททรงสอง และพระราชวังทั้งหมดเป็นวิสุท昕ามสีมา พระสงฆ์จึงได้ประกอบสังฆกรรมได้ และได้นำพระภิกษุใหม่กลับ ไปพระอาราม เรื่องนี้ก็ได้ เรื่องที่พระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว ถวาย พระพรขอชีวิตทหารครรภ์ทุทธ์ กับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในสมัยก่อนก็ได้ เป็นเครื่องยืนยันถึงอิทธิพล และความสำคัญของ พระพุทธศาสนาในชีวิตของประชาชนไทยอย่างถึงที่สุด

ในสมัยอยุธยาระยะที่ ๓ นี้ มีวรรณคดีพุทธศาสนาเหลือมา ถึงปัจจุบันจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นของแต่งสมัยพระเจ้า ปราสาททอง พระนารายณ์มหาราช และพระเพறราชา แต่ก็เป็น ประเกทหนังสือแปล หรือแต่งเป็นภาษาไทย ไม่ปรากฏเป็น คัมภีร์ภาษาตามคorthy

ประเพณีการบวชเรียนปракญหลักฐานแสดงความสำคัญ ให้เห็นชัดอีก ในสมัยอยุธยาระยะที่สี่ (พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๕๑๐) ดัง

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๑๗๓

ความประากญในหนังสือประวัติวัดมหาธาตุว่า :

“ได้ยินมาว่า การที่กุลบุตรออกบาราพชาและอุปสมบทในครั้งกรุงเก่า แต่ก่อนเป็นแต่เชพะผู้ที่มีความศรัทธา พึงมากีดีเป็นประเพณีเมือง ว่ากุลบุตรทุก ๆ คนควรจะต้องบรรพชาและอุปสมบท เป็นอย่างส่วน ๑ ของการศึกษา ตั้งแต่ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ซึ่งเสวยราชย์เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๒๙๕ นั้นเป็นต้นมา กล่าวกันว่า ในรัชกาลนั้น ผู้ที่จะเป็นขุนนางมีศปรารดาศักดิ์ ต้องเป็นผู้ที่ได้บวชแล้วจึงจะทรงตั้ง เพราะฉะนั้น เจ้านายในพระราชวงศ์ ก็ต้องทรงผนวชทุกพระองค์ เมื่อกันกัน ข้อนี้จะพึงเห็นได้ในพระราชพงศาวดาร เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์สวรรคต เมื่อปีชล พ.ศ. ๒๓๐๑ เจ้าฟ้าอุทุมพร พระราชนโอรส ซึ่งเป็นพระมหาอุปราชสุดที่ผ่านพิภพไปประชันษา พอครับอุปสมบท พอทำพิธีบรมราชาภิเศก เสด็จเสวยราชย์อยู่ ๓ เดือน แล้วก็ออกทรงผนวชในปีนั้น”

“ราชประเพณีในครั้งกรุงธนบุรีก็ ต่อมาในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ นิยมตามแบบแผนครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ทุกอย่าง แต่เมื่อเวลาถือกุญแจสรวงภาครั้งกรุงธนบุรี และรักษากุญแจสรวงภาครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ให้ตรงตามแบบแผนครั้งกรุงเก่าไม่ได้ขาด ประเพณีการบวชเรียนจึงประพฤติให้ตรงตามแบบแผนครั้งกรุงเก่าไม่ได้” ๑

ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกษาจึงมีการพิจารณาที่สำคัญ อีกอย่างหนึ่งคือ การส่งคณะพระสงฆ์ไทยไปให้อุปสมบทแก่กุลบุตรในประเทศไทย ใน พ.ศ. ๒๕๙๖ เป็นเหตุให้เกิดอุบາลีวงศ์ หรือสยามวงศ์ขึ้นในลังกา และเป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธศาสนาได้เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมระหว่างประเทศ นอกจากนี้มีวรรณคดีพุทธศาสนาเกิดในรัชกาลนี้หลายเรื่อง เช่น นันโภปันนทสูตร มาลัยคำหลวง ปุณโณวาทคำฉันท์ พระราชปุจฉาถามคณะสงฆ์ เป็นต้น สำหรับพระราชนปุจฉาที่ถามคณะสงฆ์นั้น ก็เป็นพระราชนปะเพลีอันหนึ่งที่มีความสำคัญในการศึกษา แสดงถึงพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ที่ทรงสนใจพระทัย และให้ความสำคัญแก่กิจการพิจารณา และเป็นเครื่องกระตุ้นคณะสงฆ์ให้ต้องเอาจริงในการเขียนนี้

๔. สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ถึงรัชกาลที่ ๔)

สมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์เป็นระยะบ้านเมืองต้องวุ่นวายกับการทำศึกสงคราม ภัยอิสรภาพ รักษาอิสรภาพ สร้างบ้านเมืองใหม่ ตลอดจนจัดแขวงระเบียงการปกครองต่าง ๆ จึงสนใจในด้านการพิจารณาได้ไม่เต็มที่ แต่กระนั้นพระมหากษัตริย์

พระพุทธศาสนา กับ การศึกษา ในอดีต ๑๖๕

ก็ได้ทรงพยายามເອພະຫັດໃສ່ທຳນຸນບໍາຮຸງກິຈການພຣະຄາສນາ
ເທົ່າທີ່ມີໂຄກສ ໃນຮັບກາລພຣະເຈົ້າກຸງອຸນບູນ ເມື່ອທຽງສຣ້າງກຸງໃໝ່
ແລ້ວ ກີໂປຣດໍາ ໃ້ວ້າຮານາພຣະສົງທີ່ມີຄືລາຈາກຮວດມາສຳນັກໃນ
ເມື່ອງໃໝ່ ທຽງສຣ້າງວັດເພີມເຕີມ ແລ້ວທຽງໃສ່ພຣະຫັດສຶກຫາປົງບົດ
ພຣະຮຣມດ້ວຍພຣະອົງຄ່ອງ ໃນສມັຍຮັບກາລທີ່ ១ ແ່າງຮັດນໂກສິນທົ່ງ
ກົມືກາຮົາທຳສັງຄາຍນາພຣະໄຕຣປົງກັ້ນທີ່ວັດມາຫາຫາຖຸ ໂປຣດໍາ ບໍາຮຸງ
ກາຮົາເລົາເຮັນປົງປົດຮຣມ ໃ້ວ້າຮັບນັດທິດບອກຫັນສື່ອພຣະໃນ
ພຣະຮວງ ຕາມພຣະຮາງປະເພີມເຕີມ ແລ້ວແນ່ນຳພຣະບຣມການຫຼຸງ
ຂ້າງຊາກາຮົາໃຫ້ສົງເສົມ ຈຳກາຈາຍີໄປບອກຫັນສື່ອພຣະໃນທ່ອງ
ພຣະໂຮງຮວງເຈົ້ານາຍ ແລ້ວຕາມວັດຕ່າງໆ ເປັນດັ່ນ ໃນຮັບກາລທີ່ ២
ສມເດືຈພຣະສັງມຣາໜີ ໄດ້ທຽງຂໍຍາຍໜລັກສູງທຽກຮເຮັນບາລືອກ
ໄປຈາກ ៣ ເປັນ ៤ ປະໂຍດ ໃນຮັບກາລທີ່ ៣ ທຽງສົງເສົມກາຮົາ
ສຣ້າງວັດເພີມມາກາມຍາຍ ແລ້ວອຸປັນກົມືພຣະສົງມົມກ ມີພຣະສົງມົມບັນຫຼາ
ມາກເປັນພິເຕະກວ່າສມັຍກ່ອນ ທຽງສົງເສົມກາຮົາພຣະຫຼຸງສນາ
ຈັດສອບໃນວັດທີ່ສົດສມເດືຈພຣະສັງມຣາໜ້ອີໃນພຣະບຣມການຮວງ
ພຣະຮາງທານອຸປັນກົມືແກ່ພຣະກົກຊູສາມເນຣທີ່ສອບໄປໄດ້ ຕລອດດົງໂຢມ
ບົດມາຮົດາ ໃນຮັບກາລທີ່ ៤ ແຕ່ສມັຍທີ່ຍັງຜົນວູ້ ໄດ້ທຽງພຍາຍາມ
ໃນດ້ານນາທາງໃຫ້ພຣະກົກຊູສາມເນຣເຄື່ອງຄົດໃນຄວາມປະພຸດ
ປົງບົດຕ່າງໆ ແລ້ວໄດ້ທຽງພຣະຮາງທານອຸປັນກົມື ບໍາຮຸງກິຈການພຣະ
ຄາສນາສືບມາໂດຍລຳດັບ ແລ້ວພຶ້ງສັງເກດວ່າດລອດຮະຍະເວລາທີ່ຝ່ານມານີ້
ກາຮັນເຮັນ ກາຮັນ ກາຮັນພຣະປົງປົດຮຣມອາສີຍກາຈຳເປັນ

ສຳຄັນ ກາຮສອບກົງໃຊ້ວິປາກເປົ້າ^๑

ເຖິງເຖິງເຫຼື່ອທີ່ເລົາມາທັງໝົດນີ້ ຈະເຫັນວ່າໜາຍເຮືອງໄມ້ເກີຍວັກບັນກາຮສຶກຂາໄດຍຕຽງ ຄົງທີ່ເກີຍວັກບັນກາຮສຶກຂາ ກົງເປັນແຕ່ເຮືອງກາຮສຶກຂາ ຂອງພຣະສົງມູນ ສະຫຼຸບໄມ້ກົງເຮືອງໃນວັງ ໄນໄໝໃຊ້ເຮືອງກາຮສຶກຂາຂອງປະຊາຊົນໄດຍຕຽງ ທັງນີ້ ເພົ່າກະລັງສູານບັນທຶກຕ່າງໆ ທາງປະວັດສິກສົງຂອງເຮົາ ເປັນເຮືອງເຢີນລົງເຫດກາຮນົມບ້ານເມືອງທີ່ມີອົງປ່ຽນພະນັກຜະຊາດຕະໂຮຍເປັນຄຸນຍົງວົງ ດີອີ່ມີເຄາຫຼຸກກາຮນົມເກີຍວັດວ່າອົງປ່ຽນພະນັກຜະຊາດຕະໂຮຍເປັນຫຼັກ

ອັປ່າງໄຮກົດ ເຮືອງກາຮສຶກຂາຂອງປະຊາຊົນ ກົງພຶກວິນຈັດຍເຄາໄດ້ຈາກເຮືອງທີ່ເລົາມານັ້ນແອງ ແລະອາຫັນປະສົບກາຮນົມຂອງປະຊາຍຸບັນທ່ານທີ່ທຳບັນທຶກເຮືອງນີ້ໄວ້ ໃນທີ່ນີ້ຈຶງຈະໄດ້ທຳຂ້ອສັນນິຈູານເຫດຸຜລໍ ແລະຂໍ້ອົດເຫັນເກີຍວັກບັນກາຮສຶກຂາໄປນີ້:-

^๑ ເຮືອງທີ່ເລົາມາແຕ່ສັນຍາໃຫຍ່ຄົງທີ່ນີ້ ໄດ້ອາຫັນໜັນສືອຕ່າງໆ ປົກກາະແລະປະກອບຕ່າງເລີ່ມ ເຊັ່ນ ຄວາມເປັນມາຂອງພຸທ່ອສາສນາໃນເມືອງໄກຍ; ປະເພດັນ ຕຣິນຮັງຄ (ພ.ສ. ២៥០០); ພຸທ່ອຈັກ ອັບນັບກາຮສຶກຂາຂອງມາກົມທາລີຍສົງມູນ (ມິດຸນາຍັນ ២៥១២); (ຮາຍ້ອ້ອນໜັນສືອຄັນຄວ້າແລະອ່ານປະກອບ ຂອໃຫ້ດູໃນນັບແກ້ໄຂເພີ່ມເຕີມ ຈົ່ງພິມພໍທຽກໄມ້ທັນນີ້ຄວາມນີ້)

ข้อสังเกต และข้อสรุปบางประการ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา กับการศึกษาสมัยเดิมของไทย

๑. การศึกษาของชาติไทยแต่เดิมมาก มีศูนย์กลางที่เป็นแหล่งให้การศึกษา ๒ แหล่ง คือ วัด กับ วัง เป็นธรรมดาว่าย่องที่วังจะต้องเป็นศูนย์รวมใหญ่ เพราะเป็นที่รวมรวมผู้ทรงวิชาความรู้ ศิลปิน และช่างฝีมือ เป็นต้น ไว้ใช้ในราชการ เมمแต่วัดใหญ่ ๆ ก็เนื่องกับวัง ถึงพระสงฆ์เองที่ศึกษาขั้นสูง ก็มักมีพระบรมราชูปถัมภ์จัดให้เรียนในวังด้วย แต่วังเป็นสถานศึกษาที่ค่อนข้างไปเข้าไม่ถึง จึงเป็นสถานศึกษาส่วนสำหรับคนจำนวนน้อย

ส่วนวัดเป็นของมีเพร่หลายทั่วไปทุกท้องถิ่น และเป็นสถานที่เปิดท่าไปสำหรับทุกคน เป็นศูนย์กลางของชุมชนแต่ละท้องถิ่น และถือว่าเป็นสมบัติร่วมกันของคนในถิ่นนั้น ๆ ทั้งหมดจึงเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่ประชาชนส่วนใหญ่ ข้อนี้พึงสังเกตได้ว่า เมื่อในสมัยต่อมา เมื่อเริ่มจัดการศึกษาอย่างสมัยใหม่ ในรัชกาลที่ ๕ (คุตโณ ๒) ว่าด้วยพุทธศาสนา กับการศึกษา สมัยใหม่ของไทย ทางราชการก็ได้ขอร้อง และมอบหมายให้พระสงฆ์เป็นผู้รับผิดชอบช่วยจัดการศึกษาขึ้นในวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะในชั้นมูลศึกษา และชั้นประถมศึกษา

๒. พระเพลนีสำคัญ ที่ทำให้วัดเป็นแหล่งการศึกษา ก็คือ การบวงเรียน ชาวบ้านถ้าไม่ได้อาศัยพระเพลนีมาเรียนแล้ว ก็

เห็นจะไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือตลอดชีวิต และในการบวชเรียนนั้น ไม่ใช่ไปวัดกับบวชาเลยอย่างที่มักเป็นในปัจจุบัน ต้องไปปอยู่วัดเตรียมบวชก่อนระยะหนึ่ง ระยะนี้จึงเป็นระยะของการได้ศึกษา อบรม ทั้งวิชาหนังสือ ธรรมวินัย และการประพฤติปฏิปักษ์ มิถุนายน ภาระทาง การบวชเรียนนี้ อาจสืบทอดมาจากชีวิตวัดต้นที่วัดก่อนแล้วก็ได้ ตอนนี้ขอยกคำของเศรษฐีรากศรีสุราษฎร์ฯ มาเพื่อพิจารณา

“เด็กผู้ชายลูกชาวบ้านถ้าไม่มีเหตุขัดข้องอย่างไร พ่อแม่มักนำไปฝึกเป็นลูกศิษย์พระ เพื่อจะได้มีโอกาสเล่าเรียนเขียนอ่านหนังสือ และศึกษาพระธรรมวินัยเบื้องต้นไปในตัว ส่วนในญี่ปุ่น เด็กเหล่านั้นมักมีความรู้เรื่องหนังสือเป็นอย่างมาก ปลาๆ เท่านั้น เพราะโอกาสและสิ่งแวดล้อมไม่อำนวย ทั้งความต้องการเรื่องรู้หนังสือให้ซึ้ง ก็ยังไม่มีความจำเป็นแก่คนทั่วไปที่มีชีวิตอยู่ในหมู่บ้านชาวชนบท”

“ลางที่พ่อแม่ติดธุระเรื่องทำมาหากิน ก็นำบุตรชายไปฝึกพระตั้งแต่เล็ก พระท่านก็เอาใจใส่เลี้ยงดูให้ ถ้ายังเล็กอยู่ท่านก็ป้อนข้าว อาบน้ำทายมั่นให้ เสมอด้วยลูกหลานของท่าน..”

“ครั้นเด็กนั้นเจริญวัยขึ้นแล้ว ถ้าไม่มีเหตุจำเป็นต้องกลับไปบ้านเพื่อช่วยพ่อแม่ทำมาหากิน ซึ่งเป็นการฝึกฝนวิชาชีพในสกุลของตนไปในตัว ก็บวชเป็น僧ศึกษาพระธรรมวินัยต่อไป เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์แล้วก็คุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา ถ้าบวชอยู่นานหน่อยต้องช่วยงานของวัด

เช่น ชื่อ น้อมแรม เสนา สนะ ของ วัดบ้าง การ เสมียน บ้าง การ หมอบ้าง ทำ จน มี ความ ชำนาญ เมื่อ สัก อุ กมา ก็ กลาย เป็น อชา พติ ดัว ไป ด้วย ก็ มี ทั้ง ชาวบ้าน กัน นิยม ชน ชอบ ”^๑

นอกจากนี้ การ บวช เป็น เครื่อง ผูก พัน ชีวิต ของ ชาวไทย ไว้ กับ วัด กับ พระพุทธศาสนา และ ชุมชน ของ ตน เมื่อ บวช บุคคล มี โอกาส ร่วม ใน ชีวิต สังคม ที่ กว้าง ขวาง ขึ้น ได้ ออยู่ ร่วม กับ ผู้บวช ด้วย กัน ที่ มา จำก ธรรม คุณ และ ฐานะ ต่าง ๆ กัน ได้ เกี่ยว ข้อง สมาคม กับ ผู้ที่ มา วัด ซึ่ง มี ฐานะ และ วัย ต่าง ๆ กับ ตน ชน ชาวไทย ทุกร ะดับ ตั้ง แต่ เจ้านาย ซึ่ง อาจ รวม ทั้ง องค์ พระ มหา กษัตริย์ ด้วย ข้าราชการ พ่อค้า ประชาน คน ทุก ประ เกท มี โอกาส ได้ ฝ่า น ก การ ศึกษา อบรม อย่าง หนึ่ง ใน ชีวิต ที่ เนื่อง อก น ฯ กัน ทั้ง เป็น โอกาส ให้ เจ้านาย และ คน ชั้น สูง ได้ รู้ จัก ชีวิต ความ เป็น ออยู่ ของ คน ทั่ว ๆ ไป อน เป็น ประโยชน์ ในการ บริหาร งาน เป็น ต้น ต่อไป นอกจากนี้ ความ รู้ สัก ที่ ว่า ตน เป็น ส่วน หนึ่ง ของ วัด ของ พระพุทธศาสนา และ สังคม วัฒนธรรม ไทย ก็ เกิด ขึ้น โดย สมบูรณ์

๓. วงศ์ ชีวิต ของ คน ไทย ผูก พัน ออยู่ กับ วัด โดย ปกติ ออยู่ แล้ว “ชีวิต ความ เป็น ออยู่ ของ ชาวบ้าน และ ชาว วัด เมื่อก่อน นี้ เป็น ชีวิต ที่ แยก กัน ไม่ ออก เพราะ พัว พัน ออยู่ อย่าง ใกล้ ชิด ชาวบ้าน ย่อม พึง วัด และ วัด ก็ ต้อง พึง ชาวบ้าน อา จ ก ล า ว ได้ ว่า ชีวิต ของ ชาวบ้าน ตั้ง แต่

^๑ เศรี ยร โภ ค ศ, ชีวิต ชาวไทย สมัย ก่อน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๐), หน้า ๓๓๕-๖.

เกิดมาจนกระหังด้วยเกี่ยวข้องกันอยู่กับวัสดุลดไป”^{๑๗} นอกจากการอยู่ร่วดบวชเรียนแล้ว พิธีกรรมต่าง ๆ การไปร่วมงาน การชุมนุมทำบุญ งานมหรสพ การไปช่วยงานวัด ไปสนใจเปรี้ยงชา หรือ การฟังเทศน์ฟังธรรมของหญิงสาวและคนชรา ตลอดจนการจำศีล เป็นเรื่องของการศึกษาโดยอ้อม โดยเฉพาะเกี่ยวกับชีวิตสังคม มีการศึกษาอบรมกิริยามารยาท เป็นต้น

๔. วัดเป็นแหล่งสร้างสรรค์ รักษา สืบต่อ พัฒนา และถ่ายทอดศิลปวิทยา นอกจากวิชาหนังสือเบื้องต้น วิชาเลข ภาษาบาลี และพระธรรมวินัยแล้ว วัดยังเป็นแหล่งของศิลปวิทยาอื่น ๆ ขอยกคำข้องส្រួចยกเศษคำกล่าวไว้อีก

“เข็นซื่อว่าศิลปวิทยา ย่อมมีปือเกิดจากวัดก่อน เพราะพระท่านมีเวลาว่าง...ที่พระท่านใช้เวลาว่าง ไม่ปล่อยเวลาให้หมดเปลืองไปเปล่า ๆ ก็เพราะพระธรรมวินัยในพระศาสนานั้นเอง จะเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้ใช้เวลาว่างอยู่เปล่า ๆ เมื่อมีเวลาว่าง ก็ใช้มันให้กิดประโยชน์ควบกันไป เช่นสอนหนังสือ สอนศิลปธรรม จรรยา สอนวิชาเบื้องต้นให้เกิดเด็ก ๆ ลูกชาวบ้าน แม้ลางท่าน จะใช้เวลาว่างบ้าง เป็นลางครั้งลางคราว เพื่อความเพลิน ก็เป็นไปในงานอดิเรก ที่อาจเกิดประโยชน์ทางซ่างฝ่ายอื่นได้ เพราะฉะนั้น วัดจึงเป็นผู้สร้างศิลปะและเป็นผู้สืบท่อศิลปะ มากกว่าจะเป็นผู้รับ

ที่คุณแต่ก่อนรักษาและสืบต่อศิลปวิทยา เอาไว้ได้ ส่วนในญี่ปุ่นอยู่ที่พระและที่วัด”^๑

“ครานี้ให้เราดูวัดในอีกแห่งหนึ่ง คือ แองศิลปะ เช่น สถาปัตยกรรม ประดิษฐกรรม จิตกรรม ดุริยางคศิลป์ วรรณคดี และนาฏศิลป์ ในสมัยโบราณสิ่งเหล่านี้อาจจะหาดูได้ ก็แต่ที่วัดเป็นส่วนใหญ่ และปัจจุบันเกิดแห่งศิลปะที่ว่านี้ ก็คือมาจากวัด ทั้งโดยตรงและโดยปริยาย ที่ว่าโดยตรงก็ เพราะพระท่านมีเวลาเหลืออยู่บ้าง ไม่ต้องกังวลเรื่องทำมาหากิน ท่านก็ฝึกฝนเรื่องช่าง เรื่องศิลปะไปในตัว เพื่อประโยชน์เกี่ยวกับวัดเป็นข้อใหญ่ ยกเว้นแต่เรื่องดุริยางคศิลป์และนาฏศิลป์ ถึงแม้จะเล่นเองไม่ได้ เพราะขาดต่อพระวินัยก็ตาม แต่ลางวัดท่านก็มีเครื่องปีพายไว้ สำหรับหัดเด็กให้เป็นในทางนั้น.. แต่วิจารณ์ศิลป์สองสาขานี้ ส่วนใหญ่ก็มักไปเล่นไปแสดงกันที่วัดเป็นพุทธบูชา.. ส่วนวรรณคดีนั้นก็มีปัจจุบัน ส่วนใหญ่มาจากวัดเหมือนกัน เมื่อว่ากันตามส่วน ผู้ที่รู้หนังสือ แต่งหนังสือดีกว่าคนอื่นในหมู่บ้าน ก็คือพระนั้นเองเป็นผู้แต่ง หรือไม่ก็มาจากผู้ที่เคยอยู่ที่วัดมาก่อน”

“อีกอย่างหนึ่ง ถ้าพระคิดประดิษฐ์สร้างอะไรไว้เป็นงานอดิเรกของท่านเอง เช่น ทำเครื่องใช้ไม้สอยอะไร ก็ทำเพื่อช่วยเหลือ หรือแจกจ่ายให้บ้านแก่ญาติโยมของท่าน”

^๑ ชีวิตชาวไทยฯ, หน้า ๑๔๑.

“...ສິ່ງລາງອຢ່າງ ພຣະທ່ານທໍາເລີ່ມຂອງທ່ານໃນຍາມວ່າງ ເຊັ່ນ
ຕົດທໍາດອກໄມ້ໄຟສຳຮັບຈຸດເປັນພຸຖອນຸ່າວເລມີ່ານເປັນດັນ”^๑

“ເຖິງທີ່ກ່າວມານີ້ ຈະເຫັນໄດ້ວ່າວັດແລະພຣມີຄຸນແກ່ຂ້າວບ້ານ
ສັກເພີ່ມໄວ ຄ້າຂ້າວບ້ານໄມ້ຮູ້ເຮືອງອຢ່າງນີ້ ສູງຮະໂໄຈຈະກະຕືອງຮົວໜັນ
ເຮືອງສ້ວງວັດ”^๒

ເຮືອງພຣະກິກຊຸ່ສາມເນຣຽວີ່າສັລປະ ແລະກາງຊ່າງຕ່າງໆ ນີ້
ທີ່ເລີຍດຶງເປັນຊ່າງທອງຊ່າງເຈິນກົມື້ ອຢ່າງຫລັກຮູ້ານປວາກງົງໃນປະຊຸມ
ປະກາກຕັ້ງກໍາລົດທີ່^๓ ຄວາມດອນໜຶ່ງວ່າ

“ໃຫ້ພຣະຄຽງທັກສິນຄົນຄົງ ພຣະຄຽງອຸດວຽກຄະລາວັກໝັ້ງ ພຣະຄຽງ
ອມຮວໄຊຍ່ເຈັກຄະນະໃນຢູ່ວັດພຣະເຊີ່ຕຸພນ ມີລີ້ມີປະກາສີໄປທຸກ
ພຣະອາຮາມໃນກຽງເທິພາ ແລະເມືອງເຊື້ນ ທີ່ມີມາຍໜີ້ອີນບັນຍື
ພຣະຮາຊ້າຄະນະ ພຣະຄຽງ ພຣະສູ້ານາ ພຣະເບີ່ຍຸງ ເຈົ້າອົກການ
ພຣະສົງໝົງອນຸ່ຈຣ ສາມເນຣເບີ່ຍຸງອນຸ່ຈຣ ທີ່ເປັນຊ່າງທໍາທອງ
ຮູ່ປຽບຮູ່ຕ່າງໆ ແລະເປັນຊ່າງເຈິນ ຊ່າງໜຸ່ງທອງ ຊ່າງດີ່ເໜັກ ມີເຕົາສູບ
ໄມ້ມີເຕົາສູບ ແລະມີເຕົາສູບເລີ່ມແຮ່ແປຣາດຸປ່ອທ ຕັ້ມນໍ້າຮ້ອນ ມາສັງ
ເຈົ້າພັນກັງການຜູ້ຮັບສັງຈະລະເອີຍຄລອອ ໃຫ້ຈົດວັສສາຍ ສັງກັດເຈົ້ານາຍ
ກັບວ່າສັກແລ້ວຍັງໄມ້ໄດ້ສັກ ທັ້ນນາຍປຣະກັນຜູ້ບັນອົດດ້ວຍໃຫ້ແນ່ນອນ
ຈົງທຸກກຽມ ກຳນັດໃຫ້ເຂົາບາງໝື້ມາຢືນພຣະອາຮາມລວງນັ້ນ ກຳນັດ

^๑ ຂຶວັດຂາວໄທຍໍາ, ນັ້ນ ๑๓๙-๑๔๐.

^๒ ຂຶວັດຂາວໄທຍໍາ, ນັ້ນ ๑๔២.

เขามาส่งให้เสร็จแต่ในวันเดือน ๗ ชื่น ๑๕ ค่ำ ปีชลุ เบญจศก... จะได้ทำบานญชีรายชื่อขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณายังให้ทราบ ให้ฝ่าละอองไว้ ถ้าจะทรงสร้างรูปพระปฏิมากรหรือพระเจดีย์เป็น เครื่องทำทอง แล้วของที่เป็นพระราชกุศลต่างๆ เมื่อใด ก็จะได้ นิมนต์พระสงฆ์สามเณรที่เป็นซ่างทองมาช่วยทำขอองพระเดช พระคุณ กับพวงกุ่งทองหลวง ให้แล้วโดยเร็วทันพระราชนม์ประ สงค์ hemionอย่างพระสงฆ์สามเณรที่เป็นซ่างเชียนซ่างปั้น นั้นเล่า แต่ก่อน ๆ มา ก็เคยนิมนต์มาช่วยซ่างหลวง เชียนปั้น พระอุบลสถา วิหาร แล้วมาเป็นหlaysพระอรามหลวง จนบานญชีรายชื่อ พระซ่าง ก็ยังปรารถนาเท่าทุกวันนี้ นั้นจันได พระสงฆ์สามเณร ที่เป็นซ่างทองนั้น ก็จะได้มีบานญชีรายชื่อต่ำลวัด และสังกัด เจ้านายให้แน่นอนไว้ในกรมพระธรรมการให้เหมือนกัน อนึ่ง หมายฉบับในปู่ที่จะว่าให้ลัษณะยนน์ เจ้าพนักงานเรียงเสร็จแล้ว จะให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อได จึงจะได้เอกสารสำคัญ มาให้ทราบต่อครั้งหลัง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง หมายมา ณ วันศุกร์ เดือน ๘ ชื่น ๒ ค่ำ ปีชลุ เบญจศก”^๑

ไม่เฉพาะตัวบุคคลในวัดคือพระสงฆ์เท่านั้น ที่เป็นผู้สืบท่อ ศิลปวิทยาที่กล่าวมา แม้ตัวสถานที่คือตัววัดเอง อันประกอบด้วย

๑ ประชุมປະกาครักษากลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๓๐๕, พิมพ์ในงานพระราชทาน เพลิงคพ พระมหาโพธิวงศ์ภาจารย์ อินทิชต์เกระ, ๙ พ.ย. ๒๕๑๐, หน้า ๓๗-๓๘.

สิ่งก่อสร้าง และศิลปวัตถุต่าง ๆ ก็เป็นอุปกรณ์การศึกษา และเป็นที่บันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และวิทยาการต่าง ๆ ตลอดจนเป็นพิพิธภัณฑ์รักษาวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งจะให้การศึกษาแก่ผู้คนไปอีกเป็นเวลานาน ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น ตำราจารึกต่าง ๆ ในวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ) ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตและนายช่างต่าง ๆ ที่มีความรู้ความชำนาญแต่ละสาขาวิชา จัดทำตำราจารึกไว้ในแผ่นคิลามาประดับไว้ โดยทรงพระราชนิรนามีให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นสถานที่สำหรับมหาชนได้ศึกษาหาความรู้ เพราะสมัยนั้น การพิมพ์หนังสือให้แพร่หลายยังไม่มีคนที่มีอำนาจทำรากมักจะหงวนแน่ไม่ยอมเปิดเผยแพร่ วิชาต่าง ๆ ที่จารึกไว้นั้นมีมากมาย มีทั้งอักษรศาสตร์ วิชาชั้นหลักชั้น วิชาแพทย์ ตำรายาต่าง ๆ วิชาช่างเขียนภาพ เขียนลาย ช่างหล่อช่างปืน ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างประดับ นิทานสุภาษิต ขับรวมเนียมโบราณ ฯลฯ จนวัดโพธิได้สมญาว่าเป็นวัดมหาวิทยาลัย ๑

๕. การเรียนการสอนในสมัยก่อน ที่จะมีเป็นแบบเป็นแผน เช่น เป็นโรง เป็นชั้นเรียน มีกำหนดเวลาแน่นอนตายตัว เป็นต้น อย่างโรงเรียนในความหมายที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ถ้า

๑ ดู หนังสือ ภูมิศาสตร์วัดโพธิ ของกาญจนากพันธุ์ สำนักพิมพ์สารสนเทศฯ พ.ศ. ๒๕๐๙, ๘๓๑ หน้า เป็นต้น.

จะมีกิจกรรมเฉพาะในวังหรือในวัดใหญ่ ๆ เท่านั้น ซึ่งก็ไม่แน่ใจนัก ด้วย ส่วนมากหรือกล่าวได้เป็นกลาง ๆ ที่ว่าปกว่า เป็นการเรียน การสอนอย่างไม่เป็นแบบแผนระบบการ (informal) ขึ้นต่อตัวครูผู้สอน และตามแต่สถานที่สิงแวดล้อมอำนวย คือ เด็กหรือผู้เรียน มาอยู่รับใช้เล่าเรียนศึกษาอยู่ด้วย ครูอาจารย์ก็ถ่ายทอดความรู้ ให้ไปโดยตั้งใจเป็นงานเป็นการบ้าง ไม่ตั้งใจเลยบ้าง อย่างที่ว่า

“ถ้าว่าโดยสามัญ เด็ก ๆ ลูกชาวบ้าน เมื่อเรียนอ่านตัว พยัญชนะและจากลูกถึงแม่เกย์แล้ว อาจารย์ก็ให้อ่านหนังสือ เช่น เรื่องพระมาลัย ยังไม่ทันໄร ก็ต้องลาพระอาจารย์กลับไปอยู่บ้าน เพื่อช่วยพ่อแม่ทำไร่ ทำนา หรืออาชีพชนิดที่พ่อแม่ทำอยู่ ถ้าพ่อแม่มีกำลังอยู่บ้างก็ให้ลูกเรียนต่อ คราวนี้เป็นเรียนหนังสือของ จนอายุครบว่าณรงค์บรรพชาเป็นเณรเรียนพระธรรมวินัยต่อไป ในตอนนี้ อาจได้มีโอกาสเรียนเลขธรรมดานหรือหารเลขที่ใช้อยู่ใน วิชาในราศาสตร์ และเรียนเขียนหมายบอกเงินตราเครื่องหมาย บากขึ้นเร็ว ตลอดจนเรียนแต่งกลอน หรือเรียนภาษาบาลี แต่ ทั้งนี้เป็นไปตามใจสมัคร จะเรียนได้ยิ่งหย่อนอย่างไร ก็แล้วแต่ ความรู้ของอาจารย์ หรือถ้าไม่สมัคร เพราะต้องการจะเรียน วิชาชีพเป็นเฉพาะ เช่น ในราศาสตร์ คณิตศาสตร์ แพทย์ ซ่าง วาดเขียน หรือซ่างอื่น ๆ ก็ต้องขวนขวยไปสืบหาอาจารย์เรียน เป็นพิเศษ อาจารย์ที่ว่านี้อาจเป็นสงฆ์อยู่ในวัดเดียวกัน หรือ ต่างวัดก็ได้..”

“การเรียนวิชาชีพดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ถ้าฟ่อแม่ต้องการจะให้ลูกได้ศึกษาวิชาอะไรเป็นเฉพาะ ก็นำไปฝึกประสบที่ท่านทรงความรู้ในวิชานั้น เมื่อพระผู้เป็นอาจารย์ทำงานอะไร ก็รับใช้ท่านหรือติดสอยห้อยตามท่านไป โดยมากพระที่มีวิชาความรู้ข้าวบ้านมักว่านให้ทำในนั้นเสมอไม่คร่าวข้าด เป็นโอกาสให้ลูกศิษย์ได้เรียนรู้และจำกัดไว้ เมื่อมีเวลาว่าง อาจารย์ท่านก็แนะนำรือบอกให้บ้างเป็นลำดับไป คราวมีปัญญาไวยและเอาใจใส่ก็เรียนได้เร็ว เป็นเรียนไปทำไปในตัว เมื่อมีความรู้ขึ้นบ้าง ถ้าข้าวบ้านมาให้วันอาจารย์ทำในนั้นทำนี่ อาจารย์เห็นว่าศิษย์คนไหน มีความรู้พอจะทำได้ ท่านก็ให้ศิษย์คนนั้นไปทำแทน เท่ากับฝึกหัดปฏิบัติงานในวิชาที่เรียนไปในตัว” ๑

แม้การเรียนแบบดือนั้นสือด จะมีกำหนดเกี่ยวกับสถานที่กำหนดเวลาเรียน และระเบียบพิธีบ้างอย่างพอจะเรียกว่าเป็นระเบียบได้บ้าง แต่ก็เป็นไปตามประเพณีนิยมเป็นสำคัญ หาใช่มีระบบการที่กำหนดดวงโดยคำนึงถึงวัตถุประสงค์ หรือหลักการอันใดอันหนึ่งเป็นเกณฑ์อันชัดเจนไม่ ๒ ถึงการเรียนของเด็กที่บ้านไม่ว่าหนูถึงว่าชาย ก็เป็นการฝึกหัดเรียนงานไปตามอาชีพของตน โดยหัดทำไป รู้และเป็นไปเอง ๓

๑ ชีวิตชาวไทยฯ, หน้า ๑๖๔.

๒ ดู ชีวิตชาวไทยฯ, หน้า ๑๕๘-๑๖๓.

๓ ดู ชีวิตชาวไทยฯ, หน้า ๑๙๙.

อย่างไรก็ได้ วิธีเรียนแบบนี้ (หมายถึงอย่างที่ทำที่รัตนเดิม) ก็ยังมีวิธีปฏิบัติจัดเข้าในระบบอันเดียวสิ่งได้อยู่ ในข้อที่ศิษย์มาอยู่รับใช้ปฏิบัติอาจารย์โดยใกล้ชิด ซึ่งได้ผลดีในความเคราะห์รักระหว่างอาจารย์กับศิษย์ และการฝึกอบรมความประพฤติ ตลอดจนกิริยามารยาทด้วย

แน่นอนว่าผลการจัดการศึกษา เท่าที่เป็นมาอย่างเดิมนี้ ย่อมไม่เป็นที่พึงพอใจของบุคคลเป็นอันมาก ผู้มองเห็นบุคล ในด้านความพัฒนาเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรม สังคมของตนกับสังคมอื่นในปัจจุบัน และอาจยกเป็นข้อถกเถียงได้ต่างๆ เป็นต้นว่า เหตุใดพระพุทธศาสนาจึงไม่ช่วยการศึกษาในอดีตของประเทศไทยให้เจริญก้าวหน้า มีสถาบันใหญ่โดยอย่างมหาวิทยาลัยน่าล้นท่า และมหาวิทยาลัยในยุโรป เหตุใดจึงไม่ช่วยให้ประเทศไทยเจริญก้าวหน้าด้วยวิชาการต่างๆ อย่างโลกตะวันตก ดังนี้เป็นต้น ในที่นี้จะขอเสนอเหตุผล และข้อคิดเห็นบางประการไว้เพื่อประกอบการพิจารณาสำหรับผู้ถูกถามปัญหาเข่นนั้น

๑. สภาพความเป็นอยู่ของประชาชน อันสัมพันธ์กับความหนาแน่นของประชากร ความอุดมสมบูรณ์และการดินรน แข่งขันในการหาเลี้ยงชีพ เมื่อเทียบกันแล้วในอดีตสมัยเดียวกัน ยุโรปมีประชากรหนาแน่นกว่ามากมาก สภาพความเป็นอยู่ทางชุมชนชาติอุดมสมบูรณ์น้อยกว่าและมีความบีบคั้นเกี่ยวกับสภาพดินฟ้าอากาศมากกว่า ต้องดินรนต่อสู้ ทั้งแข่งขันกันในหมู่

ผู้คนด้วยกัน และดินรนต่อสู้กับธรรมชาติ ความจำเป็นย่อมเป็นเหตุให้เกิดการประดิษฐ์คิดค้น อีกประการหนึ่ง จำนวนผู้คนที่มีมาก ทำให้ประกอบอาชีพอย่างโดยย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางอุตสาหกรรม หัตถกรรม ซื้อขายแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นได้ ส่วนในประเทศไทย ประชาชนอยู่กันไม่นานແนน พื้นแผ่นดินพื้นที่รัฐภูมายาวอุดมสมบูรณ์ ประชาชนมีความเป็นอยู่สุขสบายไม่ต้องดิ้นรนแข่งขันกัน มีความพึงพอใจในความเป็นอยู่ และติความคำสอนในศาสนาให้เข้ากับความต้องการของตนได้ ๑ และในด้านความหนาแน่นของประชากร เมื่อมีผู้คนน้อย งานต่างๆ เช่น การซ่าง การหัตถกรรมต่างๆ ทำขึ้นมาก็ให้ลงขั้น เป็นอาชีพไม่ได้ เพราะไม่มีจำนวนงานเพียงพอ ที่ศิลปวิทยารักษาอยู่ได้ เพราะพระมีเวลาว่าง และสืบต่อศิลปวิทยาไว้ด้วยใจรักอย่างที่ว่า

“ตามปกติหมู่บ้านที่ยังไม่เจริญ ซึ่งต้องพึ่งตนเองตามสภาพแห่งความเป็นอยู่ เรื่องที่จะมีผู้ประกอบอาชีพที่ได้ไปเรียนมาให้เป็นลำเป็นสันในห้องถินจึงไม่มี เพราะจะหากินในอาชีพที่เรียนรู้มาอย่างเดียว ก็ไม่พอเลี้ยงตัว งานการอะไรที่ทำเองไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้ ก็ต้องขอเริงกัน ได้แต่ค่ากำนัลบุชาครูบ้าง

๑ พึงสังเกตว่า ประชาชนดึงคำสอนในศาสนาให้เข้ากับความต้องการของตนไม่น้อยกว่าที่ศาสนานามารถดึงคนเข้าหาคำสอน.

เล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น เพราะฉะนั้น ช่างก่อสร้าง ช่างไม้ ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างเขียน ช่างปูน ช่างทำกระเบื้อง หมอดี หมอยา จึงอยู่ที่วัด และงานช่างเหล่านี้ ส่วนใหญ่ เป็นเรื่องสร้างวัดมากกว่าอื่น”

“ต่อมาเมื่อหมู่บ้านเจริญขึ้นแล้ว จึงจะมีผู้ประกอบอาชีพ อย่างอื่น นอกจากการทำไร่โภนา เป็นลำเป็นสันขึ้นได้ ถ้าเป็นผู้มีฝีมือดี งานการที่ทำก็เจริญ มีคนมาฝ่าฟันด้วยเป็นลูกศิษย์ ขอเรียน ขอฝึกหัดในวิชาชีพนั้น ๆ ผู้ที่มาฝ่าฟันด้วยเป็นลูกศิษย์ ก็เป็นหานอง เดียว กับลูกศิษย์พระ គឺไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนอะไร ข้าตามปกติ กินอยู่กับครูเสียด้วย โดยไม่ต้องเสียค่ากินอยู่อะไร การเรียนก็เป็น อย่างเดียว กับที่วัด จะต่างกันบ้าง ก็ที่ฝ่ายหนึ่งเป็นชีวิตของ ชาวบ้าน และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นชีวิตของชาววัดเท่านั้น.. เมื่อตามปกติ การหากินในวิชาช่างโดยเฉพาะอย่างนี้ มักตั้งทำร่วมอยู่ในที่แห่งเดียวกัน เพราะสะดวกแก่ผู้มาว่าจ้าง.. ก็ติดเป็นบ้านมีชื่อเรียก ไปตามอาชีพ ที่คนในถิ่นนั้นประกอบกันอยู่ เป็นบ้านหม้อ บ้านดอกไม้ บ้านบานตร บ้านพานถม บ้านหล่อ บ้านบุ เป็นต้น” ๑

แม้วิชาหนังสือเอง ก็ไม่มีเหตุจำเป็นอย่างอื่นให้ต้องเรียน ถ้าไม่มีการบวชเรียน การรู้หนังสือจะยิ่งลดน้อย อย่างที่ว่า “เด็กชายลูกชาวบ้านซึ่งมีโอกาสได้เรียนหนังสือที่วัด โดยมากรู้หนังสือเพียงอ่านออกเขียนได้อย่างงู ๆ ปลา ๆ เท่านั้น... ก็เป็น

ไปตามความรู้ของพระผู้เป็นอาจารย์และพื้นปัญญาของเด็ก หรือไม่ก็เป็นเพราะเห็นว่ารู้หนังสือแล้ว ไม่รู้จะเอาไปใช้อะไร”^๑

โดยเหตุนี้ ถ้าไม่ใช่จะเรียนบาลี วรรณคดีศึกษาหรือไปรับราชการที่เกี่ยวกับหนังสือในรังแล้ว ก็ไม่รู้ว่าจะนำไปใช้อะไร เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดเมื่อพระบาทสมเด็จพระปูลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริมการศึกษาแบบใหม่ ขยายการศึกษา ซักซวนราชภรัฐให้เล่าเรียนหนังสือ ประชาชนยังรู้สึกไปในท่านองจะเข้าของอะไร ที่เข้าไม่จำเป็นต้องใช้ไปยัดเยียดให้เข้าด้วยซ้ำ ที่ถึงกับต้องบำรุงคล้ายจังเรียนก็มี ผิดกับสมัยนี้ ที่เหตุจำเป็นในการดินรนเลี้ยงชีวิต ทำให้มีแต่ต้องวิ่งแข่งกันหาที่เรียน แม้ในสมัยใกล้ ๆ นี้เอง ในชนบทเด็กเรียนหนังสือจบโรงเรียนประชานบาลแล้ว ก็ไม่รู้จะเข้าความรู้นั้นไปใช้อะไร ไปประกอบอาชีพทำไร่ไถนา ไม่มีโอกาสใช้หนังสือ นาน ๆ เข้าก็ลืมหมด แต่การบวชเป็นเหตุบีบังคับอย่างหนึ่งที่ช่วยให้ผู้บวชได้ใช้หนังสืออีก ได้ทบทวนและเพิ่มพูนความรู้ความจำกัดเจนในภาษา เช่น การที่จะต้องท่องหนังสือสวดมนต์ ต้องแสดงธรรมให้หมู่ญาติ และประชาชนฟัง การบวชจึงเป็นสิ่งบังคับอย่างหนึ่งให้เรียนรู้และทบทวนความรู้หนังสือ มิฉะนั้น ชาวบ้านจะไม่เข้าใจใส่เรื่องหนังสือเลย

^๑ ชีวิตชาวไทยฯ, หน้า ๑๔๙.

๒. โอกาสในการถ่ายเท ถ่ายทอด และกระตุ้นให้เกิดความคิดเปลกใหม่ในระหว่างต่างชนชาติ ต่างอารยธรรม และต่างวัฒนธรรม พร้อมทั้งศูนย์รวมอำนาจขนาดใหญ่ ซึ่งช่วยทำหน้าที่เก็บรวบรวมรักษาและเผยแพร่วิทยาการนั้น ๆ ชนชาติในฝ่ายตะวันตกที่มีมากมายหลายชนชาติ มีขอบเขตความเกี่ยวข้องกันอย่างกว้างขวาง และประสบภัยรุกรานจากชนชาติที่มีอารยธรรมวัฒนธรรมต่างกันมาก จากดินแดนไกล ๆ ทำให้เกิดการถ่ายเท ถ่ายทอดความรู้ความคิดต่าง ๆ และกระตุ้นให้เกิดความคิดริเริ่มใหม่ ๆ และการดินรนต่อสู้ปรับปรุงตนเองมาก และในทุกยุคจะมีศูนย์รวมอำนาจแข่งในญี่ปุ่น เช่น กรีก โรมัน คริสตจักร เป็นต้น เป็นแหล่งรวบรวมลัทธิสร้างสรรค์ศิลปวิทยาต่าง ๆ และเป็นแหล่งเผยแพร่ความเจริญก้าวหน้าเหล่านั้น ส่วนในทางตะวันออกก็เช่นเดียวกัน จะเห็นว่า yucult ที่วิทยาการเจริญรุ่งเรืองนั้น ก็มีศูนย์รวมอำนาจขนาดใหญ่ ที่ควบรวมศิลปวิทยาการช่วยเผยแพร่ความรู้ ตลอดจนความคิดใหม่ ๆ ก้าวข้ามของออกไปในชนชาติใกล้เคียง แต่ในระยะหลังสภาพเช่นนี้ไม่มี และการติดต่อกันไม่มีในปริมาณมากพอ ประเทศไทยกับชนชาติใกล้เคียง มีการติดต่อเกี่ยวข้องและระบบราม่าพื้นที่แสดงความระหว่างกัน ก็เป็นไปในหมู่ชนชาติที่มีวัฒนธรรมเหมือน ๆ กัน จึงแทบไม่ทำให้เกิดความคิดใหม่ ๆ ขึ้นได้เลย กลับทำให้เสียหายและหยุดชะงักความเจริญไปด้วยซ้ำ

๓. ขนาดระบบการบริหารการศึกษา ในอดีต การบริหารการคณะสงฆ์คงจะได้มุ่งเน้นไปในด้านการปกครองเป็นสำคัญ ส่วนในด้านการศึกษานั้น มิได้จัดวางแผนและระบบการบริหารไว้เป็นโครงรูปที่แน่นอน ซึ่งอาจเป็นด้วยถือว่าองค์พระมหากษัตริย์ได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงจัดให้ในวังเห็นว่าเป็นการสูงสุดแล้ว และอาจเป็นด้วยถือว่า เป็นเรื่องของแต่ละวัด แต่ละสำนัก ที่จะรับผิดชอบจัดการเป็นงานภายใต้ คือเป็นระบบสำนัก เมื่อขนาดระบบการบริหารเป็นลำดับชั้น ก็ไม่มีคุณยธรรมที่จะค่อยตรวจสอบรายๆ เลย รักษาและปรับปรุงมาตรฐานการศึกษา หรือรวมผลงานและจัดสรรงำลงงานทางด้านการศึกษา การศึกษาแต่ละวัดแต่ละสำนัก ย่อมเจริญขึ้น เสื่อมลงหรือสูญหายไปตามตัวบุคคล แม่วิชาการต่างๆ ที่เกิดมีผู้คิดค้นได้ ก็มักสูญหาย หรือไม่แพร่หลายตามสมควร ทั้งไม่มีการควบคุมคุณภาพครุผู้สอนด้วย

๔. ข้อที่สัมพันธ์และสืบเนื่องมาจากการข้อ ๓ อย่างหนึ่ง คือ เรื่องคุณภาพของผู้สอนที่ไม่มีระบบการควบคุม และไม่มีระบบการฝึกสร้าง เมื่อครุผู้คุณภาพไม่สูง จะหวังให้การศึกษามีคุณภาพดีได้ยาก จะเห็นว่าในชนบททั่วไปที่มีความรู้พอกสอนกันยาก

“ชีวิตชาวชนบท...ว่าถึงการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเรียนหนังสือ ก็ยังไม่มีกันแพร่หลาย เพราะฉะนั้น ชาวบ้านจึงเป็นผู้ไม่รู้จักหนังสือ จะมีผู้รู้อยู่บ้าง ก็คือพระสงฆ์ แต่ก็ไม่ทั่วไป คงมีที่รู้ แต่บางองค์เท่านั้น แม้กระนั้นหนังสือสำหรับพระที่ไม่ได้เป็น

มหาเบรียญ ที่พอกจะหาดูได้ ก็มีแต่หนังสือมหาจันธ์ บุพพสิกขา และวินัยแปล และก็ไม่คร่าวมทั่วไปทุกวัด บางคราวเกิดขัดข้องทาง วินัย ก็ต้องรอคอยพระผู้ใหญ่ที่ออกไปจากกรุงเทพฯ และใช่ว่า ท่านจะออกไปปีบอย ๆ เมื่อไร ท่านจะออกไปก็เมื่อมีกิจจำเป็น เช่น ถูกอุปสมบท ฉะนั้น เมื่อไกลัตถุงานอุปสมบท ก็ต้องคอยสืบปากว่า ที่วัดไหนมีวชิกันบ้าง ครั้นถึงกำหนดก็ไปพร้อมกัน ที่ไปเอง ไม่ได้ก็ให้พระลูกวัดไปแทน เมื่อได้รับคำชี้แจงจนเป็นที่เข้าใจดีแล้ว เจ้าอาวาสก์นำมาถ่ายทอดและส่งสอนให้ลูกวัดฟังอีกทีหนึ่ง” ๑

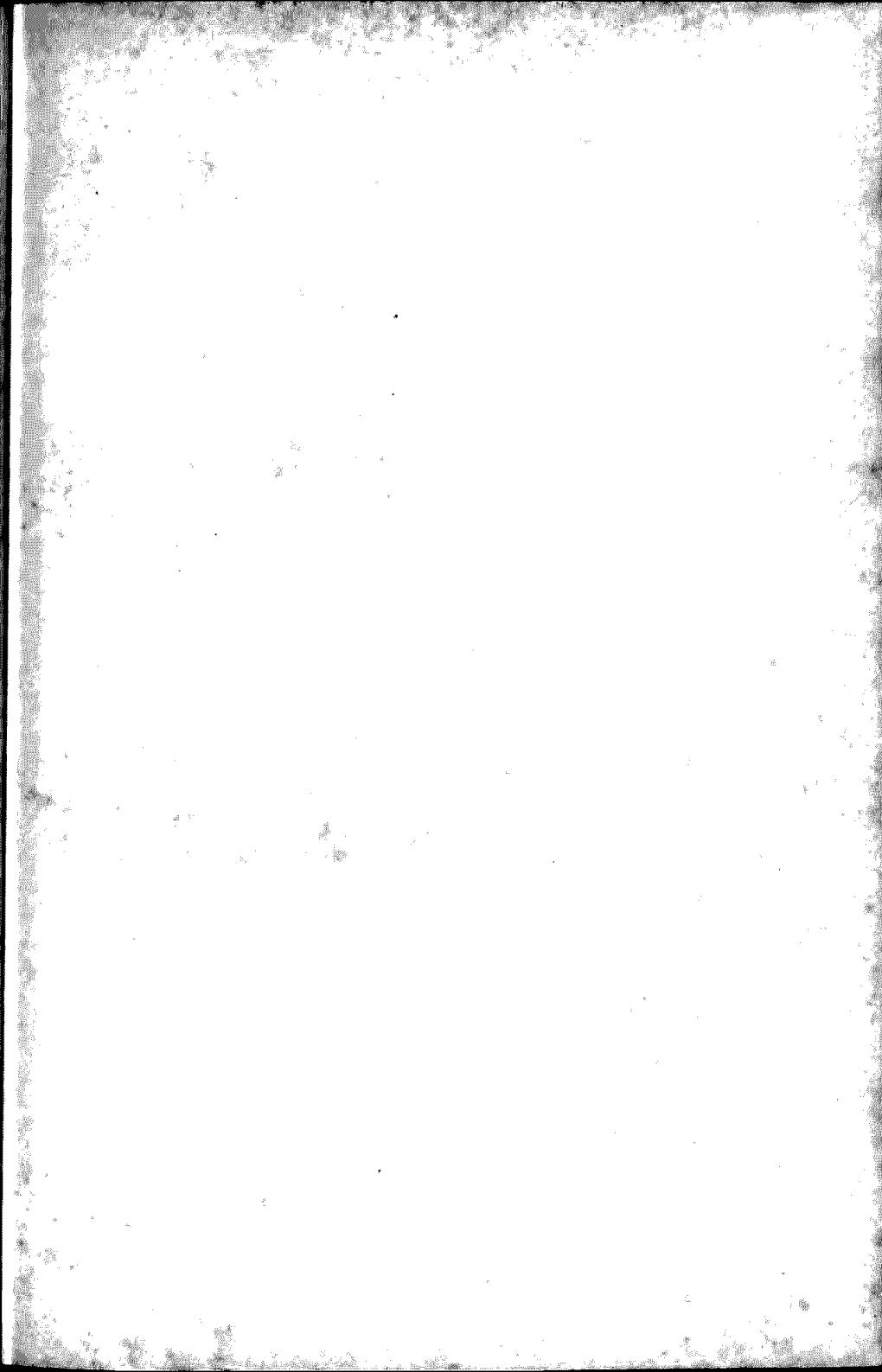
๔. เหตุประกอบอย่างอื่น อาจมีอีกหลายประการ เช่น บางที่จะไม่ได้ปฏิบัติตามระบบการถืออนิสัยอันเดียวสิกขันถูกต้อง ตามความหมายที่แท้จริง การถือความศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับภาษา ที่ใช้ เช่น ต้องใช้อักษรขอมเขียนบาลี ก็อาจเป็นอุปสรรคหนึ่งในการเผยแพร่การศึกษา ดังนี้เป็นต้น แต่ข้อสำคัญคงจะได้แก่การ ไม่มีเหตุบีบบังคับให้ต้องดื่นวนแสรวงหา และไม่มีการกระหนบกระทิ้งจากภายนอกที่จะกระตุ้นให้เร่งรัดตัวเกิดความคิดใหม่ ๆ

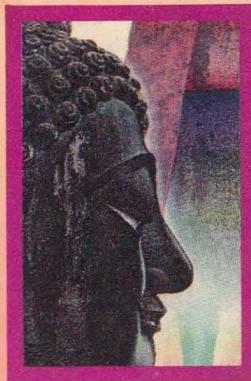
การศึกษาส่วนอดีตในประเทศไทย เท่าที่กล่าวมา ถือว่า เป็นอันจบตอนที่ ๑ คือ ที่ว่าด้วยการศึกษาแบบเดิม ส่วนตอนที่ ๒ ที่ว่าด้วยการศึกษาแบบสมัยใหม่ ถือว่าเริ่มแต่รัชกาล ที่ ๕ เป็นต้นมา เป็นตอนที่มีเรื่องรวมมาก เพราะเป็นอดีต

๑ ชีวิตชาวไทยฯ, หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

ส่วนไกล์ และเป็นระยะที่มีการปรับปรุงการศึกษาเป็นการใหญ่ เป็นอันสุดวิสัยจะเล่าให้จบในคราวนี้ได้ เพราะเป็นการ纠缠เจียนเกินไป จึงยุติไว้แต่เพียงตอนที่ ๑ เท่านั้น

อย่างไรก็ดี น่าจะได้ดีติอย่างหนึ่งจากการศึกษาเรื่องอดีตว่า การที่จะสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าขึ้นนั้น ย่อมหมายถึง สร้างให้แก่ตน หรือสร้างตนนั้นเองขึ้นไป การที่จะสร้างให้แก่ตน หรือสร้างตนขึ้นได้ ก็ต้องรู้พื้นเพของตนก่อนว่า มีอะไรมากอะไรน้อยและขาดแคลนอะไร จะได้แก่ใจต่อเติมได้ถูกต้อง แม้ข่องใหม่ที่จะต่อเติมนั้น ก็จะต้องทำให้เป็นของตนเองเสียก่อน จึงจะ ผสมผสานเข้ากันได้ อีกอย่างหนึ่ง จะต้องรู้ฐานว่าตนดำรงอยู่ที่ ใดอย่างไร และก่อตนเพิ่มพูนขึ้นไปจากฐานนั้นให้ถูกวุปถุกร่างกัน คือ ต้องมีหลัก มีรูป มีแนวของตนเอง จากภาพในอดีตจะเห็นว่า อารยธรรมได้ที่เด่นขึ้นได้นั้น ก็ด้วยอาศัยแรงกระทบกระเทือน ภายนอกมาเป็นเหตุสร้างพลังเพิ่มพูนขึ้นในตน คือต้องพยายาม ดำรงตน รักษาและดัดแปลงคุณค่าต่าง ๆ เชิดชูตนขึ้นไป ใน ท่ามกลางความประสารและความขัดแย้งกับอารยธรรมอื่น ๆ ที่ เข้ามาเกี่ยวข้องนั้น หากไม่มีหลักของตน เห็นเขาเจริญก้าวหน้า คิดจะตามเขาไป ก็จะต้องเป็นผู้ตามอยู่ร่ำไป ไม่มีที่สิ้นสุด และ หมดตนในที่สุดด้วย

“พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ใน
ถิ่นเดิม คือประเทศไทยเป็นเวลาทั้งหมด
ประมาณ ๑,๓๐๐ ปี จึงสูญสิ้นไปจากประเทศ
นั้น ในระยะเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะตั้งแต่
ราชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ.๒๕๘)
เป็นต้นมา พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญ
รุ่งเรืองไม่เฉพาะในประเทศไทยเดียวเท่านั้น
แต่ยังได้แพร่หลายไปในประเทศอื่น ๆ เป็น
อันมาก และได้เป็นรากฐานแห่งวัฒนธรรม
ของชนชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในดินแดนเหล่านั้น
อย่างสำคัญ แม้ที่ไม่สามารถดำรงตัวอยู่ได้
จนถึงปัจจุบัน ก็ทิ้งซากไว้ให้เห็นในศิลปกรรม
ต่าง ๆ อันแสดงถึงความรุ่งเรืองในอดีต”